

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

CÂBİR B. ZEYD VE İBÂZİYYE İÇİNDEKİ ROLÜ

Cevat SÜLÜN

Diyarbakır 2016

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Câbir b. Zeyd ve İbâziyye İçindeki Rolü**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Projemin sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Projemin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/07/2016

Cevat SÜLÜN

KABUL VE ONAY

Cevat Sülün tarafından hazırlanan “**Câbir b. Zeyd ve İbâziyye İçindeki Rolü**” adındaki çalışma, 20/07/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ/ olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Metin BOZAN (Başkan)

Doç. Dr. Orhan ATEŞ (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU

ÖNSÖZ

Bir mezhebin doğru olarak tanımlanmasında o fırkanın kurucuları ve kaynakları çok önemli bir yer teşkil eder. Ne var ki mezheplerle alakalı kaynaklar çoğu defa fırka taassubu içinde kaleme alınmışlardır. Bu kaynakların tarafsız bir şekilde okunması ve değerlendirilmesi gereklidir. Fırkaları anlamaya çalışırken öncelikle kendi kaynaklarına yer vermek önemlidir. Bu çalışmada İbâziyye mezhenin kendi kaynakları temel alınmakla birlikte diğer mezhebi geleneklerin kaynakları da değerlendirilmiştir.

Günümüzde, başta Umman olmak üzere Zengibâr, Fas, Tunus, Cezayir, Mali, Madagaskar, Tanzanya, Libya hatta az sayıda da olsa Irak ve Mısır'da müntesipleri bulunan, dini ve siyasi görüşleriyle İslam düşüncesinde derin etkiler bırakan İbâziyye fırkası ile ilgili ülkemizdeki ilk çalışmalar Yaşar Kutluay ve Ethem Ruhi Fığlalı tarafından başlatılmıştır. Akabinde Orhan Ateş'in doğrudan İbâzî kaynakları temel alan çalışmalarını zikredebiliriz. Bunlar dışında müstakil araştırmalar olmakla birlikte onlar daha çok Havaric'i merkeze alan çalışmalardır.

Çalışmamızın konusu, İbâziler tarafından fırkanın en önemli imâmlarından kabul edilen "Câbir b. Zeyd'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Fırka İçindeki Yeri" teşkil etmektedir. Araştırmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, sınırları, amacı, metodu ve Câbir b. Zeyd'in nispet edildiği İbâziyye mezhebinin teşekkülü ve siyasi, itikadî görüşleri ele alındı.

"Câbir b. Zeyd'in Hayatı ve İlmî Kişiliği" adını taşıyan birinci bölümde, öncelikle Câbir b. Zeyd'in doğumu, nesebi, ilmî kişiliği, hocaları ve talebeleri ile ilgili bilgiler verildi. Tefsir, hadis, fıkıh ve kelim ilmindeki konumuna yer verildi. İslam'ın erken dönemlerinde telif edilen, ilk kitaplardan sayılan Câbir b. Zeyd'in "Divân" adlı eseri hakkında bilgiler verildi. Câbir b. Zeyd'in ilmî mirasıyla alakalı yapılan çalışmalar araştırıldı.

"Câbir b. Zeyd ve İbâziyye" başlıklı ikinci bölümde, Cabir b. Zeyd'in fırka ile alakası hakkında yürütülen tartışmalara yer verildi. Bu bölümde sünnî ve İbâzî kaynaklar tarafından ileri sürülen görüşler farklı başlıklar altında ele alındıktan sonra karşılaştırmalar yapıldı.

Sonuç kısmında her iki b6l6mde ortaya konan g6r6şler 6zerinden nesnel sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin tamamlanma s6recinde doğrudan ya da dolaylı olarak çok kimsenin katkıları olmuştur. Bu bağlamda tezimin okunmasında katkı sağlayan Dr.Rıfat Yıldız'a teőekk6r6 bir borç bilirim.

Tez konusunu belirlemek ve tezle ilgili kaynakların temini, akademik bir çalışmanın 6nemli zorlukları arasında yer almaktadır. Tez konusunun belirlenmesinde, kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen, danışman hocam. Doç. Dr. Orhan Ateş'e ayrıca tecr6be ve derslerinden istif6de ettiğim hocam Prof. Dr. Metin Bozan'a m6teőekkirim.

Cevat S6LUN

Diyarbakır 2016

ÖZET

Bu çalışmada, İbâzîler tarafından mezhebin fikri müessisi olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd'in hayatı ve fırka içindeki rolü ele alınmıştır. Arap âleminde Câbir b. Zeyd hakkında çok az sayıda müstakil çalışmalar vardır. Ülkemizde ise doğrudan Câbir b. Zeyd'i konu alan müstakil bir çalışma yoktur. Tezimizin amacı Câbir b. Zeyd'in hayatı, ilmi kişiliği ve fırka içerisindeki rolünü ortaya koymaktır.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. "Câbir b. Zeyd" adını taşıyan tezimizin birinci bölümünde, Cabir'in hayatı ve ilmi kişiliği ele alındı. Bu bağlamda, Câbir b. Zeyd'in doğumu, nesebi ve kişisel özellikleri üzerinde duruldu. İlmi şahsiyetini ortaya koyabilmek için, ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verildi. İbâzî kaynaklara bakıldığında, Cabir b. Zeyd İslam ilimlerinin tek bir alanında mütehassıs bir bilgin olmaktan ziyade tefsir, hadis, fıkıh ve kelam alanlarında temayüz eden çok yönlü bir bilgidir. İbâzî kaynaklara dayanılarak, Cabir b. Zeyd'in Bedir ehlinden yetmiş kişi ile görüştüğü ve onlardan ders aldığı belirtildi.

Bu bölümde İslam'ın erken dönemlerinde telif edilen ilk kaynaklardan sayılan Câbir b. Zeyd'in *Divân* adlı eseri ve *Divan* üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildi. Câbir b. Zeyd'in ilmi mirasıyla alakalı yapılan çalışmalar araştırıldı.

İkinci Bölüm, Câbir b. Zeyd'in fırka içerisindeki rolüne ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle, Cabir'in sosyal hayatı ve Emevî idaresiyle olan münasebeti irdelenmiştir. Cabir b. Zeyd'in İbâziyye ile olan ilişkisi Sünni ve İbâzî kaynaklarda farklı şekilde ele alınmaktadır. Bazı sünni kaynaklar Cabir b. Zeyd'in İbâziyye ile olan ilişkisini inkâr ederken İbâzî kaynaklar onu fırkanın fikri müessisi olarak ele almaktadır. Bu bölümde konuyla ilgili ileri sürülen süpekülasyonlar sünni ve İbâzî kaynaklar üzerinden değerlendirilmiştir. Cabir b. Zeyd ile ilgili tartışmalarda yeri geldikçe mektuplarına da yer verilmiştir.

Sonuç kısmında Cabir b. Zeyd ve onun fırka içindeki rolü hakkında İbâzî ve sünni kaynaklar tarafından verilen bilgilerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Câbir b. Zeyd, Abdullah b. İbâz, İbâzîlik, Ka'ade, Nehrevân.

ABSTRACT

In this study; it considered; According to Ibazis, Cabir bin Zeyd who is the intellectual founder of Ibazi sect; his life and his role in the Ibazi's group There are a few independent studies about Cablr bin Zayd in the Arabian world. In our country (Turkey) there is no any independent study about Cablr bin Zayd. Our thesis aim is to introduce Cabir bin Zayd's life story, his scientific personality and his role in the sect. Denominations historical sources are works written which mostly influenced by political events in their time. That's why when we considered these works we must be aware of subjective situation. By that way we tried to describe the events among parties in that time objectively. Our thesis consist of two parties. Introduction and result. In the first part of our thesis named Cabir bin Zayd: Cabir bin Zayd' life, his scientific personality, his birth, childhood and his ancestry had been told. To consider his scientific personality we get some information about his scholars, his students and his amazing works. When we have a look into Ibazi sources Cabir bin Zayd is not only expert in a field of Islamic knowledge but he is genius in tafsir, hadith, islamic law and kalam(word) also. According to Ibazi sources Cabir bin Zayd met 70 people of Badr and took lessons from them. Despite of Ibazi's studied secretly but its known that they were a group who minded the science importantly. In the one of letters which Cabir bin Zayd sent his partisan; emphasised the political pressure in that age and told: You know our situation. We have a fear of who look for an excuse about us. Don't request any dangerous thing which involve us into. Don't save behind any letters we sent you. Burn them after you read. Write me what you need. In this part: We are going to give an information about Cabir bin Ziad work's named Diwan which wrote from first islamic sources in early time. We searched a couple works about his scientific inheritance.

In the second part of thesis it had been told Cabir bin Zayd's role in the sectarian group. In this part firstly it has been considered his social life and his relation with the Umayyad Dynasty. It has been considered differently Cabir bin Zayd' relation with Ibazi's in the Sunni and Ibazi sources. According to some of Sunni source there is no relationship between Ibazi's and Cabir bin Zayd. But Ibazi's sources say that Cabir bin Zayd is the intellectual founder of sect. In this part; the speculations on the related topic considered both by Sunni and Ibazi sources. There is some information about debates about Cabir bin Zayd in his letters. In the conclusion part, there are a comprehensive sources both of Ibazi and Sunni about Cabir bin Zayd life and his role in the sectarian group.

Key words

Cabir bin Zeyd Abdullah b.İbaz,İbazilik , Kaade, Nehrevan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	IX
İÇİNDEKİLER.....	XI
KISALTMALAR	XIII

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	3
D. İBÂZÎYYE MEZHEBİ	5
E. İBÂZÎYYE’NİN TEŞEKKÜLÜ.....	6
F. İBÂZÎYYE’NİN GÖRÜŞLERİ.....	7
1. Dinî Görüşleri	8
2. Siyasi Görüşleri.....	9
G. GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU	11

BİRİNCİ BÖLÜM

CÂBİR B. ZEYD’İN HAYATI, İLMİ VE KİŞİLİĞİ

A. CÂBİR B. ZEYD’İN HAYATI	13
B. CÂBİR B. ZEYD’İN ŞAHSİYETİ, CESARETİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ	17
1. Câbir b. Zeyd’in Şahsiyeti.....	17
2. CÂBİR B. ZEYD’İN İLMİ CESARETİ	21
3. Câbir b. Zeyd’in İlmî Kişiliği.....	24
a) Câbir b. Zeyd’in Tefsirdeki Yeri	32
b) Câbir b. Zeyd’in Hadis İlmindeki Yeri	33
c) Câbir b. Zeyd’in Fıkıh İlmindeki Yeri.....	36
C. Câbir b. Zeyd’in Hocaları.....	38
D. İmam Câbir’in Talebeleri	39

E. Câbir b. Zeyd'in <i>Divân</i> 'ı Ve Diğer İlmî Mirasıyla İlgili Çalışmalar	44
F. Câbir b. Zeyd'in Kadınların Eğitimine Verdiği Önem	46

KİNCİ BÖLÜM

CABİR B. ZEYD'İN İBAZİYYE İÇERİSİNDEKİ YERİ

II. CÂBİR B. ZEYD'İN FIRKA İÇERİSİNDEKİ YERİ	50
A. Câbir b. Zeyd'in Siyasi Duruşu.....	51
B. Câbir b. Zeyd'in Dini Duruşu	57
C. Câbir b. Zeyd İbâzî midir?.....	58
1. Câbir b. Zeyd ve İbâzî Hareketi	63
2. Fırka'nın Abdullah b. İbâz'a Nispet Edilmesinin Sebebi	67
a. Abdullah B. İbâz'ın Ateşli Propagandacı Kişiliği.....	68
b. Emevîler'in Bilinçli Ve SistematiK Saptırma Politikaları.....	76
c. Mururu zamanın İbâzîler'e galebesi,	77
d. İbâzîler'in Câbir b. Zeydi Koruma Çabası,.....	79
e. Abdullah b.İbâz'ın Temî m Kabilesine Mensup olması	80
D. İmam Câbir'in Harekete Kazandırdığı Muhalleb Ailesi	81
1. Muhalleb b. Ebî Sufra	81
2. Yezid b. Muhalleb b. Ebî Sufra	81
3. Halebiyyetü'l-Muhallebiyye	81
E. Câbir b. Zeyd'in Mektupları ve Mektuplaştığı Kişiler	82
1. Mektuplaştığı Kişiler	82
I. Tarif b. Huleyd	83
II. Hâris b. Âmr	84
III. Anife.....	85
IV. Nafî b. Abdullah	85
V. Yezid b. Yesar	86
VI. Abdülaziz b. Sâ'd	87
VII. Malik b.Useyd	88
VIII. Salim b. Zekvan.....	90
IX. Numan b. Seleme	92
X. Abdülmelik b. Muhalleb b. Ebî Sufra	93
2. Mektupların Genel Bir Değerlendirmesi.....	95
SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	105

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>AÜİFD</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>b.</i>	: Bin, ibn
<i>bkz.</i>	: Bakınız
<i>bs.</i>	: Baskı
<i>c.c.</i>	: Celle celâluhû
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
<i>h.</i>	: Hicri
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>k.r.</i>	: Kerremellahu vechehu
<i>mad.</i>	: <i>Madde</i> , maddesi:
<i>nşr.</i>	: Neşreden
<i>ö.</i>	: Ölüm
<i>r.a.</i>	: Radiyallâhû anh / anha
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>s.a.v</i>	: Sallallahu aleyhi vesellem
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>thk.</i>	: Tahkik eden
<i>tlk.</i>	: Talik
<i>ts.</i>	: Tarihsiz
<i>vb.</i>	: ve benzeri
<i>vd.</i>	: ve diğerleri
<i>yay.</i>	: Yayınevi veya yayınları
<i>yy.</i>	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

İnsanlarda bir ırkı, bir mezhebi veya ayrıcalığı olan bir grubu, onun en kötü üyelerine bakarak değerlendirme eğilimi vardır. Aidiyet duygusu, bunu daha da güçlendirir. Etnik, dini veya mezhebî taassup ise bu eğilimi kalıcı bir mizaca dönüştürür. Mutaassıp insan, belli bir süre sonra olayları önyargılı okumaya başlar. Farklılıkları çarpıtmaya, tahrif etmeye yeltenir. İlim adamlarının bir kısmı da maalesef bu hastalığa yakalanmışlardır.¹

İslam mezhepler tarihi alanında önemli eserler bırakan Eş'ari, makâlat yazan müelliflerin yeterince objektif davranmadıklarını belirtir.² Bu bağlamda Câbir b. Zeyd ile alakalı değerlendirmelere göz atıldığında onun da subjektif değerlendirmelere maruz kaldığı görülecektir.

Mezhepler, kişiler ve fikirler etrafında örgülenen sosyal ve beşeri kurumlardır. Fırkaları doğru anlamada fırkaların kurucu ya da kurucularını tanımak oldukça önemlidir.³ İbâziyye fırkasının doğru bir şekilde anlaşılmasında kurucu liderlerin yeterince tanınmamasının önemli rol oynadığını düşünmekteyiz. Bu tez konusu, İbâzî çevrede, fırkanın düşünce mimarı olarak kabul gören Câbir b. Zeyd'in hayatı ve İbâzî hareket içerisindeki rolü ile sınırlıdır.

¹ Kutlu, Sönmez, **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul 2008, s. 121.

² el-Eş'arî, Ali b. İsmâil (ö. 324/935), **Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn**, (thk. M. Muhyiddîn Abdulhamîd), Mektebetü'l-Misriyye, Beyrut 1990, s. 1; Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı) Ankara 1981, ss. 1-7

³ Kutlu, **a.g.e.**, s. 25.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

İbâzîlik, dinî ve siyasi görüşleriyle İslam düşünce tarihinde derin etkiler bırakan bir firkadır. İslam tarihinde Sıffin'den sonra teşekkül eden ilk siyasi fırka Muhakkime yani yaygın olan ismi ile Hariciliktir. Haricilik zamanla farklı alt kollara ayrılmıştır. Bunlardan sadece İbâziyye, varlığını günümüze kadar sürdürebilmiştir. İbâziyye mezhebi hakkında birbirinden oldukça farklı iki yaklaşım söz konusudur. Birincisi İbâzî olmayan yazarların İbâzîlik hakkındaki tasavvurlarıdır. Bunlara göre ılımlı bir fırka olmakla birlikte İbâzîlik de Haricî bir mezheptir. İkinci görüş ise İbâzî bilginlerin görüşüdür. Onlar, kendilerini Ehl-i Sünnet'e en yakın ve Haricilerden en uzak bir mezhep olarak görürler. Mezhep tarihçilerinden birçoğu da Hariciler arasında Ehl-i Sünnet'e en yakın fırka olarak İbâziyye'yi görürler.⁴ Hatta Hariciler'in en sert ve kendilerinden başkalarını tekfir eden Ezârîka fırkasını bile İslam dışında görmemişlerdir.⁵

Mezhep tarihçileri, dinî algılama konusunda farklı tipolojilerin varlığına dikkat çekmişlerdir.⁶ Akılcı, hadari din anlayışına sahip oldukları kabul edilen Mutezile'nin bölge, ülke ve şehir bazında takipçilerinin kalmadığı görülmektedir. Ancak entelektüel anlamda bireysel olarak Mu'tezile'nin görüşlerini benimseyen araştırmacılara rastlamak mümkündür. Ama tepkisel, kabileci din anlayışına sahip olduğu söylenen İbâziyye'nin günümüze kadar varlığını devam ettirmesi düşündürücü ve dikkat çekicidir. Kanaatimizce davranışlarında ve görüşlerinde mutedil bir çizgi takip etmeleri ve insan fitratına aykırı görüş ve davranışlara yönelmemeleri bunda etkili olmuştur. İbâziyye'nin ılımlı bir yapıya kavuşmasında kurucu liderler önemli ölçüde etkili olmuştur. Câbir b. Zeyd İbâziyye'nin önde gelen kurucu liderlerinden birisi olarak kabul edilir. Bu çerçevede tezimizin amacı, Câbir b. Zeyd'in hayatını ve fırka içerisindeki rolünü ortaya koymak, erken dönem firkalarının oluşumunun doğru anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Tezimizin Câbir b. Zeyd ile ilgili yapılan çalışmalardaki boşluğu doldurmasını ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara katkıda bulunmasını temenni ediyoruz.

⁴Muhammed Ebû Zehra, **İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi**,(çev. Hasan Karakaya ile Kerim Aytekin) , Hisar Yayınları, İstanbul 1983, I, s. 93.

⁵Muammer, Ali Yahya, **el-İbâziyye Mehebun İslamiyyun Mu'tedilun, Saltanat-ı Umân 2011**, s. 21; Ateş, Orhan, **el-İbâziyye min Masâdirihâ**, Algeria 2014, s. 21.

⁶ Kutlu, **a.g.e**, s. 55-62.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

İcra edilen her ilmi faaliyetin birtakım zorlukları olduğu gibi, yaptığımız çalışmanın da kendine has birtakım zorlukları olduğunu ifade etmemiz gerekir. Şahıs çalışmasında karşılaştığımız sorunların başında bunların hangi sistematik içinde nasıl tasnif edilip sunulacağı meselesidir. Bunun yanında bir de kaynaklar arasında çelişkili gibi görünen verilerin olmasıdır. Bir diğer zorluk da Câbir b. Zeyd'in İbâzîyye imamları arasında birinci derecede yer almasına rağmen, onun hakkında böyle bir çalışmanın Türkiye'de ilk olmasıdır.

Araştırmamızda Câbir b. Zeyd'in risâleleri başta olmak üzere bu alanda yazılmış İbâzî kaynaklardan Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd Dercînî'nin (ö. 670/1272) *Kitabu Tabakâti'l-Meşaihi bi'l-Magribi*, Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm Sâlimî'nin (ö.1332/1914) *Şemsü'l-Usûl* ile *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehli Umman*, Ahmet b. Said b. Abdülvahit eş-Şemmâhî'nin (ö. 928/1522) *Kitabü's-Siyer*'i ile İbâzîyye mezhebinin çağdaş âlimlerinden olan Ali Yahya Muammer'in (ö. 1980) *el-İbâdiyye fî Mevkibi't-Tarih* ve Salih b. Ahmed es-Savvâfi'nin *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fî'd-Da'veadlı* eserlerinden ve diğer İbâzî kaynaklardan istifade ettik.

Tek taraflı bir kaynak taramasının, öznel olacağından Câbir b. Zeyd hakkında yazılmış olan Ehl-i Sünnet kaynaklarını da tarayarak karşılaştırma yoluna gittik. Bu nedenle Ehl-i sünnet kaynaklarından İbn Sa'd'in (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, İbn Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Sifetü's-Safve*, Ebû Naîm el-İsbehanî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Eşfiya*'yı Şehristanî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserlerine de müracaat ettik. Karşılaştırma sonucunda kısmi farklılıklar ve taban tabana zıt olan verileri kritiğe tabi tutarak yeni bir perspektif geliştirmeye çalıştık.

Çağdaş çalışmalar arasında yer alan Ethem Ruhi Fığlalı'ya ait *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* ve Orhan Ateş'in *Günümüz Umman İbadiyyesi* adlı çalışmalar yanında bu konudakyapılmış akademik çalışmalardan ve makalelerden de yararlandık. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Türkçe, Kenan Oral, *Hadis Lîteratüründeki Hâricîlerle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* / Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Erul, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis

Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ankara 2007; Cemalettin Erdemci, *İbn Sellâm El-İbâdî Ve İtikâdî Görüşleri/* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Van 1996; Yahya Ertürk, *Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbâziliğinde Hameletü'l-ilmin Etkisi/* Danışman: Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Diyarbakır 2014; Kadri Önemli, *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarında İbâzîyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri /* Danışman: Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş, Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Doktora, Diyarbakır 2015; Cennet Topal, *Harici Edebiyatı ve Ebu Hamze eş-Şârî'nin Hatipliği /* Danışman: Doç. Dr. Muhittin Uysal, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Konya; Hasan Sarık, *Kufeli Kurra'nın Hariciliğin Teşekkülündeki Rolü /* Danışman: Prof. Dr. Abdullah Bülent Ünal, Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, İzmir t.y.; Orhan Ateş, “İbâzî Edebiyatı (Ebu'l-Kasım Berrâdî ve “er-Risale fi Ba'dı Kütübi'l-İbâziyye” Örneği)”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: XIII, sayı: 1, s.93-122, Türkçe; Yıldız, Harun, “Hâricîlerin Doğuşunda Kurrâ'nın Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, s. 263-282, Türkçe; Hizmetli, Sabri, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, cilt: XXIX, s. 285-301, Türkçe; Fırlalı, Etem Ruhi, “İbâdiyye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1976, cilt: XXI, s. 323-344; Türkçe En-Nâmî, Amr Halîfe; Dalkılıç, Mehmet “Hâricîlerin “İtidal” Arayışı ve Sufriyye”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 12, s. 19-49, Türkçe; Albayrak, İsmail, “İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hâricî (İbâdî) Algılamasına Dair Genel Bir Değerlendirme”, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2005, sayı: 4, s. 7-38. Türkçe, Oral, Kenan, *Hadis Literatüründeki Hâricîlerle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi /* haz. Kenan Oral.—2007, (YüksekLisans).-- Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, (Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Erul).

D. İBÂZÎYYE MEZHEBİ

Bir kısım Sünni mezhepler tarihi âlimleri tarafından İbâzîyye, Hârîci fırkalar arasında mutedil görüşleri ile günümüze kadar varlığını sürdüren bir fırka olarak kabul edilir.⁷ İbâzîyye ismi “Ebâzîyye” veya “İbâzîyye” olmak üzere iki farklı şekilde telaffuz edilmiştir. Libyalı Şeyh et-Tafeyyiş (ö. 1305/1886), Abdullah b. İbâz (ö. 89/708) isminden dolayı fırka adını “İbâzîyye” şeklinde tercih etmiştir.⁸

İbâzî âlimlerin çoğuna göre fırkanın sistematik hale gelmesinde birinci derecede rol üstlenen “Ebû Şa’sâ Câbir b. Zeyd” arka planda kalırken “Abdullah b. İbâz” fırkanın propagandasını yürüttüğünden dolayı önplana çıkmıştır.⁹

İbâzîler kendilerini şu isimlerle adlandıırırlar:

a) Ehl-i Da’ve: Kendilerini hakka davetçi olarak gördüklerinden dolayı bu ismi kullanmışlardır.¹⁰

b) Ehl-i İstikâme: Gittikleri yolun doğruluğunu ifade etmek için bu ismi kullanırlar.¹¹

c) el-Ka’ade: Ezârîka fırkasının lideri Nafi b. Ezrâk (ö. 65/685), Basra’da kalanları küçümsemek için cihada çıkmayan oturup kalan korkaklar anlamında “el-Ka’ade” adını vermiştir.¹²

⁷ Hasan Onat, Orhan Ateş, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, 2. bs., Grafiker yay., Ankara 2013, s. 72; Ebû Zehra, **a.g.e**, I, 92.

⁸ Eттаfeyyiş, Muhammed b. Yusuf, **el-Fark Beyne’l-İbâzîye ve’l-Havârîc**, yy., Umman 1993, s. 11-20; Muhammed Karkış, **Tarihu’l-İbâzîyye fi İfrikîyye**, Umman ts., s. 212.

⁹ A’veşt, Bekir b. Said, **Ezvâu’l-İslâmiyye Ale’l-Meâlimi’l-İbâzîyye**, yy., Umman, ts., s. 54.

¹⁰ el-Ca’birî Ferhât b. Ali, **Nefehât Mine’s-A.g.e**, yy., Tunus 2001, V, 21; Eттаfeyyiş, **a.g.e**, s. 5-8.

¹¹ Bârûnî Süleymân b. Abdullah, **Muhtasarü Târîhi’l-İbâzîyye**, yy., Umman 2003, s. 18-19.

¹² Abdulhalîm Receb, **el-İbâzîyye fi Mısır ve’l-Magrib ve Alâkâtuhum bi İbâzîyye Umman ve’l-Basra**, yy., Maskat 1990, s. 13; el-Ca’birî, **el-Ba’du’l-Hadârî li’l-Akideti’l-İbâzîyye**, yy., Maskat 1987, 53; (Bazı fırkaların Abdullah b. Ezrâk’ın verdiği isimlerle meşhur olduğu bilinmektedir. Kevserî’nin İbn Ebî’l-Avâm’ın **Menâbîbu Ebî Hanîfe** adlı eserinden naklettiği bir rivayete göre büyük günah sahibinin durumunu Allah’a bırakan birisi için, bu fikrinden dolayı Mürcie ismini veren ilk kişinin Nâfi’ b. el-Ezrâk olduğunu söyler. Bkz. Muhammed Zahid bi Hasan el-Kevserî, **Te’nîbu’l-Hatîb âla ma Sakehû fi Tercemeti Ebî Henîfete mine’l-Ekazîb**, yy., Beyrut 1981, s. 62-63.); Dalkılıç, Mehmet **Harcîlerin “İtidal” Arayışı ve Sufriyye**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, sayı: 12, s. 19-49, Türkçe.

d) Vehbiyye: Muhtemelen Abdullah b. Vehb er-Rasibiyye'ye nisbetle bu ismi almışlardır. Çünkü Rasibî kendileri gibi düşünmeyenlere karşı savaşmayı ve kan dökmeyi yasaklamıştır.¹³

E. İBÂZİYYE'NİN TEŞEKKÜLÜ

Nehrevan Savaşı ile birlikte Abdullah b. Vehb Rasibî'nin başkanlığında toplanan grup "Muhakkime-i Ula"yı oluşturur. Bu grup, Nehrevan sonrası "Muhakkime-i Ahar" olarak Ebû Bilal (ö. 61/680) başkanlığında Basra'da toplanmış ve hicri altmış dört yılına kadar devam etmiştir. Muhakkime-i Ahar hicri altmış dört yılında Nafi b. el-Ezrâk'ın kendilerine katılmayan Müslümanları müşrik gören görüşleri sebebi ile parçalanmıştır.¹⁴

Ebû Bilal'in önderliğinde şiddet karşıtı düşüncelerini devam ettiren bu fırka kendilerini Muhakkimeyi Ula'nın devamı "Ehl-i Da've ve v'el-İstikame" olarak isimlendirirler. İbâziyye tarihinde üç önemli kırılma yaşanmıştır. Bunlar sırasıyla Ebû Bilal ile Basra'da gerçekleşen *hizipleşme*, Câbir b. Zeyd ile *fırkalaşma* ve Ebû Ubeyde (ö. 150/767) ile yerelden İslam dünyasının geneline açılarak *devletleşme* evreleridir.¹⁵

İbâziliğin teşekkülünü iç ve dış sebepler olmak üzere iki nedene bağlamak mümkündür.

Muhakkime'nin Kerbela'sı sayılan Nehrevan Savaşı'ndan kurtulanlar Ebû Bilal'in önderliğinde Basra'ya yerleşirler. Ebû Bilal, kan dökmeyi ve muhaliflerini tekfir etmeyi reddederek şiddet karşıtı ılımlı görüşleri ile ana bünye içerisinde aşırı Muhakkime'ye karşı bir *hizip* oluşturur. Barışçıl davet yöntemlerini benimseyen bu hizbin görüşleri Câbir b. Zeyd tarafından sistematize edilerek fırkalaşır. Câbir'in talebesi Ebû Ubeyde, Câbir tarafından kurulan "Hameletü'l-İlim" teşkilatını daha da

¹³ Ettafeyyîş, **a.g.e.**, s. 115; Fıglalı Ethem Ruhi, "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", A.Ü.İ.F.D., XXII, Ankara 1978, 245-264; Watt Montgomery, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem Ruhi Fıglalı), Ankara 1981, s. 22.

¹⁴ Muhammed Salih Nâsir, **Menhecü'd-Da've İnde'l-İbâziyye**, yy., Umman 1997, s. 81-95.

¹⁵ Hasan Onat, Orhan Ateş, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, 2. bs., Grafiker yay., Ankara 2013, s. 75; bkz, Ertürk, Yahya, **Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbâziliğinde Hameletü'l-İlmin Etkisi** / haz. Yahya Ertürk.-- 2014. (Yüksek Lisans), Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş)

geliştirerek yetiştirdiği talebeleri farklı coğrafyalara gönderir. Onların gayretleri ile erken dönemde Umman, Cezayir ve Libya’da İbâzî devletler kurulur.¹⁶

Câbir b. Zeyd gibi ilk İbâzî imamların Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Mesut (ö. 32/652) ve Hz. Âişe (ö. 58/768) gibi sahabelerle diyalog içinde olmaları ve onların ilminden faydalanmaları dâhili sebeplerin başında gelir.¹⁷

Hz. Osman’ın (ö. 35/656) halifeliğinin ikinci yarısından sonra Müslümanların içine düştükleri siyasi bunalımlar, adil bir idare arayışı ve Nehrevan Savaşı ile birlikte çok büyük katliamlara maruz kalan Muhakkime firkalarında bıraktığı etki ve devamında Emevi düşmanlığı şeklinde bir zihniyete dönüşmesi dış etkenlerler arasında sayılabilir.¹⁸

İbâziyye kendi tarihi içerisinde gelişerek, dönüşerek İslam dünyasına yayıldı. Umman’da, Yemen’de ve Kuzey Afrika’da yayılma imkânını buldu.

F. İBÂZİYYE’NİN GÖRÜŞLERİ

Müslümanların siyasi bütünlüğünü çok önemseyen İbâziyye, dâhilde Müslümanlara karşı kılıç kullanmaya karşıdır. Zalim imama isyan etmek daha büyük bir fitneye sebebiyet verecekse isyanı münasip görmezler. Genel anlamda sahabe hakkında Ehl-i Sünnet gibi düşünmekle beraber Hz. Osman ve Hz. Ali’yi (ö. 40/660) hatalı davranmakla suçlarlar. Ama onlara şirk isnat etmezler. Hatta İbâzî kaynaklar 12.000 İbâzî’nin öldürüldüğü Nehrevan Savaşı’nın anlatımında Hz. Ali’nin isminin sonuna “Kerremallahu veche” ifadesini eklemeyi ihmal etmezler. Umman Sultanlığı’nın başkenti Maskat’ta Hz. Osman adına yapılmış büyük bir “Cuma Camisi” vardır.¹⁹

Câbir b. Zeyd’in talebelerinden olan İmam Ebû Ubeyde sahabenin önemini şöyle ifade eder: “Her kim ki sahabelerden bir hocası yoksa o, dinde bir hiç

¹⁶ Ebû Zehra, a.g.e, s. 75.

¹⁷ Halîfât İvaz, **el-Usulü’t-Tarihiyye li’l Fırkatî’l-İbâziyye**, yy., Umman 2000, s. 20.

¹⁸ Ebû Zehra, a.g.e, s. 75.

¹⁹ Ateş, **a.g.e**, s. 69, 96; Önemli, Kadri, **Erken Dönem İbâzî Kaynaklarında İbâziyye’nin Dini ve Siyasi Görüşleri** / haz. Kadri Önemli.-- 2015. XI, 211;. (Doktora).-- Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş)

üzeredir.”²⁰ İbâzîyye Kur’an-ı Kerim yanında Hz. Peygamber’in hadislerine de büyük önem verir. Bu konuda Câbir b. Zeyd şöyle demiştir: “İnsanlar arasında her kim sünnete muhalif delil getirirse onun doğru yolda olması mümkün değildir.”²¹

1. Dinî Görüşleri

İbâzîler’e göre amel imandan bir cüzdür. Bu nedenle ameli olmayan ve sadece ikrarı olan kişi kâfir, münafık, ehli dalalet, fasık ve asidir. Böyleleri mümin ve müslim olmadıkları gibi müşrik de değildirler. Buna rağmen bu tür kimselere İslam dininin hükümleri uygulanır.²²

İbâzîyye bu görüşünü desteklemek için bazı ayet ve hadisleri delil olarak ileri sürer.²³ Onlara göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve rükünleri ile ameldir.

İbâzîyye büyük günahı şirk küfrü olarak değil nimet küfrü olarak görür. Mürtekib-i kebire müşrik değildir ama mümin de değildir.²⁴ İbâzîyye, Mürtekib-i kebireye müşrik hükümünü uygulamaz, ancak onları mümin de saymazlar. Havâricîler bu kimseleri şirkle itham ederken İbâzîyye, mürtekib-i kebireyi nimet küfrüne düşmüş olarak değerlendirir. İbâzîyye, kulların büyük günahlardan

²⁰ el-Ceytâlî İsmail b. Musa, **Şerhu Nûniyyet-i Ebî Nasr fi Usulî’-d-Din**, yy., ts., I, 24.

²¹ Câbir b. Zeyd, **Resâil-i Câbir b. Zeyd**, Barûnî Matbaası, Tunus ts., 5.

²² Sâlimî Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm, **Şemsü’l-Usûl**, yy., es-Sîb 2003, s. 329. Bkz. Erdemci, Cemalettin, **İbn Sellâm El-İbâdî Ve İtikadî Görüşleri** / haz. Cemalettin Erdemci.-- 1996. (Yüksek Lisans).-- Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı

²³ Ameli imanın ayrılmaz bir cüzü gören İbâzîler görüşlerini ispatlamak için bazı ayetleri delil olarak ileri sürerler: “Bizim ayetlerimize öyle kimseler iman ederler ki, onlarla kendilerine öğüt verildiği zaman secdelere kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler de kibirlenmezler.” Secde, 32/10 “Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah’a ve Peygamberine iman etmişlerdir; sonra da (imanlarında) şüpheye düşmemişler ve Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşmışlardır. İşte böyle kimseler, imanlarında sadık olanlardır.” el-Hucurât, 49/15. Bu ayetlerdeki **hasr**’ın şekline bakıldığında, zikredilen sıfatlardan arınan kimsenin imandan da arındığı görülür. Yine aynı şekilde “Muhakkak müminler zafer bulmuştur.” Müminun, 23/1. ayetindeki müminlerin sıfatları nelerdir? diye bakıldığında “O müminler ki namazlarında tevazu ve korku sahibidir ler. Onlar ki boş sözden ve faydasız işten yüz çevirirler. Onlar ki zekâtlarını verirler. ...” (Müminun, 23/1-4) tüm sıfatların amel cinsinden oldukları görülür. Bu konuda delil getirdikleri diğer ayetlerden bazıları, Fussilet, 41/30; Ahkâf, 46/13; Tevbe, 9/105; Bakara, 2/143. Bu ayette yer alan atf; amel-i salih ile imanın birbirlerinin yerinde kullanılabileceğini ifade eder.

²⁴ Orhan Ateş, **Gönümüz Umman İbadiyesi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2007, s. 183.

sakınmaları durumunda Allah'ın küçük günahları bağışlayacağına, büyük günahların ise tevbe ile bağışlanacağına inanırlar.²⁵

İbâzîler, ru'yetullah konusunda Ehl-i Sünnet'in aksine Mu'tezile, Murcie ve Zeydiyye gibi düşünmektedirler. İbâzîler nakli ve akli deliller getirerek Allah'ın mücerred gözle dünyada ve ahirette görülemeyeceğini savunurlar. Çünkü Allah'ın hakikati bilinmez; ancak O sıfatları ile bilinir. Bir şeyin bilinebilmesi için onun, bilenin zihninde tasavvur edilmesi gerekir. Allah'ın varlığının hakikatine gelince o tasavvur edilemez.²⁶

İbâzîler, Kur'an'ın mahlûkluğu konusunda Mu'tezile'ye çok yakın bir düşünceye sahiptirler. Aralarındaki fark Mu'tezile konuyu açıklarken Allah'ın zâtı ve sıfatları açısından değerlendirmiş²⁷ İbâzîye ise Kur'an'ın mahiyeti üzerinde yoğunlaşarak Kur'an'ın mahlûk oluşunu ispatlamaya gayret göstermiştir.²⁸

İbâzîye'ye göre, Allah'a itaat edenlere yakın olmak anlamında "Tevella"; Allah'a isyan edenlerden uzak olmak anlamında "Teberra" ilkesi, dinin temel prensiplerindedir. Erken dönem İbâzîleri, "Tevella" ve "Teberra" ilkesine çok büyük önem verirlerdi. Hicri birinci asrın sonlarından itibaren teşekkül etmeye başlayan İbâzîye, Emevi Devleti valilerinin baskılarından korunabilmek için takiiyeyi kullanmak, tevella ve teberra gibi kavramları geliştirmek zorunda kalmışlardır.²⁹

2. Siyasi Görüşleri

Erken dönem İbâzîleri, selef olarak kabul ettikleri Muhakkime'ye uyarak tahkim ile birlikte imametın zorunlu olmadığını savunmuşlar.³⁰ Bazı kaynaklarda

²⁵ Sâlimî, **a.g.e.**, s. 17; Ateş, **a.g.e.**, s. 184.

²⁶ el-Vehbî Müslim b. Sâlim b. Ali, **El-Fikru'l-Akdî İnde'l-İbâzîyeti**, Mektebetü'd-Dâmrî, Umman 2006, s. 255; Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm Sâlimî, **Bi Hücceti'l-EnvarŞerhu Envâru'l-Ukûl fi't-Tevhîd**, yy., Maskat 2003, s. 9.

²⁷ Ateş, **a.g.e.**, s. 217; Sâbûnî Nureddin Ahmed b. Ebî Bekir, **Mâtüridiyye Akâidi**, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara 1978, s. 85.

²⁸ Kalhâtî Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, thk. Josef van Ess, Beyrut 1971, I, 289- 291.

²⁹ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 83-84

³⁰ el-Eş'arî Ali b. İsmâil, **Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn**, thk. M. Muhyiddin Abdulhamîd, Mektebetü'l-Misriyye, Beyrut 1990, s. 170. İmametle ilgili geniş bilgi için bkz.

Haricilerin imameti zorunlu bir kurum olarak gördüğüne dair bilgiler varsa da bu husus tartışmalı bulunmaktadır³¹ Daha sonraları İbâzîler, kendilerine bir imam seçmeyi ihmal etmemişlerdir. Hatta İbâzîyye, imamete ayrıcalıklı bir önem atfetmeleri sebebiyle bunu kendilerini diğer fırkalardan ayırt edici bir vasıf olarak ifade ederler. Onlarda zalim olan imama başkaldırmak, Havârîc'in (Ezârika'nın) iddia ettiği gibi farz değildir, caizdir. İnsanların güçleri yettiği takdirde imamet (devlet) kurmaları vaciptir. İbâzîyye bu görüşleri ile ihtiyaç halinde imamet kurulmalıdır diyen Muhakkime-i Ula'dan farklı düşünürler. İbâzîyye de içinde bulunduğu Muhakkime-i Ula'nın imametın varlığını dinî değil, sosyolojik bir zaruret olarak görmüşlerdir. Bu sebeple sosyal şartlar bir devlet olmadan toplumun idaresine imkân sağlıyorsa bu denenebilir, değilse yeterince adil olmayan ve vatandaşları arasında hakça paylaşım yapmayan bir idare, Emeviler gibi, olmaktansa hiç olmasın daha iyi demeye getirmişlerdir.³²

İbâzîler'e göre imamda yani devlet başkanında bazı özelliklerin bulunması gerekir. Bu özellikler de; "akıllı ve ergin olması, eli-ayağı kesik, kör, sağır ve dilsiz olmaması, fasih Arapça konuşabilmesi, dinde ilim ve takva sahibi olması, ehl-i velayet ona bey'at etmiş olması, Müslümanların Ehl-i Da've'sinden olması, had ve celde cezasına çarptırılmış olmaması" şeklinde sıralamak mümkündür.³³

İbâzîyye, imam olacak kişinin kabile ve nesebîne önem vermez. Bu konuda Hucurat suresinin 13. ayetini³⁴ delil olarak getirirler. İmamlar Kureyş'tendir, hadisini sahih kabul etmezler. İmam olacak kimsede dinî açıdan takvadan başka bir şart aramazlar.³⁵

Ezârika vb. Hârîci fırkalarda görülen gözü kapalı otorite düşmanlığı İbâzîyye için söz konusu değildir. İmamın durumuna göre iki yol takip edilir.

Bağlıoğlu, Ahmet, "Temel Hak Ve Özgürlükler Bağlamında Mezhepsel Çoğulculuk" Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları Yayın No. 105.

³¹ Metin Bozan, **İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru**, 4. Ve 5. Asırlar, 1. bs., İlâhiyat Araştırma-İnceleme, Ankara 2007, s. 20.

³² Ateş, **a.g.e.**, s. 199.

³³ Ateş, **a.g.e.**, s. 203

³⁴ "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."

³⁵ Onat, Ateş, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 86.

1- Zalim imam zayıf olup destekleyicileri de az olsa azledilir ve yerine hemen adil biri tayin edilir.

2- Şayet güçlü ve otoriter, yardımcıları ve taraftarları çok ise ona karşı ayaklanma tavsiye olunmaz. Ancak böyle bir imamın isyan ifade eden emirlerine itaat edilmez. Bu aşamada din bilginleri devreye girerek insanları İslam devletini ikame etmeye ve insanları İslam dininin gerekliliklerini öğrenimine sarılmaya çağırırlar.³⁶

G. GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Çok erken dönemde kurulan Umman İbâzî Devleti günümüze kadar gelmiştir. Umman'ın resmi mezhebi İbâzîyye'dir. Aynı şekilde Tanzanya sınırları içerisindeki Zengibar'ın da resmi mezhebi İbâzîyye'dir. Fas, Tunus, Libya ve Cezayir'de İbâzî topluluklar yaşamaktadır.

Günümüz İbâzîyyesi kendi içlerinde mezheplerini önemsemekle birlikte diğer fırkalara ve ülkelere karşı yayılmacı bir üslubu benimsemezler. Günümüz İbâzîyye'nin en önemli merkezi olan Umman Sultanlığı şeriat, gelenek ve demokrasiden müteşekkil bir siyasi idareye sahiptir. Bu durum onların özgünlüklerini korurken yeniliğe ve sosyal gelişime de açık bir özellik taşıdıklarını göstermektedir.³⁷

³⁶ Saidî Ahmet Elbû, *el- Canibu'l-Fikrî fi'l-Mezhebî'l-İbâzî*, yy., Umman 1984, s. 8.

³⁷ Ebû Zehra, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s.87;Onat, Ateş, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 87.

BİRİNCİ BÖLÜM

CÂBİR B. ZEYD'İN HAYATI, İLMİ VE KİŞİLİĞİ

A. CÂBİR B. ZEYD'İN HAYATI

İbâzilerce mezhebîn müessis imamı kabul edilen Ebû Şâ'sa Câbir b. Zeyd'in uzun ismi Ebû Şâ'sa Câbir b. Zeyd el-Ezdi³⁸ el-Cûfi el-Basri, el-Ummânî'dir. Câbir, Umman'ın Yahmûd kabilesindedir. Yaşadığı bölge ve yerleşim merkezlerine göre Câbir b. Zeyd, el-Basrî, el-Umânî, el-Yahmedî, el-Cufî (el-Havfî) nisbeleriyle anılır.³⁹ Umman'ın Cûf mahallesinin dar sokaklarına nisbetle Cûfi denmiştir. Bazıları da Basra'nın bir bölgesi olan Cûf'a nisbetle el-Cûfi demişlerdir. Câbir'e, Ebû Şa'sa künyesi büyük kızı Şa'sa'dan nispetle verilmiştir.⁴⁰

³⁸Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd Dercînî, Kitabu **Tabakâti'l-Meşaihi bi'l-Magribi**, thk. İbrahim Tallay, Darü'l-Fikri'l-Ârabî, Beyrut ts.,s. 205.

³⁹Doğduğu yer olan "Fark" beldesi Umman'ın bir vilayeti olan Nezvâ'da Cûfi olarak bilinir. Bkz. Savvafî Salih b. el-Ahmed, **el-İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fi'd-Da've**, 2. bs., Vizaretü't-Türasi'l-Kavmî ve's-Sekafe Umman 1989, s. 30.

⁴⁰Ahmet b. Hamed Halilî, **Sikolociyetü-l İmam Câbir b. Zeyd**, 1. bs., yy., Umman 2015, s. 22. (**İmam Câbir b. Zeyd dışında hadis ravilerinden künyesi Ebû Şa'asa olanlar:** Yahya Muhammed Bekuş Fıkhül İmam Câbir b. Zeyd adlı kitabında on bir taneyi kaydeder. **İsimleri Şunlardır:**

1. Beşir b. Nehik es-Sedusi veya es-Selusi el-Basri Ebû Şa'sâ
2. Hüveys Ebû Şa'sâ
3. Zeyd Ebû Şa'sâ (Zeyd Ebül Hakem de denmiştir.)
4. Selim İbn-il Esved el-Muharibi Ebû Şa'sâ el-Kufi
5. Ali b. Hüseyin b. Süleyman el-Hadremi Ebû Şa'sâ el-Vasiti el-Kufi
6. Ömer Ebû Şa'sâ Mevla Beni Muâmmar (Basralıdır.)
7. Kays Ebû Şa'sâ Mevla İbni Maâmmar (o da Basralıdır.)
8. Kays Ebû Şa'sâ İbn-il Medeni (Künbür de denmiştir.)
9. Vabise b. Mâbed b. Ükbe b. Hâriş Ebû Şa'sâ
10. Yezid b. Ebû Ziyad el-Kindi Ebû Şa'sâ. Yezid b. Muhasır.) Yahya Muhammed Bekkûş, **Fıkhü'l-İmâm Câbir b. Zeyd**, 1. bs.,Mektebetü'd-Damri, Umman 2014, s. 18-21.

Câbir b. Zeyd Umman'ın iç bölgesi olan Fark şehrinde doğmuş ve ailesi ile orada ikamet etmiştir. Bazı tarihçiler Câbir'in kızı Şa'sa'nın da kabrinin Fark şehrinde bulunduğunu ve yerinin de bilindiğini aktarmaktadırlar. Fark şehri, Nevza şehrinin yakınında bulunan yemyeşil dağların eteğinde ziraata elverişli bir yerdir.⁴¹

Siret kitaplarında Câbir'in doğum tarihi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Kabul gören görüşe göre hicretin 18. ile 22. yılları arasında doğduğu söylenmektedir. Câbir'in, vefat tarihi de doğum tarihi gibi ihtilaflıdır. Bazı kaynaklar vefat tarihini Enes b. Malik'in (ö. 93/711) vefat ettiği hicri 93'ü gösterirken⁴² bazıları da hicri 103'ü gösterirler.⁴³ Heysem b. Âdiy (ö. 207/ 822), vefat tarihini hicri 104,⁴⁴ Şemmâhî ise hicri 96 olarak gösterir.⁴⁵ Görünen o ki, birinci rivayet daha sahihtir. Çünkü her muhaddisin hayatını ve vefat tarihini çok önemseyen hadis ravilerinden de birinci görüş nakledilmiştir. Câbir'in kendisi de bu muhaddislerden birisidir.⁴⁶

İbâzî bilgin Bekkuş şöyle der: *“Şunu eklemeliyim ki kaynaklar ahenkli bir şekilde şunu rivayet ederler. Câbir b. Zeyd ölüm döşeğindeyken Hasan el-Basrî'yi çağırır. Hasan el-Basrî, o zamanlar h. 95'te ölen Haccac'tan saklanmaktaydı.⁴⁷ Bu rivayetten anlaşılan Câbir'in bu tarihten önce vefat etmiş olduğudur. Tercihe şayan olan görüş vefat tarihinin h. 93 olmasıdır.⁴⁸*

Câbir b. Zeyd, Ezd kabilesine mensuptur. Kökü Âmir bin Yehmudi el-Ezdi'ye dayanır. İkinci halife Ömer b. Hattap (ö. 23/644) döneminde dünyaya gelmiştir.⁴⁹

Babasının ona Câbir ismi vermesi hakkında Salimî şöyle der: Ezd kabilesinden büyük bir topluluk, Osman b. Ebî'l-As'ın (ö. 51/671) komutasında

⁴¹ Bekkûş, **a.g.e**, s. 14.

⁴² Sâlimî, **Şerhu'l-Cami'i's-Sahîh**, 2. bs., Matabiu'l-Alemiyye, Umman ts., III, 609; Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, 2. bs., Çağrı yay, İstanbul 1992, I, 241.

⁴³ Şaksi Hamis b. Saîd, **Menhecû't-Tâlibîn ve Belâgu'r-Rağibîn**, 1. bs., Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekafe, Umman 1982, I, 616.

⁴⁴ Heysem b. Adîy, **Kitâbu'l-Havâric**, Hâriciler'e ait görüşlerden bahseden dolayısıyla İbâzîyye'ye de değinen ancak bize ulaşmayan bu eseri İbn Kesîr zikreder. Havâric'in firkalara ayrılışını ve fikirlerini güzel bir şekilde anlattığı kaydedilmiştir. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Mısır ts., V, 306; Bekkûş, **a.g.e**, s.11.

⁴⁵ Şemmâhî, **Kitâbü's-A.g.e**, , thk. Ahmed b. Suûd es- Siyâbî, Umman 1987, I, 72; Muammer, **a.g.e**, I, 143.

⁴⁶ Bekkûş, **a.g.e**, s.11.

⁴⁷ Dercînî, **a.g.e**, s. 207.

⁴⁸ Bekkuş, **a.g.e**, s.11.

⁴⁹ Halilî, **a.g.e**, s. 22.

İran'ın fethine katılır. Câbir b. Zeyd'in ailesinden Câbir b. Hadid el- Yahmudî adında bir şahıs Fars komutanı Şahrak'ı öldürür. Bundan sonra İslam ordusu Tuc denen yerde karargâh kurar. III. Halife Osman b. Affan (ra) döneminde Basra'ya göç ederler.⁵⁰ Babası ona Câbir ismini İran komutanı Şahrakı öldüren Câbir bin Hadid el- Yahmudî'den dolayı uğurlu ve bereketli olsun diye vermiştir.⁵¹

Câbir b. Zeyd'in doğumundan on beş yıl önce Mazın b. Ğedube es-Semâilî'nin daveti ile Umman halkı İslam'a girmişti.⁵² Çoğu kaynaklar Câbir b. Zeyd'in Umman'daki ilk dönemi için suskundurular. Bununla beraber bazı kaynaklar, çocukluk döneminde basit ve sade bir hayat geçiren Câbir'in, ziraat ile meşgul olan ailesine yardım ettiğini söylemektedirler.⁵³ İlk dini tahsilini memleketi olan Umman'da alır.⁵⁴ İbâzî bilgin Bekkuş şöyle der: İlim tahsili için Basra'ya gitmeden önce asıl vatanı olan Umman'da ilk dini bilgileri almıştır. Gençlik yıllarında Kur'an'ı hıfz etmiştir.⁵⁵

İlk tahsilini kimlerden aldığından, nasıl yetiştiğinden, Irak'a nasıl ve hangi tarihte gittiğinden bahseden detaylı bilgiler elimizde mevcut değildir. Ancak gençlik yıllarında Basra'ya gittiği tahmin edilmektedir.⁵⁶ Hayatı İslam fikhının gelişip yayıldığı döneme denk gelmektedir.⁵⁷

Câbir b. Zeyd hayatının ileriki dönemlerinde Basra'da fetvasına başvuru saygın bilginlerden birisi olacaktır. Dolayısıyla bu seviyede bilgin olan bir kimsenin eğitilmiş bir aileden gelmiş olması yadırganmamalıdır. Bazı İbâzî bilginler Câbir'in ilim ve rivayetle dolu bir evde büyüdüğünü söylemektedirler. Hatta Câbir'in babasından yapmış olduğu bir rivayetin Ebû Bekir el-Cassas'ın *Ahkâmü'l-Kur'an* adlı eserinde yer alması bu görüşü desteklemektedir.⁵⁸ Ayrıca bu bilgilerden yola çıkan bilginler babasının sahabe olmasını muhtemel görürler.⁵⁹

⁵⁰ Halîfât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâzîyye*, yy., Umân 1987, s. 87.

⁵¹ el-Halîf, *a.g.e.*, s.22

⁵² el Halîf, *a.g.e.*, s. 22.

⁵³ Savvafî, *a.g.e.*, s. 31

⁵⁴ Karkuş, Muhammed, *Umman vel-Hareketü-l İbadiyye*, Mektebetü Maskat, Saltanat-ı Umân, baskı 199 S.139

⁵⁵ Savvafî, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁶ Savvafî, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁷ Halîfî, *a.g.e.*, .22.

⁵⁸ Ebubekir el-Cessas er-Razi, *Ahkamu-l Kur'an*, Daru-l Hilafe h.1335 cilt 2 s.481.

⁵⁹ Bekkûş, *a.g.e.*, s.12.

Câbir b. Zeyd'in bir gözü görmüyordu. Bu rivayet Hayyan el-Araç veya Salih ed-Dihan'dan (ö. 150/767) gelmektedir.⁶⁰ Başka bir rivayette ise Câbir, ahvel yani şaşıydı. Hiçbir neden olmadan gözlerinden birini kırıştırdı.⁶¹ Câbir'in göz problemi ile ilgili Ebû Süfyân b. Habib er-Rahil ise şöyle bir rivayeti nakleder: Ebû Ferec, Atike binti Muhalleb'in yanına gider. Atike de İbâziyye'dendir.

Ebû Ferec, Atike'ye dedi ki: "Sanki bir erkeğin meclisini görüyorum. "

Atike şöyle karşılık verdi: " Demin yanımdan (Câbir'i kastederek) ahvel⁶² çıktı."

Ebû Ferec: "Ondan bir şeyler elde edebildin mi?"

Atike: "Ona (Câbir'e) mest giyme hükmünü sordum. O da bana yerin sıcaklığından soğukluğundan veya sertliğinden giyiyorsan, ayakların mestlerden dışarı çıksa dahi bunun bir zararı yok. Eğer bunların dışından bir sebepten dolayı giyiyorsan o zaman ayaklarını mestlerden dışarı çıkarma. Sonra başka fiki meseleleri zikretti. Ben sordum, o cevap verdi."⁶³

İmam Câbir beden ve elbise temizliğine çok önem verirdi. Basra camisinde ona ait bir ilim halkası vardı. Güzel kokular sürünmüş bir şekilde nezafeti ve bütün heybeti ile talebelerinin karşısına çıkardı.⁶⁴

İmam Câbir b. Zeyd sakalını sarıya boyatırdı. el- Fadlû'l-Hadani anlatır: "Ben Câbir'i saç ve sakalı beyazlamış bir şekilde gördüm." ve yine şöyle der: "Ben Câbiri gördüm, o sakalını sarı renge boyatırdı.⁶⁵ O zamanlar sakalı sarı renge boyatmak âlimler arasında yaygın bir durumdu. Bu geleneğe uyan Câbir'in çağdaşları Zürare b. Nâfi, Muhammed b. Sirin, (ö. 111/729), Ebî Nadre ve başkaları da sakallarını hep sarıya boyatırlardı."⁶⁶

Câbir b. Zeyd Basra'da çok sade bir hayat yaşadı. Kızına ve Âmine adlı eşine çok bağlıydı. Kendisinden şu sözü rivayet edilir: Rabbimden üç şey istedim. Rabbim de onları bana ihsan etti. Bunlar;

⁶⁰ İbn Sa'd, a.g.e, I-VIII, Beyrût, 1377-1380/1957-1960. cilt 7, s.130

⁶¹ İbn Sa'd, Muhammed b. Munî' el-Basrî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Daru Sadir, Beyrut ts., VII, 179.

⁶² Dercini, a.g.e, II, 255.

⁶³ el-Halilî, a.g.e., s .36

⁶⁴ Halilî, a.g.e, s.36.

⁶⁵ İbn Sa'd, a.g.e,7.cilt s.182

⁶⁶ Bekkûş, a.g.e, s. 22

- Mü'mine bir eş,
- Uyumlu, muti ve serkeş olmayan bir binek,
- Günü gününe bana yetecek kadar bir rızık.⁶⁷

Câbir'in eşi, Câbir'in Basra'daki hayatında çok önemli bir rol oynar. Câbir ona her türlü saygıyı ve sevgiyi beslerdi. Câbir'den şu sözü rivayet edilir: "Başıma gelebilecek en güzel musibet, önce ben öleyim sonra Âmine (yani Âmine'nin ölümünü görmeyeyim).⁶⁸

Çok sayıda hocaları, talebeleri ve dostları varken vefatından sonra hanımının onu yıkamasını vasiyet etmesi İmam Câbir'in eşlerine verdiği değeri ve hanımlarına ne kadar bağlı olduğunu gösterir.⁶⁹

B. CÂBİR B. ZEYD'İN ŞAHSİYETİ, CESARETİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1. Câbir b. Zeyd'in Şahsiyeti

Câbir örnek ahlakı ile çevresindeki insanların beğenisini kazanmıştır. Ahlakı Peygamberin sünnetine sınımsız sarılan âlimlerin ahlakı gibiydi. Ve seleflerinin yoluna bağlıydı. Câbir b. Zeyd'in (r.a) şahsiyeti iman eden ve imanında sadık olanların şahsiyetini andırırdı. Câbir b. Zeyd, elindekiyle yetinen ve dünyadan ziyâde ahiret için çalışan bir âlimdi. Yemek konusunda sürekli başkalarını kendine tercih ediyordu, hatta kendisine verilen hediyeyle bile daha güzel bir hediyeyle karşılayana kadar kabul etmiyordu.⁷⁰ Kendisine kötülük yapanlara karşı müsamahakâr ve affediciydi. Kötülüğe karşılık hep iyilikle muamele ederdi. Allah'a olan davetinde çok ihlâslıydı. Bunların birçok örneği vardır. Bunlardan birisi: Ebû Süfyân b. Habîb er-Rahîl rivayet eder: "Câbir'in hacca gitmediği bir yılda eşi Âmine hacetmek için Mekke'ye gider. Câbir'in eşi Âmine hacdan dönünce Câbir ona yolda refakat etmek için ücretle kiraladığı şahsı sorar. Âmine onun kötü bir yol arkadaşı olduğunu söyledi. Onun hakkında güzel şeyler söylemedi. Câbir o şahsa giderek onu evine

⁶⁷Dercîni, **a.g.e**, II, 212-213; Şemmâhî, **a.g.e**, I, 70-72, Hârisî Sâlim b. Hamd b. Süleyman, **el-Ukûdû'l-Fiddiyye fi Usulî'l-İbâziyye**, 1. bs., Dârü'l-Yakzeti'l-Arabiyye, Beyrut ts., s. 96, 100-101.

29; ibn Sa'd, **a.g.e**, VII, 179-181; Şemmâhî, **a.g.e**, I, 70-71, Hârisî, **a.g.e**, 100-101

⁶⁸Şemmâhî, **A.g.e**, 1.cilt s.74; Karkış, Muhammed, **Umman ve'l-Hareketül İbadiyye**, Umman Mektebetu Maskat 1994 s.131

⁶⁹Halilî, **a.g.e**, s. 36.

⁷⁰Şemmâhî, **a.g.e**, I, 70-71, Hârisî, **a.g.e**, 100-101; Dercîni, **a.g.e**, s. 210.

davet etti. Ona yemek hazırlattı, devesine yem temin etti, sabah olunca da onu çarşıya götürerek ona iki elbise satın aldı ve giydirdi. Yolculukta lazım olabilecek şeyleri ve yol ücretini de verdi. Âmine eşine der ki: "Ben sana o kötü bir yol arkadaşındır dedim sen ise buna karşılık gördüğüm şeyleri yaptın." Câbir Âmine'ye şöyle cevap verir: "Yaptığının aynısını mı yapalım? O zaman biz de onun gibi oluruz. Hayır, vallahi biz hayrına karşılık hayır, kötülüğüne karşıda ihsanla karşılık veririz"⁷¹ dedi.

Ve yine Ebû Süfyân (ö. 132/749) der ki: Bir gün Câbir ağlayıp bağıran bir işçiye rastlar. Câbir ona ağlamasının nedenini sorar. İşçi der ki: "Dar sokaklarınızın gençleri, tarla sahibine götüreceğim iki sepet hurmayı benden zorla aldılar. Fakat patronumun bana inanmayacağından korkuyorum." Câbir onu hurma bahçesi olan bir arkadaşına gönderdi ve iki sepet hurmayı ona vermesini rica etti. Arkadaşı da bu isteği yerine getirdi.⁷²

Eyüp es-Sahtıyanî'ye sorulmuş: "Câbir'i gördün mü?" "Evet." dedikten sonra O zekiydi, zekiydi, zekiydi, diye eklemiştir.⁷³

Talebelerinden Salih ed-Dihan, Câbiri şöyle vasıflandırır: "Câbir üç şeyde pazarlık etmezdi: Mekke'ye gitmek için binek kiralamada, azat etmek için köle satın almada ve kurbanlık almada. Câbir kendisini Allah'a yaklaştıran hiçbir şeyde pazarlık etmezdi."⁷⁴

Câbir züht ve takva ehli bir kişiydi. Kul hakkından çok sakınırdı. Bu konuda Malik b. Dinar(ö. 131/748) ve Salih ed-Dihan bir rivayet aktarırlar: "Câbir b. Zeyd bir vadiden geçer. Köpekleri def etmek için bir bahçe duvarından bir kamış sapını çıkarmak zorunda kalır. Evine geldiğinde o kamış sapını camiye bırakır. Sonra ailesine der ki: - *Bu sapı muhafaza edin. Çünkü ben bu kamış sapını bir bahçe duvarından aldım.* Dediler ki, -*Sübhanellehu! Ya Eba Şa'sa bu sapın değeri ne tutar ki?* Câbir ev halkına şu manidar cevabı verir: - *Her geçen o bahçeden bir sap olsa bahçe duvarında sap kalmaz.* Sabah olunca da o kamış sapını sahibine gönderir."

⁷¹Dercîni, **a.g.e.**, s. 210-211; Hârisî, **a.g.e.**, s. 96-97; Savvafî, **a.g.e.**, s. 45.

⁷²Savvafî, **a.g.e.**, s. 45; Dercîni, **a.g.e.**, s. 211.

⁷³Bekkûş, **a.g.e.**, s. 22

⁷⁴Ebû Nâim Ahmet b. Abdillâh e-lîsbehânî, **Hilyetü-l-Evliya ve Tabakatü-l-Esfiya**, 4. bs., Darü'l-Kitâb el-Arabî, Beyrut 1405, III, 87; İbn Cevzî Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Sifetü'l-Safve**, thk. Mahmud Fahûrî vd., 2. Bs., Darü'l-Marife, Beyrut 1979, III, 237; Bekkûş, **a.g.e.**, s. 23.814; İbn Kesîr **a.g.e.**, s. 158; Bekkûş, **a.g.e.**, s. 23

Salih ed-Dihan şunu da ekler: "Câbir b. Zeyd'in eline sahte bir dirhem veya sahte bir dinar geçtiğinde herhangi bir Müslüman onunla aldanmasın diye önce onları kırar sonra atardı."⁷⁵

Haccac b. Ebî Uyeyne der ki: Câbir namazgâhımıza gelirdi. Bir gün bize geldiğinde ayağında eskimiş bir çift ayakkabı vardı. Dedi ki: Ömrümün altmış senesi geçti. Ahiretim için yaptığım hayırlı amel dışında, bu eskimiş ayakkabım, sahip olduğum her şeyden bana daha çok sevimlidir.⁷⁶

Câbir b. Zeyd, hakkında Muhammed b. Sirin şöyle der: Ebû Şa'sa dirhem ve dinar karşısında müslümandı yani züht ve takva sahibiydi.⁷⁷ Câbir'in öğrencisi olan Amr b. Dinar (ö. 126/744) der ki: Ebû Şa'sa bana dedi ki: "Ey Amr dünyaya dair bir merkepten başka mülküm yoktur." Câbir ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmaya çok önem verirdi. Hatta insanların ihtiyaçlarını gidermeyi nafîle, mali ibâdetlere tercih ederdi. Matarü'l-Verrak(ö. 125/742) Câbir'in bu yönü hakkında şu bilgileri verir. Câbir, yetim ve miskinlere tasaddük etmeyi farz olan haccın dışındaki nafîle hacdan daha faziletli görürdü."⁷⁸

Câbir için zenginlik fazla mala sahip olmak değil ihtiyacı kadar mala sahip olmak ve borçlu olmamak anlamına geliyordu. Câbir arkadaşlarına şöyle derdi: "Benden daha fazla zengin olanınız yoktur. Benim dirhem ve dinarım yoktur ama başkalarına borcum da yoktur."⁷⁹

Ebû Süfyân b. Habip er-Rahil rivayet eder: "Câbir'in döneminde bir gün insanlar zifiri karanlık, şiddetli rüzgâr ve gök gürültüsüne maruz kalırlar. İnsanlar camilere koşarlar. Ebû Şa'sa, bazı mescitlere uğradıktan sonra bir mescitte oturur ve yüce Allah'ı zikretmeye başlar. İnsanlar ise korku ve endişe içerisinde. Bu korkutucu manzara gidince, insanlar gidip gelmeye ve birbirilerine bakmaya başlarlar. Câbir bu durum karşısında onlara şöyle der: Siz dünyadan ayrılacağınızdan ve ahirete sürülmenizden koktunuz. Evet dediler. Câbir: Korkmanız gereken büyük işten korktunuz. Sonra dedi ki: Şimdi nereye gidiyorsunuz? Dediler ki: Evimize

⁷⁵ Bekkûş, **a.g.e**, s. 23.

⁷⁶İbn Sa'd, **a.g.e**, cilt 7 s 128İbn Kesîr, **a.g.e**, s. 158

⁷⁷İbn Cevzî, **a.g.e**, III, 237; Bekkûş, **a.g.e**, s. 24

⁷⁸İsfahanî, **Hilyetü-l Evliya ve Tabakatü-l Esfiya**, cilt 3. s85; Bekkûş, **A.g.e**, s 24 Savafî, **a.g.e**, s.24; İbn Cevzi, **a.g.e**, s. 814

⁷⁹Halilî, **a.g.e**, s. 81.

gidiyoruz. Câbir de: Büyük bir şeyden korktunuz, dünyaya koştunuz. Ve şu anda Allah dünyanızı size geri verdi. O zaman siz de amelin kabul olduğu anda salih amel yapın. Eğer korktuğunuz şey başınıza gelseydi ölümden sonra duanız Allah'a karşı size bir fayda vermeyecekti⁸⁰

Câbir b. Zeyd ibadetlerine çok düşkün bir kişi olarak bilinmektedir. Câbir hac ibadetine çok özel bir yer vermiştir. İbn Kesir (ö. 774/1372) şunu rivayet eder: Câbir b. Zeyd:

- Hayırlı ameller hakkında düşündüm. Gördüm ki namaz sadece bedeni yorar, malı yormaz. Oruç da namaz gibi bedeni yorar ama malı yormaz. Hac ise hem bedeni yorar hem de malın harcanmasına yol açar. Bunun için hac daha faziletlidir. Ebû Süfyân b. Habip er-Rahil: "*Câbir her sene hac yapardı. Câbir b. Zeyd'in Cize adındaki devesiyle yirmi dört defa hac ve umre yaptığını belirtir.*"⁸¹

İmam Câbir'in hac ibadetine önem vermesinin önemli bir nedeni de hac ibadeti vesilesiyle sahabeyle buluşuyor ve onların ilminden istifade ediyordu. Sahabe vasıtasıyla vahyin kaynağı olan Hz. Peygamber'e ulaşmak için haccı bir fırsat olarak değerlendiriyordu.

Ebû Süfyân b. Habip er-Rahil şöyle rivayet eder: Câbir her yıl hac yapmayı adet edinmişti. Bu yılların birisinde Basra valisi onun hacca gitmemesini istedi. Çünkü dini konularda fetva verdiği için insanların ona ihtiyacı oluyordu. Fakat Câbir gitmek için ısrar etti. Basra valisi bu konuda fazla ısrar edince: "*Bir beşerin emrinden dolayı Allah için olan hayırlı bir ameli terk etmeyeceğim.*" diye haber gönderdi. Basra valisi de onu hapse attırdı. Zilhicce ayının ilk günü girince insanlar valinin yanına giderek valiye şöyle dediler: - *Allah senin iyiliğini versin zilhicce ayına girmiş bulunuyoruz. Basra'dan Mekke'ye gidecek kadar vakit kalmadı.* Bunun üzerine Basra valisi Câbir'i serbest bıraktı. Câbir evine gelir gelmez hac için ayırdığı devesini sefere hazırlayarak şu ayeti okudu: "**Allahın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz. Onun tuttuğunu ondan sonra salıverecek de yoktur. O üstündür hikmet sahibidir.**"⁸²

⁸⁰Dercîni, a.g.e, II, 206; Savvafi, a.g.e, s. 45.

⁸¹Savafi, a.g.e, s. 46

⁸²Fâtır, 35/2.

Sonra Câbir Âmine adındaki eşine: *"Yanında (yolculuk için) bir şeyler var mı, diye sordu? Âmine ona: "Evet, var." dedi. Câbir ona: "Çantama koy." dedi. Âmine de yolculuk için gerekli olan yiyecek ve içeceği hazırladı. Sonra Câbir Âmine'ye yola çıktığını kimseye söylememesini tembihleyerek geceleyin Mekke'ye doğru yola çıktı. İnsanlar vakfe yaparken Câbir Arafat'a ulaştı. Devenin boynuna ve karnına vurarak hızlı koşmasını sağlıyordu. Deve de hızlı bir şekilde mesafe kat ediyordu. Deve şaha kalkmış gibiydi. Onun bu halini gören insanlar: - Ya Eba Şa'sa deven ateş koruna, deven ateş koruna dönüşmüş, dediler. Câbir de onlara cevaben: - İnsanlar Arafat'a ulaşmışken Zilhicce hilalini Basra'da gören devenin zaten ateş koruna dönüşmesi gerekir, dedi. Ebû Süfyân, Câbir'in bu deveyle yirmi dört defa hac ve umre yaptığını söylemiştir.⁸³*

Câbir b. Zeyd fetva konusunda güvenilir birisiydi. Ebû Süfyân onun bu husustaki şöhretine işaret eden bir olayı şu şekilde anlatır: Bir gün Câbir nöbetçilerden veya hacılardan birisinin Kâbe'nin üstünde namaz kıldığını gördü. Câbir ona bağıarak: *"Ey Kâbe'nin üstünde namaz kılan kişi! Senin bir kablen yoktur,* dedi. İbni Abbas (r.a) da mescidin bir köşesindeydi ve şöyle dedi: *Eğer Câbir Mekke'deyse bu söz onundur.*⁸⁴ Câbir hac ibadeti sayesinde çok sayıda sahabe ile görüşme imkânı bulmuştur.

2. CÂBİR B. ZEYD'İN İLMİ CESARETİ

Doğruların ortaya konmasında bilginlerin cesareti ve özgüveni son derece önemlidir. Bilginler Hakk'ı söylemekten korkarsa toplum istismara açık hale gelir. Özellikle dini meselelerde cesaret, Allah'ın rızasını elde etmenin ve ciddi bir ilim adamı olabilmenin anahtarıdır. Tarih, insanlığa mal olmuş âlimlerin cesaret örnekleriyle doludur. Cesaret, başarmak isteyenlerin vazgeçilmez ayrıcalığıdır. Âlimler, peygamberlerden ilmin yanında cesareti de miras almışlardır. İslam tarihi, büyük insanların ve âlimlerin sergilemiş oldukları kahramanlık ve cesaret serüvenleri ile doludur.

Özgüven ise darmadağın olmakla gurur arasında olan bir şeydir. Başka bir ifadeyle özgüven yüce Allah'ın insana bahşettiği istidat ve kabiliyet melekesini ve bu

⁸³ Dercîni, *Tabakât* 2. 208, Cilt s. Hârisi, *a.g.e*, s. 102; Muammer, *a.g.e*, s.116; Savvafî, *a.g.e*, s. 43

melekeden doğan gerçekliği eğip bükmeden açık ve net bir şekilde ortaya koyabilmektir. Câbir b. Zeyd; fıkıh, tefsir, hadis ve fetva ile meşhur olduğu kadar cesareti ve özgüveni ile de dillere destan olmuştur. Cesaretini ispatlayacak birçok delili tarih sayfaları arasında bulmak mümkündür. Biz bunlardan iki tanesine değinmekle yetineceğiz.

Birincisi: Emevîler'in Basra'daki valisi Haccac b. Yusuf es-Sekafi'nin (ö. 95/714) Müslim b. Yezid adında bir kâtibi vardı. Müslim, Câbir'i çok severdi. Aralarında sıkı bir dostluk vardı. Yezid b. Müslim, Câbir'e hayrandı. Câbir ara sıra dostunu ziyaret etmek için valilik sarayına giderdi. Bir gün Câbir, Haccac'ın sarayındaydı. Haccac o sırada bir şeyler yazıyordu. Basra valisi Haccac, kasten elinden kalemi düşürür ve İmam Câbir'e dönerek (eğilip kalemi alma tenezzülünde bulunmadan İmam Câbir'i küçük düşürmek için) *"Kalemi bana uzat."* der. İmam Câbir şöyle cevap verdi: *"Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah zalimlere ve yardımcılarına lanet etmiştir. Zalimlere ve yardımcılarına kalemi uzatmakla dahi yardım edenlere de lanet etmiştir."*⁸⁵

İkincisi: Yine bir gün Câbir, Haccac'ın meclisindeydi (Haccac pişkin bir şekilde Câbir'in ilmini kendince sınamak isteyerek) Haccac şöyle dedi:

- *"Ya Ebû Şa'sa bana Bakara suresinin ilk ayetlerinin nelerden bahsettiğini anlat."*

Câbir:

- *"Bakara suresinin ilk ayetleri müminlerden bahseder."*

Haccac:

- *"İkinci grup ayetleri nelerden bahseder?"*

Câbir:

- *"Bu da kâfirlerden bahseder."*

Haccac:

- *"Üçüncü grup ayetleri nelerden bahseder."*

⁸⁵Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vercilânî, **ed-Delil ve'l-Burhan**, Mektebetü'l-Barûniyye, Mısır 1306, III, s. 64; Bekkûş, **a.g.e**, s. 25; Halilî, **a.g.e**, s. 71.

Câbir:

- *“Senden ve arkadaşlarından bahseder (münafıklardan).” dedi.*⁸⁶

Allah’ın beyti olan Kabeyi mancınıklarla yerle bir etmekten sakınmayan ve zalim lakabıyla ünlen Haccac b. Yusuf es-Sekafi’nin yüzüne karşı bunları söyleyebilmek gerçek bir cesaret örneği sayılabilir.

Câbir’in ilim ve içtihadındaki özgüvenine gelince, tarihi kaynaklar bize çok sayıda malumat verir. Bunlardan birisi Ebû Süfyân Mahbub b. Rahil rivayet eder: “Câbir ile Ebû Bilal Mirdas b. Hudeyr et-Temimî, haccetmek ve ashabla buluşmak için sık sık Mekke ve Medine’yi ziyaret ederlerdi. Ziyaretlerinin birinde Hz. Aişe’ye (r.a) uğrarlar. Cemel’deki tavrından dolayı Hz. Aişe’ye itabta bulunurlar.”Ebû Süfyân Mahbub b. Rahil şunu da ekler: “Müminlerin annesi Hz. Aişe, yaptıklarından dolayı Allah’tan mağfiret diler ve tövbe eder.”⁸⁷

Câbir b. Zeyd, İmam Ali’yi sevap üzere, Hz. Aişe’yi Cemel vakasında Talha ve Zübeyr’in yanında yer almakla hatalı buluyordu. İmam Câbir, Hz. Aişe’ye olan bütün saygı ve sevgisine rağmen içtihadına olan özgüveninden dolayı kendisine göre doğru olan bu gerçeği söylemekten geri kalmadı.

Câbir ilmine olan özgüveninden dolayı yanlış ve sakat fikirlerle mücadele etmekten çekinmezdi. Bu konuda Ali Yahya Muammer bize şu rivayeti nakleder: Hâricîlerden bir topluluk: Câbir ile tartışmak istediler.

Câbir onlara şöyle dedi:

- *Allah Müslümanların kanlarını din ile haram kılmadı mı?*

-*Evet, dediler.*

Câbir:

- *Allah onlardan teberrî etmeyi din ile haram kılmadı mı?*

-*Evet, dediler.*

Câbir yine onlara:

⁸⁶Rebî‘ b. Habib, b. Ömer el-Ezdî el-Basrî, **el-Camiu’s-Sahîh**, thk. Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî, Maskat 1997, Kısmü’l-Mekatî 93, s. 11; Halilî **a.g.e**, s. 71; Bekkûş, **a.g.e**, s. 26.

⁸⁷Dercînî, **a.g.e**, II, 224; Bekkûş, **a.g.e**, s. 37; Hârisî, **a.g.e**, s. 107; Savvafî, **a.g.e**, s. 150.

- *Allah Müslümanlara karşı savaş açanların kanlarını din ile helal kılmadı mı? ‘‘*

-Evet, dediler.

Câbir:

- *Allah Müslümanlara karşı harp açanlarla velayet (tevilla) bağıını kurmayı din ile haram kılmadı mı?*

-Evet dediler.

Câbir:

-Peki, bundan sonra din ile başka bir şey helâl midir?’’ dedi. Bunun üzerine hepsi susmak zorunda kaldılar.⁸⁸

Bu şekilde İmam Câbir, onlara adım adım hakkı gösterene kadar onlarla mücadeleye devam etti. Ve onlara şunu öğretti: Müslümanlara uygulanacak hükümler müşriklere uygulanacak hükümler gibi değildir. Muvahhit kişi, kanının akıtılmasını gerektiren bir iş yaptığında bu malını helâl, kadın ve çocuklarının esir edilmesini caiz kılmaz.

3. Câbir b. Zeyd’in İlmi Kişiliği

Câbir b. Zeyd önceki bölümde ifade edildiği gibi gerek hac ibadeti gerekse diğer fırsatları değerlendirerek sahabeyle görüşmeye ve onların Hz. Peygamber’den tevarüs ettikleri bilgileri edinmeye özel gayret gösterirdi. Bu çerçevede Câbir, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Muâviye b. Ebû Süfyân gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir.

Klasik kaynaklar İbâziyye fırkasını Haricî bir fırka olarak ele alırlar. Bu bağlamda İbâziyye’yi de içine alacak şekilde Haricîlerin sahabeyi tekfir ettiklerini ve Kur’an’ın zahirini temel alarak hadiseye değer vermediklerini özellikle de cehaletle özdeş bir topluluk olduklarını anlatırlar. Hatta bu kanaati güçlendiren bir rivayet Makalât kaynaklarında sıkça geçer. Hz. Ali *Tahkim* sebebiyle kendisini terkeden Haricilerle görüşmesi için İbn Abbas’ı gönderirken, Haricilerin Kur’an’ın zahirine

⁸⁸Muammer, a.g.e, s. 60; Savvafî, a.g.e, s. 145; Dercîni, a.g.e, s. 208.

bağlı kalacaklarını onlarla Peygamberin hadisleri üzerinden konuşmasını tembih eder.⁸⁹

Câbir b. Zeyd temel alındığında hadis ve sahabe düşmanı bir İbâzî tiplemeyi kabul etmek oldukça zor görünmektedir. Câbir b. Zeyd, sahabeden ders almanın önemini şu sözleriyle açıklamaktadır: *“Sahabeden bir hocası bulunmayan kişi din hususunda bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes‘ûd ve Abdullah b. Selam gibi ilimde kök salmış zatlarla bize lütufta bulundu. Onların eserlerini aldık, sözlerine uyduk, hayatlarını örnek alıp metotlarına göre hareket ettik. Resûlullah‘a(s.a.v) ulaşan sağlam metinleri olmayan mezhebin hiçbir değeri yoktur ve aynı şekilde ilimde sağlam dayanağı olmayan medresenin de hiçbir değeri yoktur.”*⁹⁰

Câbir b. Zeyd ilimdeki olgunluğu hasebiyle kendi döneminde yaşayan Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer ve diğer birçok bilgin sahabenin övgüsüne mazhar olmuştur.

Ondan Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dînâr, Katâde b. Diâme gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır. Hocası Abdullah b. Abbas onun bilgisini takdir etmiş, aralarında Câbir varken Basralıların kendine fetva sormalarını anlamsız bulmuştur.⁹¹ Nitekim Câbir, Hasan-ı Basrî'nin Basra'da bulunmadığı zamanlarda halka fetva verirdi. İslam düşüncesinin yapısını en genel anlamda akılcı ve nakilci iki ekol olarak tasnif ettiğimizde Câbir b. Zeyd naklı temel almakla birlikte akılcı ekole daha yakın bir yerde durmaktadır. Onun bu durumunu bilen Abdullah b. Ömer onu uyurma ihtiyacı duymuştur. Bir hac mevsiminde tavaf sırasında Câbir b. Zeyd'e rastlayan Abdullah b. Ömer, Basra fakihî olması sebebiyle kendisine nasihatte bulunarak, Kur'an ve Sünnet'e dayanmayan bir fetva vermemesini söylemiştir. Abdullah ona şöyle der: *"Ya Câbir sen Basra'nın fakihlerindensin. Ve sen Basralılara fetva verensin. Eğer fetva vereceksen konuşan bir Kur'an veya eline geçmiş bir sünnetle*

⁸⁹Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 80.

⁹⁰Ca'birî, **a.g.e.**, s. 71.

⁹¹Dercînî, **a.g.e.**, Cilt 2 s.206; İsbehânî, **a.g.e.**, III, 86.

fetva ver. Eğer bunun dışında bir şey yaparsan hem kendin helâke gider hem de halkı helâke götürürsün."⁹²

Câbir b. Zeyd birçok ilim dalında mütehasıstı. İbni Abbas'ın rey medresesi ile İbn Ömer'in hadis medresesinin arasını cem etmişti. Kadınlarla ilgili şer'î ve fikhî hükümleri Hz.Aişe annemizden almıştı. Câbir, yetmiş sahabenin ilmine vakıf olduğunu beyan etmiştir.⁹³

Câbir b. Zeyd hakkında Abdullah b. Abbas şöyle der: *"İrak ehline hayret ederim, yanlarında Câbir b. Zeyd bulunduğu halde nasıl oluyor da bize soru sorma ihtiyacını duyuyorlar. Eğer Irak ehli ona gitseler, onun ilmi onlara kâfi gelir. Ve yine şöyle der: Câbir'e sorunuz. Eğer doğu ve batı ehli ona sorsalar onun ilmi onlara yeter."* İbn Abbas başka bir yerde: *"Câbir insanların en âlimidir"*, diye ekler.⁹⁴

Câbir'in vefat haberi Enes b. Malik'e ulaşınca: *"Bugün yeryüzünün en büyük âlimi öldü."* demiş ve üzüntüsünü belirtmiştir.⁹⁵ Büyük sahabe Abdullah el-Ensârî ise Basralıların sorularını cevapladıktan sonra şöyle der: *"Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd aranızda bulunuyorken nasıl oluyor da bize soru soruyorsunuz?"*⁹⁶

O dönem Basra'nın meşhur âlimlerinden ve tabiinin hadis ravilerinden Amr b. Dinar'ın şu sözü Câbir'in içtihat ve fetvadaki mümtaz makamına delâlet eder: *"Fetva konusunda Câbir'den daha âlim olanını görmedim."*⁹⁷ Ömer b. Abdulaziz döneminde Basra kadısı olan İyas b. Muaviye şöyle derdi: *"Ben Basra ehline ve fetva verenine yetiştim, o da Câbir b. Zeyd idi."* Hasan-ı Basrî de Câbir'i aynı şekilde överek şöyle der: *"O fakih bir âlimdir"*.⁹⁸

Hicri üçüncü asırda yaşayan Umman'ın meşhur âlimlerinden Muhammed b. Mahbûb şöyle der: *"Câbir, Hasan-ı Basrî'den daha âlimdi ancak Câbir bir kavmin, Hasan-ı Basrî ise genel in imamıydı. Yani Hasan genele vaaz ederdi, fetva vermek ise Câbir'e hastı."*⁹⁹ Rebî' b. Habîp şöyle der: *"İnsanların karşı karşıya kaldıkları*

⁹² İbn Kesîr **a.g.e.**, s. 157

⁹³ Halilî, **a.g.e.**, s. 18.

⁹⁴ İbn Cevzî, **a.g.e.**, III, 237; Karkış, **a.g.e.**, s. 130; Savvafî, **a.g.e.**, s. 34.

⁹⁵ Dercînî, **a.g.e.**, II, 205.

⁹⁶ Dercînî, **a.g.e.**, II, 205; Halilî, **a.g.e.**, s. 58.

⁹⁷ İbn Cevzî, **a.g.e.**, III, 237; İsbahânî, **a.g.e.**, III, 86; Bekkûş, **a.g.e.**, s.75.

⁹⁸ Dercînî, **a.g.e.**, s. 205.

⁹⁹ Har Hârisî, **a.g.e.**, s. 40.

*meselelerde Câbir'e geldim. Konuştuklarımın arasında ondan daha akıllı ne bir âlim ne bir fakih ve ne de bir emir gördüm.*¹⁰⁰

Câbir'in ilmine ve faziletine delalet eden hususlardan birisi de Hz. Aişe'nin (r.anha) ona göstermiş olduğu saygıdır. Câbir birçok kez Hz. Aişe'ye gider. Hz. Aişe'ye birçok mesele hakkında soru sorar. Hz. Peygamberin sünnetinden, hayatının genelinden ve özelinden soru sormaktan çekinmezdi. Ve birçok meselede Hz. Aişe ile tartışmaya girerdi. Hz. Aişe, Câbir'e olan saygısından sırtını dayaması için ona yastık uzatırdı.¹⁰¹

Ebû Süfyân Mahbub b. Rahil'den şöyle bir rivayet gelmiştir: Bir gün Câbir, Hz. Aişe'ye gitti. Kendisine o zamana kadar sorulmamış soruları sordu. Hatta Hz. Peygamberin cimaindan bile sorar ve alnından hayâdan dolayı terler aktı. Hz. Aişe ona: "Sor ey oğulcuğum." dedi. Câbir'in resailine bakıldığında verdiği fetvalarda Hz. Aişe'den aldığı bilgilerin etkisini görmek mümkündür. Sonra Hz. Aişe ona: "Sen kimlersin?" diye sordu. Câbir ona "*Doğuda, Umman denilen bir beldenin ehlindenim.*" dedi. *Tuhfetü'l-A'yan fi Ehl-i Umân* adlı kitabın sahibi sözlerine şunu ekler: "Sünnetin toplamasına ve nakline olan tutkusundan dolayı sorulması caiz olan şeyleri çekinmeksizin sorardı. Bu davranışıyla Müslümanların en küçüğünden tutun en büyüğüne kadar bütün amellerinde Hz. Peygamber'e uymalarını hedeflerdi."¹⁰²

Şafîiler'in kitaplarından olan *Mecmu* adlı kitapta bu rivayetin farklı bir versiyonu varid omuştur. Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd perde arkasından Hz. Aişe'ye sorardı. Hz. Peygamberin en özel hallerinden hatta cimaindan dahi sorardı. Hz. Aişe'nin yüzü hayâdan dolayı kıpkırmızı olurdu. Kız kardeşinin oğlu Urve b. Zübeyr'in dediği gibi. O da şöyle derdi: "Sor ey oğulcuğum."¹⁰³

Ebû'l-Habbab der ki "Câbir b. Zeyd defnedilince Katade şöyle dedi: "*Bugün yeryüzünün ilmi toprağa gömüldü.*"¹⁰⁴

¹⁰⁰Halilî, a.g.e, s. 24.

¹⁰¹Dercîni, a.g.e, II, 206; Halilî, a.g.e, s. 23.

¹⁰²Salimi, *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehli Umman*, 2. bs., tlk. Ebû İshak, Matbaatu's-Şebâb, Kahire, 1961, s. 10; Savvafî, a.g.e, s. 35.

¹⁰³Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhü-l Muhezzeb*, Mektebetü'l-İrşad, Cidde ts. XV, 17

¹⁰⁴İsbehânî, a.g.e, III, 86.

İlim merci olduğu için bilhassa yöneticiler Câbir'den fetva isterlerdi. Hatta zindana atıldığında bile ona soru sorarlardı. Bu manada Katade şu bilgileri verir: yöneticiler zindandaki Câbir'e haber göndererek hünsa (çift cinsiyetli olan) hakkında nasıl mirasçı olur (Erkek mirası mı kadın mirası mı alacak?) diye fetva istediler. Câbir dedi ki: *Hem beni zindana atıyorsunuz hem de benden fetva istiyorsunuz.*"
Sonra şöyle dedi: "*Bakın hünsa hangi organıyla bevlini yapıyor. Hangisiyle bevl yaparsa o şekilde mirasçı olur.* Mataru'l-Verrâk şöyle der: "*Basra'nın adamı Câbir'dir.*"¹⁰⁵

Ebû Süfyân der ki, Câbir ölüm döşegine girince Câbir'in yanına Sabit el-Benanî gelir.

Sabit ona der ki: "Ya Eba Şa'sa bir arzun var mı? "

Câbir ona şöyle cevap verir: "Benim arzum ölmeden önce Hasan-ı Basrî'yi görmektir. "

Sabit Câbir'in yanından çıkar, Hasan'ın yanına gider. Câbir'in sözlerini Hasan'a iletir. Hasan-ı Basrî o zamanlar Basra valisi olan Haccac b. Yusuf es-Sekafi'den saklanmaktaydı.

Hasan-ı Basrî Sabit'e der ki: Câbir'e nasıl gidebiliriz. Sabit Hasan'a şöyle der: "Sana taylasanımı(abamı) vereyim onu giy, sonra katırıma bin ben de senin arkana bineyim, öyle umuyorum ki bir şeylere maruz kalmayız." Hasan da öyle yaparak Ebû Şa'sa'nın yanına gider. Ebû Şa'sa o zaman hastalıktan dolayı yatakta uzanmaktaydı.

Hasan Câbir in üzerine kapanarak şöyle der: "Ya Eba Şa'sa, La İlahe İllallah, de ."dedi.

Câbir göz kapaklarını kaldırarak şöyle dedi: "Sabah ve akşam cehennem ateşine atılmaktan Allaha sığınırım."

Hasan: "Ya Eba Şa'sa La İlahe İllallah, de." dedi.

Câbir tekrar: *Sabah ve akşam cehennem ateşine atılmaktan Allah'a sığınırım,* dedi.

¹⁰⁵Dercînî, **a.g.e**, s. 255;Bekkûş, **a.g.e**, s. 77.

Câbir, Hasan'a dedi ki: "Ya Eba Sait (Hasan) "Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya rabbinin gelmesini yahut rabbinin bazı alametlerinin gelmesini mi bekliyorlar? Rabbinin bazı alametleri geldiği gün önceden inanmamış ya da imanından bir hayır kazanamamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki bekleyin şüphesiz biz de beklemekteyiz."¹⁰⁶

Hasan dedi ki: *Vallahi bu fakih bir âlimdir.*

Câbir, Hasan'a der ki: *Ey Eba Sait ölüm döşegindeki mümin hakkında Hz. Peygamber'den rivayet edebileceğin bir hadisi naklet.*

Hasan şöyle dedi, Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: *Mümin ölüm döşegine girince ciğerinin üzerinde bir serinlik hisseder.*

Câbir: "Allahu ekber, Allah'a ant olsun ki ciğerimin üzerinde bir serinlik hissediyorum." dedi. Ta ki ruhunu halıkına teslim edinceye kadar.

Ebû Süfyân devam eder: Câbir vefat edince Ketade gelerek (O zamanlar Ketade'nin gözleri görmez olmuştu.): "Beni Câbir'in kabrine yaklaştırmın." dedi. Onu Câbir'in kabrine yaklaştırdılar. Elini kabrin üzerine koydu ve şöyle dedi: *Bugün Arap'ın âlimi öldü.*¹⁰⁷ Câbir b. Zeyd bazı sahabelerden ilim almıştır. Klasik sünni kaynaklarda bir bütün olarak Havaric sahabe düşmanı olarak lanse edilir. İslam tarihinin erken döneminde meydana gelen iç karışıklıklar sahabeleri karşı karşıya getirmiştir. Ve bu savaşlarda sadece Haricî olarak anılan kesim değil bu olaylarda rol alan kimseler birbirleri hakkında olumsuz şeyler söylemişlerdir. Fakat bu durumu genel bir sahabe düşmanlığı ile izah etmek ve bunu Muhakkime ile sınırlamak insafli bir yaklaşım değildir.

İbâziyye'nin fikir babası kabul edilen Câbir b. Zeyd'in Hz. Peygamber'in sahabesine önem verdiği söylenebilir. Zira Câbir'in hayatında bunu doğrulayacak çok örnek bulmak mümkündür. Sahabeden ders almanın ve dini hayatımızı sahabe anlayışına göre şekillendirmenin önemine değinen Câbir sahabe hakkında şunları söyler: *"Sahabeden bir hocası bulunmayan kişi din hususunda bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah; Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Selam gibi*

¹⁰⁶En'âm 6/158.

¹⁰⁷Dercînî, **a.g.e**, s.206; Hârîsi, **a.g.e**, s. 100; Savvafî, **a.g.e**, s. 49; Bekkûş, **a.g.e**, s. 30; Muammer, **a.g.e**, s. 112; Karkış, **a.g.e**, s. 46.

*ilimde kök salmış zatlarla bize lütufta bulundu. Onların eserlerini aldık, sözlerine uyduk, hayatlarını örnek alıp metotlarına göre hareket ettik. Resûlullah'a (s.a.v) sağlam metin ve isnatlarla ulaşmayan mezhebin hiçbir değeri yoktur ve aynı şekilde ilimde sağlam dayanağı olmayan medresenin de hiçbir değeri yoktur."*¹⁰⁸ Câbir b. Zeyd'in ders aldığı sahabelerden bazıları şunlardır:

- 1)Abdullah b. Abbas
- 2)Abdullah b. Ömer
- 3)Abdullah b. Mesut
- 4)Enes b. Malik
- 5)Câbir b. Abdullah
- 6)Ebû Hureyre
- 7)Ebû Sait el-Hudri
- 8)Müminlerin annesi Hz. Aişe

İsimlerini zikrettiğimiz bu sahabelerin dindeki yerlerini Kur'an ilimlerine, tefsir, hadis ve fıkha olan vukufiyetleri herkesçe malumdur. Câbir üzerindeki sahabe etkisini onun fetvalarında ve dini yorumlarında görmek mümkündür. Müntesiplerinden birisi kendisine bir sual arz eder ve ondan fetva ister. Câbir b. Zeyd o konuda İbn Abbas'ın fetvasına göre cevap verir. Sonra da şunları ekler: Şayet bu konuda İbn Abbas'ın fetvası olmasaydı şöyle demek daha çok hoşuma giderdi.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Ca'birî, **Ebû Hamza eş-Şarî**, s71.

¹⁰⁹Bahse konu Cabir b. Zeyd'in Abdulmelik b.Muhalleb'e göndermiş olduğu mektup şu şekildedir:

ON YEDİNCİ MEKTUP

Rahman ve rahim olan Allah ın adıyla,
Cabir b. Zeyd'den Abdulmelik b.Muhalleb'e
Sana selam olsun.

Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamd ederim. Allah'a karşı takvalı olmanı tavsiye ederim.

Çünkü kim Allah'tan sakınırsa Allah takva ile insanlar arasında yürüyebileceği bir nur yaratır.

Günahlarını bağışlar ve ecrini ta'zim eder.

İnsanlar arasından hiç kimseye (verdiğin) bir şeyi Allah'tan daha fazla müstahak kılma! Allah'ın sana özel ve siz Ehl-i Beyt'e genel olarak yaptığı şeyde insanlar arasından hiçbirisini rızasına tabi olmayı ve gazabından uzak durmayı senden daha fazla hak eden birisini arzulamaz.

Allah tarafından daha fazlasına müstahak olduğunuz durumu göz önünde bulundurmanız (dikkate almanız) sizin üzerinizde bir haktır. Talebinde çok hırslı olduğunuz şeyi elde edebilirsiniz diye. Çünkü Allah'ın kullarından ne şimdiki zamanda ne de gelecekte, Allah'ın daha fazla vermesine ihtiyaç duymayan hiç kimse yoktur. Bu da nimetlerini tanıma ve miktarınca şükretmekle Allah tarafından elde edilir.

Kim ki bundan yüz çevirirse içinde bulunduğu değişiklik kendi nefsendendir. Değişiklik Allah tarafından olmaz. Yarattıklarına meyiletmez (torpil geçmez). Onlar için üzerine hak olan şeyde ve azabına müstahak olan şey ile onlara zulmetmez.

İşin ve ilgilendiğin şey, lehinde ve aleyhinde yaratıldığın şey için nefsin kontrol etmek olsun.

Şüphesiz Allah, kıyamet gününde azametinden göstereceği şey ile kullarının bir kısmını diğer bir kısmı ile meşgul edecektir. Meleklerin ve diğer kulların hesap edemedikleri kadar Allah onlara erdeminden (nimetler) gösterecektir. Onlardan her bir nefsin başına gelen şeyden dolayı yekdiğerinden uzaktır. Ta ki her biri yalnız kendisini müdafaa eder. O zaman her mahlûk nefsinin kurtuluşuna razı olur. Helâka giden, aleyhine hüküm verilen ve husumetinde gedik bulunmayan (Allaha karşı hiçbir mazereti olmayan) kişidir.

Korku ve ümit içerisinde dua edip istediğimiz şeyle Allah'tan istiyor ve diliyoruz ki bütün işlerde hüccetimizin tüm hasımlarımıza galip gelmesini bize ve size nasip etsin. Ta ki bununla (hüccetle) bizleri hükmü önünde burhan ve delil ehli kılınana kadar.

2. Kadınların nikâh akdini sorduğun bir mektup yazmışsın.

Cabir:

İbni Abbas şöyle diyordu: “Veli olmadan kadınların nikâh akdini tavsiye etmem. Velilerin izni olmadan nikâh caiz olmaz. Velisiz akdedilen nikâh firkattır (hâkim onları ayırır). Bundan sonra hiçbir şekilde bir araya gelemezler. Velisiz akdedilen ve velisi olmayan kadının nikâhi hâkime arz edilir. Durumu bilinmeyene gelince, ilan edilmiş nikâhtan sonra haram olduğunu sanmıyorum. Onları ayırmadan nikâh akdi için adamlara (bu konuda âlim olanlara) müracaat edilmesi hoşuma gider. İbn-i Abbas buna benzer konularda ric’i talak ve velisi olan nikâh akdine bir erkek ve iki kadının şahitliğini yeterli görmüştür. Bazen durumlar birbirine benzer. Bazılarında ruhsat olur, bazılarında olmaz. İlim ehli şüphesiz olanı arzularlar, şüpheli olandan hoşlanmazlar. Ne var ki bazen işler harama varmaz ama kerahat sınırını da aşar bunun üzerine sahibi yerilmez.

3. Cinsel ilişkiye girmeden ölüm döşeğindeki kocası tarafından boşanan kadını zikretmene gelince,
Hayır, kadın kocası sağken ta ki zarar konumu gidinceye kadar (kadın) evlenmesin. Çünkü kocası ölmeden evlenen kadın mirastan mahrum kalır. Mirastan mahrum bırakmak için ölüm döşeğinde hanımını boşayan adamın gözü aydın olmasın. Ancak kadın evlenirse o başka.

İbni Abbas: “Böylesi bir durum kadının miras ve mehir hakkını götürür, kadının zarar görme ihtimali geçinceye kadar beklemesi gerekir. Miras ve sıdâkı¹⁰⁹ hak etmesi için bu konuda İbni Abbas’ın bu sözü olmasaydı, zarar vermek için (mirastan mahrum etmek için) hanımını boşadığı bilirse ve kadın evlenmiş olsa dahi mirası ve diğer (hukuki) haklarını hak eder, demek hoşuma giderdi.

Bizden öncekilerin görüşü benimsediğimiz görüşten daha iyidir. Sonradan gelenler hâlâ ilklere hürmet gösterirler. Bunu en fazla hak edenler Resullullah ile hicret edenler ve onlara güzellekle tabii olanlardır. Çünkü onlar şahit olmuşlar ve bilmişlerdir. Üzerimizde hak olan şey ise (onların) adımlarını takip etmek ve eserlerine uymaktır.

Bil ki hiçbir topluluk sonradan gelenleri ilkleri ile nizaa (tartışmaya) girmediği sürece ve ilim ehli ilimlerine sınıksız sarıldıkları müddetçe helâk olmamışlardır.

4. Bir adamın karısına: Ben seni kendime haram görüyorum, dediği sualine gelince,

Bu, adamın niyetine bağlıdır.

5. Bir adamın hanımına “Zina etmiş olmandan korkuyorum.” demesine gelince,

Bu, sui-zandır.

6. Kocasını ile hulu yapmak isteyen ve kocasının da istemediği kadının durumuna gelince,

Kadın kocasına bir talakı bana bin dirheme sat der, koca da bunu yapar. Sanıyorsun ki adam bununla hulu yapmak istememiştir. Benim görüşüm kadın kocasını aldatmıştır. Ve kadından alınan az şey dahi huludur. Bundan sonra adamın talak hakkı geçersiz olur ve kadın nefesine malik olur.

7. Soyguncuların bir toplulukla karşılaşmaları ve onları soymaları, onları soyduktan sonra gasp ettikleri kimselere mallarının bir kısmını geri vermeleri ve soyguncuların: ” Bunların hepsini sizlere malınızdan veriyoruz.” demesi üzerine soyulanlardan bir adam sitem ettikten sonra diyor ki: “Çok iyi biliyorsunuz ki bu mal benim malımdır ve bu eşya benim eşyamdır.” Soyguncuların da: “Şüphesiz senin malın ve eşyan olduğunu biliyoruz. Fakat bizlere ait olan, aramızdaki maldan verdik.” demelerini zikretmene gelince,

Adamdan alınan malın kendisine iade edilmesi haktır. Her ne kadar bu şekilde vermişlerse de bir topluluğun bir başkasının malından vermeye hakları yoktur.

8. Nimet ehline eski efendisi iyilik yaparak azat ettiği köleye mirasçı olabilir mi? Herhangi bir şekilde miras payı gelir mi, diye zikretmene gelince,

a) *Câbir b. Zeyd'in Tefsirdeki Yeri*

Câbir b. Zeyd Kur'an-ı Kerim'i çok iyi bilen bir tabiun âlimidir. Bu konuda İslam âlimleri arasında da çok önemli bir konuma sahiptir. Müfessirlerden önemli bir topluluk onun görüşlerini hüccet olarak kabul ederler ve onun fikirleri ile övünürler. Tefsirle ilgili birçok görüşleri aktarıldığı halde kendisine has bir tefsir kitabı bize intikal etmemiştir.¹¹⁰ Câbir'in tefsirdeki yerini ve önemini doğrulayan müfessirlerin çok sayıda beyanı mevcuttur.¹¹¹

Celalleddin es-Suyutî, “*el-İtkan*” adlı kitabında şöyle der: *Câbir b. Zeyd Kur'an-ı Kerim'i iyi bilen Tabiîn âlimlerindedir.*¹¹² İbn Hacer ise “*Câbir, Allah'ın*

Bana ulaşan habere göre İbn Ömer'e azatlı kölesinin mirası verilmiştir. İbn Ömer de o mirasla onun yerine köle azat etmiş ve sadaka vermiştir. İbn Abbas ise bu konuda nimet ehlinden başka kimseleri yoksa mirasa onlardan daha müstahak kimseyi görmezdi ve nimet ehline velayet hakkı tanırdı sanki velayeti nimete benzetirdi. Nimet edilene nimet edenleri mirasçı kabul ederdi. Ama akrabaları ve mirasçıları olan kimselere ise miras taksiminde onlara bir şey ulaşmaz. İnsanlar bu meselelerde bildiğin şeyi söylüyorlar.

9. Malı olan biri, bir şeyler üzerine kitabet akdinde bulunduktan sonra efendileri malından haberdar olurlar ve “Bizden malını saklamıştır.” diye söylemelerini zikretmene gelince, Eğer daha önce malını sormuşlarsa o da malının olmadığını söylemiş ise mal onların malıdır. Yok, hiçbir şeyi araştırmadan kitabet akdini yapmışlarsa umulur ki onda olan ona hükmedilir. Ancak İbni Abbas şöyle derdi: “Eğer kitabet akdinde bulunmanın bir çocuğu olsa kölelik konusunda kitabet akdinde bulunmuşsa o müstesna. Çünkü o bir şahıs hakkında kitabet akdinde bulunmuştur. Köle olan çocuğu mal olarak telakki etmesini caiz görmem.”

İnsanların yapacakları kitabet akdinin en sevileni adamın şöyle demesidir: “Benim şu kadar çocuğum ve şu kadar da malım vardır. Siz sağ ben selamet.” Adamın üzerine bir tabiiyet söz konusu olmaz.

Kitabet akdinde bulunmak isteyen birinin efendisi tarafından bir sayfada (belirli şeyler üzerine) kitabet akdi düzenlenir ve o mükateb anlaştıkları miktardan hiçbir şey vermezse efendilerin anlaşmayı bozmaya hakları yoktur.

O borçlulardan bir borçludur. Onlar için onu borcunu vermeye teşvik etmeleri ve sıkıştırmaya hakları vardır. Ne var ki İkrime şöyle demiştir: “Mükateb anlaştıkları şeyden birazını verse o borçlulardan bir borçlu olur (Yani kitabet akdi geçerlidir.). Eğer birazını dahi ödemezse kendisine şart koşulandan dolayı muahaza edilir (Yani kitabet akdi fesh olur.). Ve Medine ehli hâlâ böyle yapmaktadırlar.” der

Mübarebe (Mal sahibi malının bir kısmını ticaret yapmak amacıyla işçiye verir elde edilen kara ortak olurlar.) malından adama (işçiye) verilen şeyde mal sahibi şart koşabilir mi, diye soruyorsun? İbni Abbas bundan nehyeder ancak mal sahibi “Malımı şehir dışına çıkarma ve denizden götürme.” diyebilir. Ama mal sahibinin malı çalıştırana şunu al bunu alma demesi uygun (caiz) değildir. Toprak ağalarının arazilerindeki ortaklık meselesini zikretmene gelince, Kendilerine haram olanı helal kıldıkları için ehli kitap ve diğer müşriklerle ortaklık yapmaları onlar için helal değildir. Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun.

¹¹⁰Bekkûş, a.g.e, s. 40.

¹¹¹Albayrak, İsmail, *İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hâricî (İbâdî) Algılamasına Dair Genel Bir Değerlendirme*, Usûl: İslâm Araştırmaları, 2005, sayı: 4, s. 7-38, Türkçe

¹¹²Mahmud el-Âlûsî, *Rûhü'l-Meanî fî Tefsîri'l-Kur'an el-Âzîm ve'-Sebi'il-Mesanî*, Daru İhyai't-Tûras el-Arabî, Beyrut ts., XXIX, 115; Bekkûş, a.g.e, s. 41.

kitabını en iyi bilenlerdendir.”¹¹³ der. Şeyh Tahir b. Aşur, ‘‘et-Tathir ve et-Tenvir’’ adlı tefsirinde Kur’an surelerinin nüzul ve tertibinde Câbire itimat etmiştir.¹¹⁴

İbn Aşur bu konuda şöyle der: *Mekkî ve Medenî surelerinin nüzul tertibinde üç rivayet vardır:*

Birincisi Mücahid’in İbn Abbas’tan yaptığı rivayet,

İkincisi Horasanlı Ata’nın yine İbn Abbas’tan yaptığı rivayet,

Üçüncüsü ise Câbir b. Zeyd’in İbni Abbas’tan yaptığı rivayettir. Bu son rivayet Câ’bîrî’nin, ‘‘Takribü’l-Me’mul fî Tertibi’n-Nüzûl’’ adlı manzum kitabında, Süyuti’nin *İtkan*’ında yer almaktadır.¹¹⁵ Alusî ise tefsirinde daha önce Süyuti’nin dediğini söyler: ‘‘Câbir Kur’an’ı iyi bilen tabiîn âlimlerindedir.’’¹¹⁶

Şeyhu’l-İslam İbn Teymiyye’den yapılan bir rivayette İbn Teymiyye onun hakkında şöyle der: ‘‘İnsanlar arasında tefsiri en iyi bilen Mekke ehlidir. Çünkü Mekkeliler İbn Abas’ın ashabıdır. Mücahit, Ata b. Ebî Rebah, İkrime, Tavus, **Ebî Şa’sa**, Sait b. Cübeyr, bunların benzerleri ve başkaları.’’¹¹⁷

Yahya Muhammed Bekkuş, ‘‘Fikhü’l-İmam Câbir b. Zeyd’’ adlı kitabında şunları söyler: ‘‘Câbir b. Zeyd yalnızca tefsirde âlim değildi, kıraat ilminde de çok âlimdi. Tefsir kitaplarına başvurmak bize ilerde rivayet edeceğimiz Câbir’in farklı kıraat şekillerine vukufiyetini gösterir. İmam Câbir tefsirinde daha çok İbn Abbas’tan me’sur bir şekilde rivayet edilen rivayetleri aktarır. Hurafe ve israiliyattan kaçınır. Luğavî manaya da meyleder. İmam Câbir b. Zeyd’in tefsirdeki sözlerini ve fetvalarını İbn Cerir et-Taberî’nin tefsiri içinden çıkararak zat şeyh Musab el-Haşim’dir.’’¹¹⁸

b) Câbir b. Zeyd’in Hadis İlmindeki Yeri

Câbir b. Zeyd, tartışmasız Basra’daki sünnet imamlarından sayılırdı. Hadis tenkitçilerinin tamamı onu sika (güvenilir) addetmişleridir. Zaptında ve adaletinde

¹¹³Muhammed Tahir b. Aşur, **Tefsirü’t-Tahrir ve’t-Tenvir**, Dar Sahnûn, Tunus 1997, XVIII, 140.

¹¹⁴Muhammed Tahir b. Aşur **Tefsirü-t Tahrir Ve-t Tenvir**, Daru-t Tunisie Tunus 1948 cilt 1 s.90

¹¹⁵Bekkûş, **a.g.e**, s. 41

¹¹⁶Mahmud el-Âlûsî, **Rûhü’l-Meanî fî Tefsîri’l-Kur’an el-Âzîm ve’-Sebi’il-Mesanî**, Daru İhyai’t-Türas el-Arabî, Beyrut ts., XXIX, 115; Bekkûş, **a.g.e**, s. 41.

¹¹⁷İbn Teymiyye, **Mukaddimetu Usulu-t Tefsir**, thk. Adnan Zerzur, 1. bs., Darü’l-Kur’an, Kuveyt 1971, s. 61; Bekkûş, **a.g.e**, s. 41.

¹¹⁸Halilî, **a.g.e**, s. 54.

icma etmişlerdir. Bunun ötesinde onun içinde bulunduğu rivayet zinciri, sened ricali arasında en sahih olanlardan sayılmıştır.¹¹⁹ İbn Hazım el-Endülüsî bir hadisi Şu'be'den, Şu'be de Katade'den, Katade de Câbir'den, Câbir de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Hazm şöyle demiştir: “*Bu öyle bir isnaddır ki bundan daha sahihi yoktur.*”¹²⁰

Câbir b. Zeyd'in senedi, İbâzîyye'nin yanında isnad mertebesinin en yükseği kabul edilir. Çünkü Rebî' b. Habîp, Ebû Ubeyde'den, Ebû Ubeyde de Câbir b. Zeyd'den, Câbir de sahabeden ilim almıştır. Çünkü Câbir sahabeden büyük bir toplulukla karşılaşmıştır.¹²¹

Rebî' b. Habîp musned sahibidir. Rebî'in müsnedi, İbâzîyye'nin yanında sened açısından hadis kitaplarının en sahihlerinden sayılır. Hatta bazıları onu Sahih-i Buharî'ye eşdeğer tutarlar. Câbir'in hadis ilmindeki yerini anlamak için Rebî' b. Habîp hakkında kısa bilgi vermede fayda mülhaza ediyoruz. Rebî' b. Habîp, İbn Amr el-Ezdî el-Ferahidî el-Basrî'dir. O Umman'ın iç bölgesi olan Ğatefan'ın Ferahid bölgesindedir. Gençliğinin ilk yıllarında Basra'ya gider. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'ye arkadaşlık eder. Ondan ilim alır. Ve Basra'nın birçok âlimlerinden dersler alır. Câbir'den de ders okur. Rebî' şöyle diyordu: “Fıkhi üç kişiden aldım bunlar: Ebû Ubeyde, Ebû Nuh ve Dimam'dır.”¹²²

Câbir ile olan arkadaşlığı (öğrenciliği) kısa sürdü. Çünkü Câbir ömrünün sonlarındaydı. Rebî' ise gençliğinin baharındaydı. Rebî' Câbir'den ziyade öğrencisi olduğu Ebû Ubeyde ile daha çok arkadaşlık etmiştir.¹²³

Musnedü'l-İmam Rebî' b. Habîp'in birçok şerhi vardır. En önemli olanlarından h. 1332'de vefat eden büyük allame şeyh Abdullah b. Hamid es-Selîmî'dir. Câbir Irak'taki hadis medresesinin ashabı arasından sayılır. Irak hadis medresesi az rivayet etmekle bilinir. Ve hadis rivayetinde çok şüpheli (ihtiyatlı) davranmakla tanınır. Fakat Câbir bazı özellikleriyle onlardan ayrılır:

¹¹⁹Bekkûş, **a.g.e**, s.42

¹²⁰Ebû Muhammed Aliİbn Hazme-**İ Muhella** Tahkik Şeyh Ahmet Şakir E-İ Mektebetü-t Ticari Beyrut cilt 4 s.10-11

¹²¹Nureddin Abdullah b. HamidSâlimî, **Haşiyetü-İ Cami-s Sahih**Matbaatu-İ Baruniyye Kahire h.1326 cilt1 s.58

¹²²Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm, **Şerhu“ İ-Cami“ İ“ s-Sahîh**, 1-2.cilt, el-Matâbiu'l-Alemiyye, 2.baskı, Umân, trz. s.4,

¹²³ Bekkûş, **a.g.e**, s. 44

1) Senedinin âli oluşuyla, çünkü o Tabifnlerin ilklerinden ve büyüklerindendir.

2) Hicaz bölgesine en çok gidip gelen âlimlerdendi. Bundan dolayı Mekke ve Medine'nin hadislerini rivayet edebilmenin yanında Irak'ta bulunmayan sahabelerle de irtibat kurabilme imkânını yakalamıştı.

3) İster Hicazlı, ister Iraklı olsun herkes onu sika bilirdi.

4) Hadis kitapları Câbir'in, sahabenin büyük bir kısmından doğrudan veya mürsel olarak hadis rivayet ettiğini nakletmiştir. Câbir en fazla İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Çünkü en fazla zamanını onunla geçirmişti. Câbir b. Zeyd, çoğu zaman Basra'dan Medine'ye onun için giderdi. İbn Abbas dışında İbn Ömer, İbn Zubeyr, İbn Mesut, Hakem b. Amr, el-Ğıfarî, Muaviye b. Ebî Süfyân, Ebû Süfyân, b. Ebî Ümeyye, Hz. Aişe, Esmâ binti Ebî Bekir, Bera b. Azıb, Üseyd b. Nüman, İbn Mesut b. Ebî Vakkas, Huzeyfe b. Yeman ve Muaz b. Cebel'le görüşüp onlardan da hadis rivayet etmiştir.¹²⁴

Câbir, mürsel olarak da birçok sahabeden rivayet etmiştir.

Câbir'in mürsel yolla rivayet ettiği kimseler şunlardır:

- 1) Ebû Bekir es-Sıddîk
- 2) Ömer b. Hatttab
- 3) Ubade b. Samit
- 4) Ali b. Ebî Talib
- 5) Ebû Musa el-Eşarî
- 6) Ebû Eyyub el-Ensarî
- 7) Ubeyy b. Ka'ab
- 8) Osman b. Affan
- 9) Usame b. Zeyd
- 10) Ebû Katade ve karısı Kebşe binti Ka'ab

¹²⁴Savvafî, a.g.e, s. 53.

- 11) Ummu Hani binti Ebî Talib
- 12) Hafsa binti Ömer b. Hattab
- 13) Ebû Talha el-Ensârî
- 14) Sa'd b. Ebî Vakkas
- 15) Abdullah b. Amr b. As
- 16) Peygamer efendimizin hanımı Ümmu Habibe veya Seleme
- 17) Talha b. Abdullah
- 18) Ka'b b. Malik
- 19) Ebû Beşr el-Ensârî
- 20) Ebû Ubeyde b. Cerrah

Câbir birçok yaşıtı olan tabiînden de rivayet etmiştir. Bunlar: Hasan-ı Basrî, İkrime, Sait b. Cübeyr, Mücahit ve Urve b. Zubeyr.¹²⁵ Kendisinden rivayet edenleri daha önce öğrencileri içerisinde zikretmiştik. Kütub-i Sitte'den, Buharî, Müslüm, Ebû Davut, Tirmizî, Nesaî ve daha birçok muhaddis Câbir'den nakledilen hadisleri rivayet etmişlerdir.¹²⁶

c) Câbir b. Zeyd'in Fıkıh İlmindeki Yeri

Emevî hanedanlığı döneminde fıkıh ilmi özgür bir şekilde geliyordu. Bu da cami ve mescitlerde ilim halkasını oluşturan ihlâslı, muttaki ve fedakâr âlimlerin çabasıyla oluyordu. Halifeler de fıkıh ilmiyle uğraşan âlimlere pek fazla müdahale etmek istemiyorlardı. Çünkü iç karışıklık, fitneler, savaşlar, siyasi komplolar ve darbe korkusu onları siyasetle uğraşmayan, fukahaya karşı müsamahakâr ve hoşgörülü olmaya sevk ediyordu. İdariciler düzeyinde fıkıh ilmine karşı da özel bir ilgi yoktu. Ömer b. Abdulaziz döneminde nispeten istikrara kavuşan devlet, fıkıh ve hadis ilmine özel bir önem verdi. Bu atmosferde özgür bir fıkıh gelişti. Fıkıh ilminin esaslarını koyan fakihler ortaya çıktı. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'sinde Fukuha-i Seb'a ortaya çıktı. Bunlar

¹²⁵Bekkûş, **a.g.e.**, s.44-45.

¹²⁶Halilî, **a.g.e.**, s.23.

1. Sait b. Museyyeb,
2. Urve b. Zübeyr,
3. Kasım b. Muhammed,
4. Harice b. Zeyd,
5. Ebûbekir b. Abdurrahman b. Yesar,
6. Abdullah b. Ubeydullah b. Utbe ve diğerleri.

Mekke’de şu fakihler öne çıktı:

1. Ata b. Ebî Rebah,
2. Tavus b. Keysan,
3. Mücahit b. Cebr ve Ubeyd b. Umeyr,
4. Amr b. Dinar,
5. İkrime ve diğerleri.

Basra’da ise

1. Hasan-ı Basrî,
2. **Ebû Şa’sa Câbir b. Zeyd,**
3. Mesruk ve Kadı Şüreyh,
4. İbrahim en-Nehâî,
5. Sait b. Cübeyr ve diğerleri.

Şam’da da ünlü fakihler ortaya çıktı. Bunların önde gelenleri şunlardır:

1. Kebîse b. Züeyb,
2. Mekhul ve Ömer b. Aziz,
3. Reza b. Hayve ve diğerleri.

Âlimlerin farklı coğrafyalara bu şekilde dağılımından ve başka etkenlerden dolayı İslam tarihinde iki önemli medrese ortaya çıktı. Bunlar: Re’y Medresesi (veya Irak Ekolu) ve Hadis Medresesi (veya Hicaz Ekolu). Fıkıh ekollerininin bu şekilde isimlendirilmesi Rey ekolünün nakle hiç başvurmadığı, Hadis Ekolünün de hiç re’ye başvurmadığı anlamına gelmez. Belki şunu söylemek daha doğru olur, hadis ekolu daha çok nakle; re’y ekolu ise daha çok re’ye başvurmuştur.

Câbir b. Zeyd'in Irak'ta oluşu, onu daha çok re'y ekolüne yaklaştırmıştı. El-İmam b. Abdullah şunu nakleder:“ Câbir genelde re'y ile amel ederdi. Bir konuda nassı bulmasaydı asli meseleler üzerine kıyas ederdi.¹²⁷

Câbir'in sıkça Hicaz topraklarına gidip oranın âlimleriyle bilhassa İbn Abbas'la görüşmesi onun iki ekolü de bir arada toplamasına neden olmuştu. Siret kitapları Ebû Şa'sa'nın bir yılını Hz. Peygamber'in kabrinin yanında kalmaya tahsis ettiğini kaydetmiştir.¹²⁸

Yahya Muhammed Bekkuş, İmam Câbir'in görüşlerini bir kitapta toplamış ve bölümlere ayırmıştır. Üçüncü babı taharet bölümüne ayırmış ve konuyla ilgili on dokuz meseleyi ele almıştır. Dördüncü babı namaza ayırmış ve konuyla ilgili kırk üç meseleyi zikretmiştir. Beşinci babı zekâta ayırmış ve konuyla alakalı on iki meseleyi ele almıştır. Altıncı babı oruca ayırmış ve konuyla ilgili on sekiz meseleyi zikretmiştir. Yedinci bapta haccı anlatmış o da otuz meseleyi kapsamaktadır. Sekizinci bapta nikâh, boşama ve onlara bağlı olan meseleleri irdelenmiştir. Dokuzuncu babı muamelat bahsine ayırmış o da yirmi bir meseledir. Onuncu bapta kaza ve hükümlerden bahseder oda on beş konudur. On birinci babda birkaç konuyu birden ele alır. O konular da hayvan kesme, yemek adabı, kefaretlar, adaklar, vasiyet, miras ve köle azat etmenin hükmüdür. Bu konularda otuz bir meseleyi ele alır.

C. Câbir b. Zeyd'in Hocaları

Câbir b. Zeyd kendisini yaşadığı mekâna hapsedmemiştir. İlmini geliştirme konusunda her fırsatı değerlendirmek istemiştir. İmam Câbir daha önce de belirttiğimiz gibi hac ve umre yapmayı, Mekke ve Medine'ye gitmeyi, sahabeyle buluşmak, ilimlerinden de istifade etmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

Bunun yanında hac ibadetini eda etmek için farklı memleketlerden gelen âlimlerden de istifade etmeye çalışırdı. Bazı İbâzî bilginler onun hakkında şöyle derler: "*İkinci Raşit Halife Ömer b. Hattab'ın (r.a) inşa ettiği Basra'da Câbir b. Zeyd yüz elli sahabenin ilmini almıştır.*"¹²⁹

¹²⁷ Alaüddin e-l Kâsanî **Bedaiu-s Senay'i Fi Tertibi-ş Şera'i** matbaatu İmam Kahire e-l Mukaddime s.76; Bekkûş, **a.g.e**,s. 85

¹²⁸ Bekkûş, **a.g.e**, s.80

¹²⁹ Halilî, **a.g.e**, s. 23.

Câbir b. Zeyd kendisi hakkında şöyle demiştir: "*Bedir ehlinde yetmiş sahabeye ulaştım. Kendilerinde bulunan ilmin tamamını aldım ancak ümmetin ilim deryası hariç. (İbn Abbasi kastetmiştir.)* İbni Abbas'ın en yakın ve en has talebesiydi.¹³⁰ Bu sözleri ile İbn Abbas'ın ilmen erişilmez bir noktada bulunduğunu söylemek istemiştir.

D. İmam Câbir'in Talebeleri

Nehrevan sonrasında Basra'ya yerleşen Muhakkime, burada Ebu Bilal'in önderliğinde ilmi faaliyete başladı. Bu yolla taraftarları çoğalınca kendileri için bir mescit inşa ederek faaliyetlerini sürdürdüler. Câbir, Basra'da herkes tarafından fetvasına başvuru bir bilgindi. Câbir'in Basra'daki ilim halkasında farklı ekollerden çok sayıda ilim talebeleri bir araya gelirdi. Çünkü herkes Câbir'in ilmine itibar ederdi. Bu etkinliğin arkasında İbn Mes'ud'un Basra'da başlattığı ilim meşalesinin etkilerini de görmek mümkündür. Bu ilmi faaliyet Câbir tarafından da sürdürülmüştür. Câbir çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Onlardan bir kısmı kendisinden sonra fırkanın liderliğini üstlenmişlerdir. Câbir b. Zeyd'in kaynaklarda geçen talebelerinin çokluğu dikkate alındığında İbâzî lerin kendi görüşleri doğrultusunda bir medrese geleneği oluşturdukları söylenebilir.

Câbir b. Zeyd'in talebeleri hakkında detaylı bilgi bulmak ne yazık ki mümkün olmamıştır. Bu durum devrin sosyo- politik şartları ile yakından ilgilidir. Câbir'in talebelerinin teferruatlı biyografileri olmamakla birlikte İbâzî kaynaklarda Câbir'e nispet edilen talebe listeleri yer almaktadır.¹³¹

İbâzî kaynaklarda yer alan Câbir'in talebeleri şunlardır:

- 1)Ebû Ubeyde Müslüm b. Ebî Kerime
- 2)Hayyan el-A'raç el-Cûfi el-Basrî
- 3)Habip b. Ömer
- 4)el-İmam Rebî' b. Habip Ebû Amr el-Ferahidî
- 5)Temim b. Huveys el-Ezdî

¹³⁰Muammer, **a.g.e.**, s. 113; Karkış, **a.g.e.**, s. 130; Savvafî, **e a.g.e.**, s. 34.

¹³¹Bekkûş, **a.g.e.**, s. 46.

- 6)Amr b. Dinar el-Mekkî
- 7)Abdülmümin b. Ebî Şura' el-Cüllâb Ebû Bilal el-Ezdî
- 8)Ömer b. Herem el-Ezdî el-Basrî
- 9)Hacip el-Ezdî
- 10)Abdullah b. İbâz
- 11)Ata b. Ebî Rebah Ebû Muhammed el-Mekkî
- 12)Ali b. Huseyn b. Malik b. Haşhaş b. Ebî'l-Hürri el-Anberî et-Temimî
- 13) Malik b. Dinar Ebû Yahya el-Basrî es-Sülemî
- 14)Matar b. Tahman el-Verrak
- 15)Eyup b. Ebî Temime Keysan es-Sahtiyânî
- 16)Hint binti Muhalleb
- 17)Hayyan el-Ezdî el-Yehmudî
- 18)el-Müsenna b. Sait
- 19)Abdullah b. Zeyd b. Amr el-Cürmî Ebû Kulabe el-Basrî
- 20)Katade b. Diame b. Katade es-Sedusî el-Basrî şeyhu'l-Buhârî
- 21)Atike binti Ebî Sufre
- 22)Dimam b. Saip el-Basrî el-Anberî el-Ummanî
- 23)Salih b. İbrahim ed-Dihan Ebû Nuh
- 24)Sabit b. Eslem el-Benanî
- 25)Ümeyye b. Zeyd el-Basrî
- 26)Ahmet b. Mikdem ev el-Aş'as ve'l-İcli
- 27)Ebû Mamer et-Temimî
- 28)Ebû Ma'n
- 29)Ebû'l-Anbes el-Adevî el-Kufî
- 30)Ebû'l-Anbes el-Kufî el-Ekber

- 31)Umeyye b. Zeyd el-Ezdî el-Basrî
- 32)Eyup b. Yezid veya Zeyd
- 33)Fadl b. Muhalleb el-Ezdî el-Basrinin azatlı kölesi Beyhes
- 34)Temim b. Hudeyr
- 35)Sabit b. Zürare es-Sa'dî
- 36)Cafer b. Ubeyy Ebî Vahşiyye
- 37)Hacip el-Ezdî
- 38)Hayyan Ebû Ma'mer
- 39)Hayyan el-Andî
- 40)Haccac b. Esved b. Ebî Ziyad
- 41)Haccac b. Ebî Uyeyne b. Muhalleb
- 42)el-Haccac b. Munzur
- 43)Halit b. Dinar Ebû Halede et-Temimî es-Sa'dî el-Basrî el-Hayyat
- 44)Zürare b. Rebîa b. Zürare Ebü'l-Helal
- 45)Sabit b. Ziyat el-Ensârî el-Medenî
- 46)Sait b. Ka'b
- 47)Süleyman b. Saip
- 48)Talha ed-Dabiî
- 49)Abdurabbih b. Ebî Raşit el-Yeşkurî el-Basrî
- 50)Abdussamet b. Ebî'l-Carut
- 51)Abdumelik b. Ebî Cuma el-Kattan Ebû Mabed el-Basrî
- 52)Abdumelik b. Abdulaziz b. Cureyc el-Emevî
- 53)Abdumelik b. Esca'
- 54)Abdulkerim b. Ya'fur el-Ca'nî
- 55)Abdullah b. Rüstem Ebû Hafız İmamü'l-Mescidi's-Şu'be

- 56) Ubeydullah b. Abdillâh Ebûl Munip el-Atkî
- 57) Osman b. Hâkim b. Ubey b. Hanif Ebû Sehel el-Ensârî
- 58) Osman b. Ğeyat er-Rasibî el-Basrî
- 59) Uzre b. Abdîrrahman b. Zûrare el-Kufî el-Huzâî el-A'ver
- 60) Ammare b. Habban ev Hayyan
- 61) el-Ğîtrif Ebû Harun Yemanî
- 62) el-Kasım b. Amr el-Abdî
- 63) el-Kasım b. Fadl el-Hadanî el-Basrî
- 64) Muhammed b. Bercan
- 65) Muhammed b. Seyf Ebû Reça el-Hadanî el-Basrî
- 66) Muhammed b. Tarif
- 67) Müslüm b. Sebîh el-Hemedanî
- 68) Meymun Ebû Abdihalık
- 69) Meymun Ebû Kesir
- 70) Nasır b. Zeyd Ebû'l-Hezhaz el-İcli
- 71) Harun b. Zazi es-Selmî
- 72) Veddahü'l-Atkî
- 73) el-Velid b. Yahya
- 74) Ye'ala b. Müslüm b. Hürmüz el-Basri

Tarihi kaynaklar Hameletü'l-İlimden (ilim taşıyıcılarından) birçok kimse Câbir b. Zeyd'le irtibat kurup ondan ilim nakletmişlerdir. Fakat tarihçilerden ve mütercimlerden hiç kimse onların hayatları ile alakalı bir şeyler yazmamışlardır. Umulur ki gelecek günlerde hepsinden veya bazılarından detaylı bir şekilde bahseden ilmî çalışmalar yapılır.¹³² Eş'ari'de yer alan bir rivayete göre, Havaric ve fırkaları hakkında çok olumsuz bir algı mevcut olduğundan bilginler onlar tarafından yazılan eserleri istinsah etmeye değer görmezlerdi. Bu algı İbâzî kaynaklar üzerinde

¹³² Bekkûş, a.g.e, s. 72.

yapılması muhtemel araştırmaları olumsuz etkilediğinden onlar hakkında ihtiyaç duyulan bilgiler günümüze ulaşmamıştır. Câbir b. Zeyd'den rivayette bulunduğu halde durumları meçhul olan çok sayıda ravi ismi İbâzî kaynaklarda yer almaktadır. Bu isimleri sıralayacak olursak:

1)Yahya b. Eb Karre

2)Abbas b. Haris

3)Katade b. Haris

4)Sabit b. Haris

5)Abdullah b. Haris

6)el-Velid b. Yahya

7)Sırrı b. Salim

8)Ka'b b. Sivar

9)Yahya b. Na'fi

10)el-Habip b. Habip

11)Muahrib b. Yezid

12)Eban b. Yezid

13)Dimam b. Yahya

14)Amr b. Eb Karre

15)Selam b. Miskin

16)Ammar b. Habip

17)Eb Halil

18)Eb Avane b. Cafer

19)İlyas

20)Hař

21)İbni Abdilhamit

22)el-Kasım b. Fadl

23)Hassani'l-Amirî

24)Câbir b. Ammare

25)Ebû'l-Muhacir el-Kufî

26)İsmail b. Kadidi'l-Medenî

27)Abdurrahman b. Mesleme Ebû Muhammed el-Medenî

28)Abdusselam b. Abdulkuddus.

E. Câbir b. Zeyd'in *Divân*'ı Ve Diğer İlmi Mirasıyla İlgili Çalışmalar

Câbir b. Zeyd İslam'ın erken dönemlerinde ilk kitap telif edenlerden sayılabilir. Tarihî rivayetler, İmam Câbir'e ait *Divan* diye adlandırılan oldukça hacimli bir kitaba sahip olduğu noktasında birleşirler. Bu kitabın sayfaları arasında Câbir'in sahabeden rivayet ettiği hadislerin yanında fikhî görüşleri ve farklı dini meselelerde verdiği fetvaların da mevcut olduğu söylenmektedir. Câbir, ilminin büyük bir kısmını *Divan*'da kaydetmiştir. Hatta divanı hakkında oldukça dikkat çekici rivayetler vardır. Kaynaklar bize şöyle bir rivayeti nakleder: *Divan on büyük cüzdü (ciltti). Dişi bir deve Divan'ı taşımaktan aciz kalırdı.*¹³³

Câbir'in *Divan* diye adlandırılan oldukça hacimli ve kıymetli kitabının İslamî, ilmî çalışmaların başlangıcında büyük bir etkisi olmuş olabilir. Câbir'in vefatından sonra *Divan*'ın bir nüshası öğrencisi Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî'nin ilim havzasında kalmıştır. Ebû Ubeyde döneminde el yazması olan *Divan* Mekke'de istinsah edilmiştir. Daha sonra Basra'daki İbâzîler'in eline geçmiştir.

Rivayet edilir ki Libya'nın Cebel-i Nefuse bölgesinden İbâzî âlimlerinden olan Neffas Ferec b. Nasr adındaki zat¹³⁴ Câbir'e ait olan *Divan*'ın eksiksiz bir nüshasını Cebel-i Nefuse bölgesine getirmeyi başarır. Ne zaman ki Neffas Ferec b. Nasr'la Tahert'teki Rüstemî Devletinin İmamı ve Cebel-i Nefuse'deki valisinin arası

¹³³Sâlimîel-Lem" atu" l-Mardiyye s.148) Halîfât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye* s.89; Muammerel-ibâdiyye fi Mevkibi" t-Tarih s.116 Savafî el-İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi'd-Da'ves.51

¹³⁴Bu zat İbâziyye'nin Neffasiyye fırkasının kurucusudur. Bkz. Savvafî, a.g.e, s. 51.

açılınca el yazması Divan yok edilir. Bunu bir daha ele geçirmek veya çoğaltma imkânı kalmaz.¹³⁵

Ahmet b. Hamet el-Halilî, Câbir'in *Divân*'ıyla alakalı şöyle der: “*Divan*'ın bir nüshası Tahert'teki Masume kütüphanesinde bulunmaktaydı. Başka bir nüshası da Neffas Ferec b. Nasr'in istinsah edip Mağrib ülkesine götürdüğü nüshadır. Fakat Neffas Ferec b. Nasr, bu nüshayı yere gömer. Bundan bir nüsha Abbasî halifesi Harun Reşit döneminde Irak kütüphanelerinin birisinde bulunur. Bu nüsha da Tatarların Bağdat'ı işgalinde yanar. Bize intikal eden Câbir'e ait bütün malumatlar *Divan* adlı eserinden bir cüzdür.¹³⁶

Telif edilen *Divan*'ın nübüvvet asrına yakın olması, müellifinin ilmîni doğrudan sahabeden alması, içerdiği ilim açısından bu kitabın büyük bir kıymeti vardır. Bağdat, Moğollar tarafından işgal edilince en büyük kütüphanesi ateşe verilir. Binlerce paha biçilemez eserler arasında Câbir'in *Divan*'ı da yanarak kül olur. Ve yine ne acıdır ki Libya'ya ulaşan nüsha da cehalet, haset, kıymetbilmezlik ve iç huzursuzluklar yüzünden büyük İslam mirası arasından kaybolmuştur.

Müslüman ümmet için ilmî, ahlakî ve dinî mirası kaybetmekten daha büyük bir felaket olamaz. İslam'ın ilk neslinin yükseldiği temeller üzerine, sonradan gelen nesiller ancak o temeller üzerinde istikamet bulabilirler. Bu ümmetin hazır olanları ancak ilklerinin ıslah olduğu şeyle salah bulurlar.¹³⁷ Bazı çağdaş âlimler şunu da eklerler; Câbir'in *Divan*'ı hakkında aktarılan malumatlar doğru ise İbâziyye hadis ilminin tedvinine önem veren ilk İslamî medresedir, denilebilir.¹³⁸

İmam Câbir b. Zeyd'in günümüze intikal eden ilmi mirası daha çok İbâzî bilginler olmak üzere çağdaş araştırmacılar tarafından derlenip yazılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında risalelerinin ve fetvalarının öne çıktığı görülmektedir.

Tespit edebildiğimiz Câbir b. Zeyd'in eserleriyle ilgili çalışmalardan bazıları şunlardır: *Merâsilü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, fıkıh âlimi olan Şeyh Vercilanî bu risaleleri İmam Rebî' b. Habip'in müsnedine eklemiştir. Üstad Şeyh Muhammed b.

¹³⁵ Sa Savvafî, **a.g.e**, s. 51.

¹³⁶ el-Halilî *Sikolociyetü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, s. 53

¹³⁷ Muammer, **a.g.e**, s.116-117

¹³⁸ Halifât, **a.g.e**, s. 89; Savafî, **e a.g.e**, s.25

İdris ise sahih kitaplarından tahririni yapmıştır.¹³⁹ *Resâilü'l-İmam Câbir b. Zeyd'l-Ummânî*: Bu risaleler on sekiz mektuptan ibarettir. Bu mektupların tahkikini Şeyh Ferhat b. Ali el-Ca'birî yapmıştır. Daha çok fikhî meseleleri içerir.¹⁴⁰ *Min Cevâbâtü'l-İmam Câbir b. Zeyd*; Fıkıh âlimi olan Sait b. Halef el-Harusî, Câbir b. Zeyd'e sorulan sorulara verdiği cevapları tertipleyip toplamıştır.¹⁴¹ *Fıkhü'l-İmam Câbir b. Zeyd*: Bekkuş, İmam Câbir'in fikhî görüşlerini bir araya getirmiştir. İmam Câbir'in fıkıh ilmindeki yeri adlı bölümde geniş bir şekilde ele almıştı.¹⁴² *Rivâyetü'l-İmam Câbir b. Zeyd*: Cezayirli araştırmacı üstat Muhammed b. Musa Baba Âmmi, bu eserde İmam Câbir'in hadis rivayetlerini bir araya getirmiştir.¹⁴³ *Fetâva İmam Câbir b. Zeyd'l-Ezdî*: Ebî Şeybe ve Abdurezzakın Musannef'inden ve Sait b. Mansur'un süneni içinden İmam Câbir b. Zeyd'in fetvalarını çıkaran ve bir araya getiren şeyh Alfun et-Tivanî'dir.¹⁴⁴ *Tefsirü'l-İmam Câbir b. Zeyd*: İmam Câbir b. Zeyd'in sözlerini ve fetvalarını Taberi tefsirinin içinden çıkaran ve bir araya getiren zat şeyh Musab el-Haşimî'dir. Bu eseri, İmam Câbir'in tefsir ilmindeki yeri adlı konu başlığında geniş bir şekilde ele almıştı.¹⁴⁵

F. Câbir b. Zeyd'in Kadınların Eğitime Verdiği Önem

Câbir b. Zeyd, Basra'da çok sade bir hayat yaşadı. Kızına ve Âmine adlı eşine çok bağlıydı. Kendisinden şu sözü rivayet edilir: “Rabbimden üç şey istedim. Rabbim de bana onları ihsan etti. Bunlar; mümine bir eş, uyumlu bir binek ve günü gününe bana yetecek kadar bir rızık.”¹⁴⁶

Biz burada İmam Câbir'in rabbinden istediği üç şeyden sadece birincisini tahlil edecek olursak şöyle bir sonuca varabiliriz. Câbir'in rabbinden mümine bir eş istemesi kadının bu hayattaki büyük rolüne ve kadına yüce bir yerden baktığına açık bir delildir. Câbir, Allah'ın dinini yaşamada ve tebliğ etmede kendisine yardım edecek, Rabb'inin rızasına kavuşturacak, onunla hayatın zorluğunu paylaşacak;

¹³⁹ Halilî, a.g.e, s. 53.

¹⁴⁰ Halilî, a.g.e, s. 53.

¹⁴¹ Halilî, a.g.e, s. 53.

¹⁴² Halilî, a.g.e, s. 53.

¹⁴³ Halilî, a.g.e, s. 53.

¹⁴⁴ Halilî, a.g.e, s. 53.

¹⁴⁵ Halilî, a.g.e, s. 53.

¹⁴⁶ Dercînî, a.g.e, II, 212-213; Şemmâhî, A.g.e, , I, 70-72, Hârisî Sâlim b. Hamd b. Süleyman, *el-Ukûdü'l-Fiddiyye fi Usulî'l-İbâzîyye*, 1. bs., Dâru'l-Yakzeti'l-Arabiyye, Beyrut ts., s. 96, 100-101.

iffetli, fedakâr, mükemmel bir eş Rabb'inden istiyordu. Çünkü her başarılı erkeğin arkasında fedakâr bir kadının olduğuna inanırdı. İmam Câbir şunu da çok iyi biliyordu, kadınlar sadece çocuk doğurmazlar belki geleceğin inkılâbını doğururlar. Çünkü içinde kadının yer almadığı hiçbir hareket tam manasıyla başarıya ulaşamaz, zira kadın hayatın yarısıdır. İmam Câbir, kadının yüce Allah tarafından bahşedilmiş büyük bir nimet olduğunu da çok iyi biliyordu.

Câbir, Hz. Peygamber'in bu konuyla ilgi İbn Abbas'a söylediği hadisin manasını çok iyi kavramıştı. Hz. Peygamber İbn Abbas'a şöyle demişti: *“Kişinin kendisine sakladığı en hayırlı hazineyi sana haber vereyim mi? O hayırlı hazine saliha bir kadındır. Kocasına ona baktığında onu mutlu eder, ona emrettiğinde hanımı ona itaat eder. Gıyabında onun namusunu ve onurunu muhafaza eder.”*¹⁴⁷ İmam Câbir'in Hz. Peygamber'in kadının şahsiyetine olan bakışını kendine örnek aldığı söylenebilir. Câbir b. Zeyd de hocası İbn Abbas gibi peygamberin tavsiyesine sınımsız bağlıydı.

Arap geleneğinde insanlar genelde erkek çocukları ile künyelenirler. İmam Câbir erkek çocuklarının künyesiyle değil de kızlarından Şâ'sa'nın ismiyle Ebu Şâ'sa diye künyelenmesi onun kadınlara verdiği öneme örnek olabilir.

Câbir b. Zeyd ilim alırken ve ilim verirken haram ve helallere dikkat etmek şartı ile kadın erkek ayrımı yapmazdı. Muhatabının cinsiyeti ikinci planda kalırdı. Câbir b. Zeyd'in kadına nereden baktığının bir delili de Hz. Âişe'ye hiç kimsenin sormadığı soruları Câbir'in kendisinden sorduğuna Hz. Âişe'nin şahadet etmesi ayrı bir delildir. Hz. Peygamber'in âdetinden, eşleri ile olan münasebetinden, evlilik hayatının en mahrem konularından soru sorması, soru sorarken alnından terler akması ve Hz. Âişe'nin ona ‘‘Sor ey oğulcuğum.’’ demesidir.¹⁴⁸

Bekkuş, bu konuda şöyle der: ‘‘Câbir b. Zeyd dava ehlinin yani İbâzîlerin erkek ve kadınlarıyla ciddi bağlantılarla bağlıydı. Onları Allah'a davet etmek, kendilerine eğitim ve vaaz vermek için evlerinde ve mescitlerinde ziyaret ederdi.

¹⁴⁷Şemmâhî, a.g.e, I, 74; Karkış, a.g.e, s.131.

¹⁴⁸Halilî, a.g.e, s. 36.

Rivayet edilir ki Atike binti Muhalleb b. Ebû Sufra'yı evinde ziyaret ederdi, Atike ona dini sorular sorardı.¹⁴⁹

Yine rivayet edilir ki, Câbir dava ehlinden bir kadına rastlar. Bir saat boyunca o kadınla konuşur, kadın onunla konuşur. Ayrılmak istediklerinde Câbir kadına der ki: "Seni seviyorum." sonra ayrılırlar. Çok geçmeden Câbir kadına söylemiş olduğu "Seni seviyorum." sözünü düşünür. Hemen kadının yanına gider, yanlış anlaşılabilir sözüne açıklık getirerek şöyle der: "Seni Allah için seviyorum." kadın İmam Câbir'e der ki: "Sen bu sözü Allah'tan başka bir şey üzerine hamlettiğimi mi sanıyorsun? Ben zaten Allah için beni sevdiğini söylemek istediğini anlamıştım." der.¹⁵⁰

İmam Câbir b. Zeyd kadınlara dinin emirlerini anlatmak, izah etmek, kendilerine kapalı ve muğlâk gelen kısımları şerh etmekte bir sakınca görmüyordu. Hatta bazen yolda durur, kendisini dinlemek isteyen anlama ve algılama kabiliyetine sahip olan kadınlara geniş bir şekilde açıklamalarda bulunurdu.¹⁵¹

İmam Câbir b. Zeyd'in kadına verdiği değer ve ihtiramın bir delili de Câbir b. Zeyd'in ravilerinden birisi olan Hint binti Muhalleb'e verdiği randevudur. Hint binti Muhalleb şöyle der: "Câbir b. Zeyd en fazla bana ve anneme zaman ayırırdı. Beni Allah'a yaklaştıracığını bildiği her şeyi mutlaka bana emrederdi ve beni Allah'tan uzaklaştıracığını bildiği her şeyden nehyederdi. Başörtüyü nereye kadar örteceğimi bana gösterirdi." Hint binti Muhalleb elini alına koyarak başörtünün nereden bağlanacağını işaret ederdi.¹⁵²

İmam Câbir'in kadına bakışını gösteren diğer bir delil de, Müslüman kadınların (İbâzî kadınların) meclislerine gitmesi, onlara vaaz vermesi, onları irşad etmesi, onların sorularını cevaplaması ve kendilerine fetva vermesidir. Ebû Süfyân b. Habip er-Rahil şöyle bir rivayet nakleder, Ebû Ferec, Atike binti Muhalleb'in yanına gider. Atike de el-Müslimattandı, (yani İbâzîyyedendi). Ebû Ferec, Atike'ye dedi ki: "Sanki bir erkeğin meclisini görüyorum." Atike şöyle karşılık verdi: "Demim yanımdan (Câbir'i kastederek) ahvel çıktı." Ebû Ferec: "Ondan bir şeyler elde

¹⁴⁹ Dercîni, a.g.e, II,255; Bekkûş, a.g.e, s. 24.

¹⁵⁰ Dercîni, a.g.e, cilt 2, s. 208 Bekkûş, a.g.e, s25

¹⁵¹ El-Halilî a.g.e, s. 35

¹⁵² Savafî, a.g.e, s. s.47; El-Halilî, a.g.e, s. s.35; İbn Kesîr, a.g.e, s.15

edebildin mi?” Atike ona (Câbir’e):“Mest giyme hükmünü sordum. O da bana yerin sıcaklığından, soğukluğundan veya sertliğinden giyiyorsan ayakların mestlerden çıksa dahi bunun bir zararı yok. Eğer bunların dışında bir sebepten dolayı giyiyorsan, o zaman ayaklarını mestlerden dışarı çıkarma. Sonra başka fikhî meseleleri zikretti. Ben sordum o cevap verdi.”¹⁵³

İmam Câbir b. Zeyd’in müntesipleri ve onunla mektuplaşanların arasında kadınların bulunuyor olması da, İmam Câbir’in kadınlara verdiği önemin ayrı bir delilidir. *Resâilü’l-İmam Câbir b. Zeyd’e* bakıldığında altıncı mektup: “Câbir b. Zeyd’ten Anife’ye.” diye başlamaktadır. On sekizinci mektup ise: “Câbir b. Zeyd’ten Huret binti Damre’ye.” diye başlamaktadır.¹⁵⁴

Câbir b. Zeyd fitraten kadınlara çok değer veren bir karaktere sahiptir. Bu anlayış nedeniyledir ki eğitimde kadınlara önem vermiştir. İmam Câbir eşlerini çok severdi. Onca hocaları, talebeleri ve dostları varken vefatından sonra hanımının onu yıkamasını vasiyet etmesi, İmam Câbir’in kadına olan bakışını ve hanımlarına ne kadar bağlı olduğunu gösterir.¹⁵⁵ Câbir’den şu sözü de rivayet edilir, “Başıma gelebilecek en güzel musibet önce benim ölmem sonra Amine’min ölmesidir. Bütün bunlar bize İmam Câbir’in kadına nasıl baktığına dair bir fikir vermektedir.

¹⁵³ Halilî, **a.g.e**, s.36s.36

¹⁵⁴ el-Caberi Halilî, **a.g.e**, s. 156

¹⁵⁵ Halilî, **a.g.e**, s.36

İKİNCİ BÖLÜM

CÂBİR B. ZEYD'İN İBAZİYYE İÇERİSİNDEKİ YERİ

II. Câbir b. Zeyd'in Fırka İçerisindeki Yeri

Câbir b. Zeyd'in İbâziyye ile ilişkisi sünni ve İbâzî kaynaklar arasında speküle edilen bir konudur. İbâzî bilginler tartışmasız onun İbâzî bir bilgin olmasının yanında fırkanın fikri müessisi oluşunda ittifak etmişlerdir. İbâzî olmayan kaynaklar Câbir b. Zeyd'in mezhebi kimliği hakkında konuşurken İbâzî kaynakları ve onların bu konudaki görüşlerini dikkate almamışlardır.

Câbir b. Zeyd'in erken dönemden günümüze gelinceye kadarki tüm İbâzî kaynaklarda İbâzî bir lider olarak takdim edilmesi ve onun görüşleri üzerinden bir fıkıh oluşturulması ve sosyal hayatın onun görüşlerine göre düzenlenmesi önemli bir tarihi delil olarak görülebilir. Zira geçen on dört asırdaki tüm İbâzî kuşakların bu konuda ortak hayalî bir proje ürettiklerini düşünmek hatta buna inanmaları fikir hadise irtibatı açısından problemlidir.

Câbir b. Zeyd'in fırka içerisindeki yerini şüpheli hale getiren şartları gözden uzak tutmamak gerekir. Bu tespit konuya olgu merkezli yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Muhalif fırka gelenekleri tarafından oluşturulan algılarla problemi çözmeye çalışmak bizi doğru sonuçlara götürmeyecektir. Bu durum Câbir b. Zeyd'i içerisinde bulunduğu sosyal yapı içerisinde görmeyi gerekli kılacaktır. Câbir b. Zeyd'in İbâzîliğini tartışmalı hale getiren husus onun Emevi idaresi ile ilişki biçimidir. Dolayısı ile bu ilişkinin mahiyetinin anlaşılması Câbir'in fırka ile ilişkisini anlamamıza yardımcı olacaktır.

A. Câbir b. Zeyd'in Siyasi Duruşu

İbâzî kaynaklara göre, Câbir b. Zeyd siyasi baskılar nedeniyle mezhebi kimliğini ön plana çıkarmıyordu. Ancak ilmi açıdan saygın bir konuma sahip olduğundan devlet ricali de dâhil olmak üzere toplumun her kesimi onun fetvalarından faydalanıyordu. Toplumun her kesimi ile olumlu ilişki içerisinde olması onun İbâziyye ile olan ilişkisini tartışmalı hale getirmiştir. Özellikle İbâzî olmayan kaynakların isyancı tiplemesine uygun düşmeyen bu durumun açıklanması gerekmektedir.

Câbir'in devlet ricali ile olan ilişkilerinde Haccac'ın kâtibi Yezid b. Müslim önemli bir role sahiptir. Daha önce ifade edildiği gibi, Câbir b. Zeyd, Haccac b. Yusuf es-Sakafî'nin kâtibi Yezid b. Müslim ile çok sıkı bir irtibatı vardı. Haccac bir fetva aradığında kâtibi kanalı ile Câbir'den fetva sorardı. Rivayet edilir ki Haccac'ın kader konusunda içine bir şeyler (şüphe) girmişti. Kâtibi Yezid'i çağırır. Ona: "*Kader konusunda bana bir şeyler oluyor. Yanında beni rahatlatacak bir şeyin var mı?*" diye sorar. Kâtibi ona şöyle der: "*Senin için Basra'da bu konuda ilim sahibi olan birisine mektup yazacağım.*" der. Sonra İmam Câbir b. Zeyd'e emiri rahatlatmak için cevabı yazmasını rica eder. Câbir, Yezid'e mektup gönderir ve mektubunda şöyle der: "*Emire söyle, cumada okuduğu hutbeyi sık sık tekrarlasın. Sorduğu sorunun cevabı orada saklıdır.*" Yezid bu cevabı Emire söyler. Haccac defalarca hutbeyi tekrar eder. Bu tekrarların bir faydasını görmez. Bundan sonra hutbedeki "*Allah kimi hidayet ederse o hidayet bulmuştur ve kimi delalete götürmüşse o hüsrana uğramıştır.*" sözü tekrarlayınca kadar. Bu sözü tekrarlayınca içi ferahlar ve aradığı sorunun cevabını bulmuş olur. Haccac kâtibe: "*Ey Yezid arkadaşın ne kadar da âlimdir.*" der.¹⁵⁶

İbâzî kaynaklardan *el-İbâzîyye fi Mevkibi't-Tarih* adlı kitabında Ali Yahya Muammer şöyle der: " Basra valisi Haccac'ın Yezid b. Müslim adında bir kâtibi vardı. Kâtip, Câbir b. Zeyd'i çok sever ve ona hayranlık duyardı. Normal hayat şartları ara sıra Câbir'in kendisine hayran olan dostunu ziyaret etmeyi gerekli kılıyordu. Haccac'ın kâtibi Yezid b. Müslim hem efendisine hem de hayran olduğu dostuna hizmet etmek istiyordu. İkisinin de haberi olmadan buluşmaları için bir

¹⁵⁶ Halîfât, a.g.e, s. .97; Bekkûş, a.g.e, s. .35; Dercînî, a.g.e, s. 212

zemin hazırladı. Haccac büyük imamı dinledi. İlmine ve ahlakına hayran kaldı. Vali İmam Câbir'e: "*Başka birisini sana tercih etmeye gerek yok.*" diyerek ona: *Seni Müslümanlara kadı yapıyoruz* dedi. Dostuna sadık olan kâtibin istediği de buydu. Fakat İmam Câbir dünyaya talip değildi. Ve şöyle dedi: "*Ben bu iş için çok zayıfım.*" Haccac, Câbir'e: "*Zayıflığın nedir?*" diye sordu. Câbir: "*Kadın ile hizmetçisi arasında bir tatsızlık girer, onları güzel bir şekilde uzlaştırmaktan acizim.*" der. Haccac: "*Gerçekten bu bir zayıflıktır.*"¹⁵⁷ der ve bu şekilde büyük imam bir başkasını sevindirecek ve mutlu edecek bu tekliften kurtulmuş olur. Görünen o ki dostuna sadık olan kâtip imamın maksadını anlamamıştı. Kâtip bu fırsatı imam Câbir'in lehine çevirmek ve ona daima hizmette bulunmak istiyordu. Bunun için Haccac'a dedi ki: "*Şeyhe zor gelmeyecek ve Müslümanlara yardımı olacak bir teklifte bulunuyorum. Basra ile ilişkiler kuruluna yardımcı olsun.*" dedi. Haccac bu teklifi uygun buldu. Lakin zahit ve muttaki olan İmam Câbir bu teklifi kabul etmeyerek Yezid b. Müslim'e şöyle dedi: "*Divân sahibine yardımcı olacağımı mı öngörüyorsun?*" bu şekilde onu seven ve hayranı olan kâtibin ikinci teklifini de reddetti. Çünkü Câbir zalim bir idarede vazife almayı saçma buluyordu. Her gün yaptıklarını eleştirdiği, hakların ehline teslim edilmesini talep ettiği, vazifelerin ise Allah'tan ve ona hesap vermekten korkan güvenilir ve sağlam kimselere verilmesini talep ettiği zalimlere yardım etmesi uygun düşer miydi?

İmam Câbir bu ziyaretin sonunda evine dönmek istediğinde valinin kâtibi Yezid b. Müslim hizmetçilerine Berzun adlı atı hazırlamalarını emreder. İmam Câbir konforlu hayat yaşayan şımarık zengin ve zalimlerin bindikleri bineğin kendisine tahsis edilmesinden dolayı Rabb'inden hayâ etti. İmam Câbir atı getirenden özür dileyerek bu ata binemeyeceğini söyledi. Ona bir katır getirdiler. O da kabul etti ve bindi. İmam Câbir şunu çok iyi biliyordu, katıra binmek pek rahat değil ama kibirden uzak Hz. Peygamber'in sünnetine ise daha yakındı. Çünkü mahlûkatın efendisi gri renkli Döldül adındaki katıra binerdi. Haccac'ın kâtibi Yezid b. Müslim İmam Câbir'e ikramda çok aşırıya giderdi. Tıpkı zalim devletlerindeki israfçı, şımarık yöneticilerin yaptığı gibi yapardı. Yezid cariyelerine İmam Câbir'in saçını ve sakalını en pahalı yağlarla yağlamasını emrederdi. İmam Câbir ise Dicle nehrine

¹⁵⁷ Dercînî, a.g.e cilt 2, s. 21; Muammer, , a.g.e, s 114

gider; saçını, sakalını yıkar ve şiddetli bir şekilde ovarak şöyle derdi: “Allah’ım bu kavmin yanında bana bir ev nasip etme, beni bunlarla haşır etme.”¹⁵⁸

Yahya Muhammed Bekkuş “Fıkhü’l-İmam Câbir b. Zeyd” adlı kitabında yukarıda aktardığımız rivayetle çelişkili gibi görünen bir rivayeti şöyle aktarır: “Câbir b. Zeyd Basra’da muamele divanında vazifeliydi.¹⁵⁹ Dercinî ise konu hakkında şunları rivayet eder:

Basra valisi Haccac, İmam Câbir’e :

-“Bir ihtiyacın var mı?” diye sorar.

Câbir:

-Evet

Haccac:

-Nedir?

Câbir :

-Bana atiyemi (beytul maldaki hakkımı) vermen ve üzerimdeki sıkıntıları kaldırmandır.

Haccac:

-Bunu Müslümanların beytu’l-malından sana vermem doğru bir şey değildir.

Haccac’ın kâtibi Yezid b. Ebî Müslim:

- Allah seni ıslah etsin ey Emir. Şüphesiz burada öyle hasletler var ki şeyhe saklıdır. O da şeyhin Müslümanlara yardımcı olmasıdır.” der.

Haccac:

-Nedir o?

Kâtip:

-Emirin şeyhi Basra ile ilişkiler kuruluna yardımcı olarak atamasıdır.

Haccac:

¹⁵⁸Muammer, a.g.e, s.114-115

¹⁵⁹Bekkûş, a.g.e, s.32

-Tamam

Haccac'ın yanından çıktıklarında Câbir, Yezid'e şöyle der: "*Sen ne yaptın? Benim divan sahibine yardımcı olabileceğimi nasıl öngörürsün?*" dedi. Yezid şöyle der: "*Ben divan sahibine bir yazı yazacağım, sana bir sıkıntı çıkarmasın ve atiyeni de (maaşını da) tam versin*". Denilmiş ki İmam Câbir'in maaşı altı yüz (600) veya yedi yüz (700) dirhemdi. Câbir muamele divanındaydı.¹⁶⁰

Ahmet b. Hamet el-Halilî de İmam Câbir'in Basra divanında vazifeyi kabul ettiğini söyler ve şöyle bir yorum getirir: "İmam Câbir toplumsal uyum ve uzlaşya verdiği önemden dolayı valilerden hem maaş almış hem de formaliteden ibaret olan Basra divanında vazifeyi kabul etmiştir."¹⁶¹

İmam Câbir'in Haccac dışında da Emevîlerin vali ve yetkili olanlarıyla sağlam bağları vardı. Emevî idaresinde yetki sahibi olan bazı idareciler İmam Câbir'den ilmî manada istifade ediyorlardı. İdare işlerinin kolaylaştırılması ve halka karşı nasıl davranacaklarına dair İmam Câbir'e mektup gönderirlerdi. Bu şahıslar arasında kendi bölgesinde cizyeyi nasıl toplayacağını soran Numan b. Mesleme veya Seleme de var. Kaynakların çokluğuna rağmen Numan'ın nerede vali veya idareci olduğu belirlenememiştir. Ancak onun ve İmam Câbir b. Zeyd arasında gidip gelen mektuplar da, Dahkan kelimesi geçmektedir. Bu da Numan'ın Doğu bölgelerinde vali olduğunu göstermektedir. Çoğunlukla Dahkan tabiri Horasan'ın küçük kasaba veya köylerini idare edenlere verilen bir isimdi.

İmam Câbir b. Zeyd'in Haccac'la olan irtibatı ilk başlarda dostluk düzeyindeydi. Haccac idare merkezini Vasıt şehrine taşıyınca kadar, İmam Câbir, Haccac'ı ziyaret eder ve Yezid b. Müslim aracılığı ile sık sık gidip gelirdi.

Bu irtibatta Yezid b. Müslim'in çok önemli bir rolü vardır. Çünkü Yezid İmam'ın samimi dostuydu. Muhtemeldir ki bu alakanın asıl sebebi Yezid'in geniş ufuklu olması, âlimleri sevmesi, onlarla görüş ayrılığı içerisinde olsa da onlara değer veriyor olmasıdır. Yezid'in İmam Câbir ile olan bu münasebeti âlimlere olan bakışını gösterir ve bu açıdan İmam Câbir'in Haccac'la olan münasebetinde önemli rol

¹⁶⁰ Bekkûş, a.g.e, s.32

¹⁶¹ Halilî, a.g.e, s .85

oynar.¹⁶² Hatta bazı âlimler Yezid b. Müslim'i Hârîci görürler. Ama bu doğru değildir.¹⁶³

İmam Câbir'le sağlam ve güvenilir bağlarla bağlı olan ve İbâzî mezhebine mensup olan şahıslardan birisi de Umman'da ikamet eden ve İbâzî mezhebine mensup olan Yezid b. Yesar'dır. Yezid, Umman'ın bölgelerinden birisine vali olarak atanmıştı. Câbir'e mektuplar göndererek nasihatlarını ve yol göstericiliğini talep ediyordu.¹⁶⁴

Basra dışında da İmam Câbir'e bağlı, emrinden çıkmayan, sıcak ve samimi bağlarla ona bağlı olan başka şahıslar da vardı. İkamet ettikleri yerlerde İmam'ın gözcüleri olur ve onu temsil ederlerdi. İhtiyatlı ve tedbirli olmalarından dolayı Emevî idaresinin valileri bu davetçilerin ya varlıklarından ve çalışmalarından habersizdirler ya da onları ele geçiremiyorlardı. Bu davetçilerden bazılarının sorumluluk makamında bulunmaları Emevî idaresinin bu davetçilerin tutundukları mezhepten habersiz olduğunu gösterir. İmam Câbir de bu davetçilerin, aleyhinde faaliyet gösterdiği devletin önemli yerlerinde görev almalarına engel olmuyordu. Çünkü bunların ikamet veya idare ettikleri vilayet ve şehirlerde davetinin neşri için uygun ortam hazırladıklarına inanıyordu. O davete destek oluyorlardı.

İmam Câbir'in İbâzî hareketinin mensuplarıyla gerek Basra'da gerek Basra dışında olan geniş çaplı ve daimî irtibatı Haccac'ın kulağına gitti. Haccac İmam Câbir'den kuşkuya düşerek onu sürekli gözetim altına aldı. Fakat İmam Câbir'in Haccac'ın kâtibi Yezid b. Müslim ile olan sıkı bağlantısı ve samimi dostluğu Haccac'ın İmam Câbir hakkındaki kanaatlarının değişmesine neden oldu ve İmam Câbir hakkında sert tedbir almaktan vazgeçti.¹⁶⁵

Ne var ki doğu vilayetlerindeki siyasi gelişmeler bu ilişkileri alt üst etti. Ubbad b. Cülendî'nin oğulları Sait ve Süleyman'ın liderliğinde Umman'ın Ezd kabilesi, Emevî idaresine karşı ayaklandılar. Haccac bu ayaklanmayı bastırmak için birkaç defa ordu göndererek baskınlar düzenledi. Her seferinde bu hücumlar başarısızlıkla sonuçlandı. Bu esnada h. 81'de İbn Eş'as liderliğinde başka bir

¹⁶²Halîfât, a.g.e, s.97; Bekkûş, a.g.e, s.33

¹⁶³Halîfât, a.g.e, s.97; Bekkûş, a.g.e, s.33

¹⁶⁴Halîfât, a.g.e, s.97; Bekkûş, a.g.e, s.33

¹⁶⁵Bekkûş, a.g.e, s.34

ayaklanma meydana geldi. Haccac Umman'daki sorunu erteleyerek İbn Eş'as'ın çıkardığı problemi halletmeye soyundu. İbn Eş'as'ın kıyamını bastırdıktan sonra Kasım el-Müzenî komutanlığında büyük bir orduyla Umman'a yöneldi. Fakat Ezd kabilesi iki kardeşin, Sait ve Süleyman'ın, komutanlığı altında bu saldırıyı da geri püskürterek Emevî ordusunu mağlup ettiler ve komutanları olan Kasım el-Müzenî'yi de öldürdüler. Başarısızlığın haberi Haccac'a ulaşınca çok hiddetlendi ve Ezd kabilesinden sadece Umman'da değil Irak'ta da intikam almaya karar verdi. Irak'daki Ezd kabilesinin liderlerinin arasında Câbir b. Zeyd de vardı. Çünkü o da Ezd kabilesindendi. Haccac, Câbir'i sıkı bir gözetim altına alarak Umman'daki dava arkadaşlarıyla olan bütün irtibatlarını kesti.

Sonra Haccac Horasan ve Irak'taki Muhalleb ailesinin liderlerine karşı sert ve kabaca davranmaya başladı. Haccac o zaman Horasan'ın valisi olan Yezid b. Muhalleb b. Ebî Sufra'nın kız kardeşi olan Hint adındaki eşini boşadı. Yezid'i ve bazı aile fertlerini hapse atarak onlara kötülük yaptı. Haccac'ın bu şekilde davranması İbâzî davetine liderlik yaptığı idda edilen Câbir'in üzerinde çok olumsuz bir etki bıraktı. Câbir Ezd kabilesini Müslüman cemaate (İbâzîyye'ye) katılmaları için ikna etmeye büyük bir çaba sarf ederek gayret gösterdi. Câbir'e Ezd kabilesinin büyük bir kısmı tabî oldu. Bunların başında Muhalleb ailesinin erkek ve kadınları gelir. Mezhebin en ateşli savunucularından biri Yezid'in kız kardeşi Atike binti Muhalleb'dir. Atike dava arkadaşlarından muhtaç olanlara malı ile yardım etmekten geri kalmıyordu.¹⁶⁶ Sonra Haccac, Câbir b. Zeyd ile bazı güzide arkadaşlarını hapse attı. Ancak çok geçmeden Haccac, Câbir ve bazı arkadaşlarını hapisten çıkararak onları Umman'a sürgün etti. Diğer bir kısmı da Haccac'ın ölümünden sonraya kadar hapiste kaldılar. Bundan sonra Câbir, Basra 'ya döndü ve orada vefat etti.¹⁶⁷

Tarihi kaynakların hiçbiri İmam Câbir'in Irak'ta Haccac'a karşı yapılan ayaklanmaların herhangi birisine katıldığına dair bize herhangi bir veri sunmuyor. Ne İbn Eş'as'ın ayaklanmasında ne de defalarca Hâricîlerin yaptıkları ayaklanmada yer almıştır. Aynı zamanda tarihî kaynaklar ne Basra'da ne Irak'ta İbâzîlerle Haccac arasında herhangi kanlı bir vakayı kaydetmemiştir. Bu tarihi verilerden yola çıkarak çok rahat şunu söyleyebiliriz: İmam Câbir'in hareketi Allah'a davet, ilmi yayma ve

¹⁶⁶Halîfât, a.g.e s.101; Bekkûş, a.g.e, s. 39

¹⁶⁷Halîfât, a.g.e, s. 100

zuhura münasip vakit gelinceye kadar davetinin (İbâzîyye'nin) ilkelerini gizlice tanzim etme çerçevesinde idi.¹⁶⁸

B. Câbir b. Zeyd'in Dini Duruşu

Câbir b. Zeyd ve arkadaşları mütedarrif Muhakkime'den farklı olarak devlet adamları ile ilişkilerde uyumlu olmaya özen gösterirlerdi. Aslında bu dönem Muhakkime/Havaric açısından değerlendirildiğinde ortak bir tavrın tespiti oldukça güçtür. Zira Nehrevan sonrasında Muhakkime siyasi bütünlüğünü kaybetmiştir. Hicri altmış dört yılına kadar geçen süre bu konuda bir fikir yürütmemizi sağlayacak kadar da net değildir. Ancak imam Câbir b. Zeyd'in mu'tedil bir yol takip ettiği, toplumsal huzuru bozmaktan kaçındığı ve çevresine bu yönde örnek olduğu söylenebilir. Onun bu tavrı mutlak otorite karşıtı ve toplumsal huzurun bozucuları şeklinde yürütülen Haricilik anlatıma aykırı düşmektedir.

Câbir b. Zeyd; Ziyad b. Ebîhi, Ziyad'ın oğlu Ubeydullah ve Haccac'ın arkasında cuma namazı kılmıştır. Hatta bu konuda gerekçelerini söyleyerek kendisine yapılan kınamalara aldırış etmemiştir. İmam Câbir'in öğrencilerinden Müsned'in sahibi Muhaddis olan Rebî'in babası Habip İmam Câbir'i Haccac'ın arkasında cuma namazını kıldığı için kınamıştır. İmam Câbir: *"Bu toplayıcı olan bir namaz ve uyulması gereken bir sünnettir."* diyerek kendisini savunmuştur.¹⁶⁹ Buradan anlaşılan Câbir ümmetin birlik ve beraberliğini önemseyen ve dini davranışlarını buna göre ayarlayan bir düşünceye sahiptir. Aynı zamanda bu hadise Tahkim sonrasında Muhakkime'nin ortak bir fikir etrafında hareket etmediğini göstermektedir.

Konuyla ilgili farklı bir rivayet ise şöyledir: "Haccac cuma günü hutbe okur iken Câbir cuma vakitinde cariyelerle cuma namazını kılar ve şöyle der: *" Bugün her ilim sahibinin ilmi kendisine fayda vermiştir."* Denilir ki öğle vakti çıkmış ve ikinci vakti girmişti. Câbir ikinci vaktinin de çıkmasından korktu. Haccac Câbir'in cariyelerle namaz kıldığını anladı ve şöyle dedi: *"Biz namazı bizimle kılanla kılmayanı anladık."*¹⁷⁰

¹⁶⁸.Bekkûş, **a.g.e**, s 36

¹⁶⁹Savafî, **a.g.e**, s.59; Karkış, **a.g.e**, s.140; Harisî **a.g.e**, s. .97

¹⁷⁰Savafî, **a.g.e**, s. .59

C. Câbir b. Zeyd İbâzî midir?

Câbir'in İbâzîyye'ye nisbet edilmesindeki kuşku Muhammed b. Sa'ad "*et'Tabakatü'l-Kübra*" adlı kitabında Uzre ve Sabit el-Benanî'den yaptığı rivayetten kaynaklanmaktadır.

• İbn Sa'd der: Sait b. Amir ve Affan b. Müslim dediler ki: 'Hemmam Katade'den oda Uzre'den rivayet eder. Uzre şöyle der: Câbir b. Zeyd'e dedim ki: 'İbâzî'ler senin kendilerinden olduklarını sanıyorlar.' Câbir: Onlardan olmaktan Allah'a sığınırım ben onlardan beriyim.' dedi. Sait hadisinde o can verirken ben ona bunu söylüyordum. ¹⁷¹

• Muhammed b. Sa'd der: "Abdussamed b. Abdivaris b. Sait Hemmam b. Yahya, Sabit el-Benanî'den rivayet eder. "

-Sabit dedi ki, Câbir b. Zeyd'in yanına gittim. Hastalığı ağırlaşmıştı. Câbir'e dedim:

- Canın ne çekiyor?

Câbir:

- Canım Hasan'ı arzuluyor, dedi.

-Ben Hasan'a geldim. Hasan Ebû Halife'nin evindeydi. Bunu Hasan'a anlattım. Hasan bana: "*Bizimle gel onun yanına gidelim.*" dedi. Hasan-ı Basrî o zamanlar Haccac'dan saklanmaktaydı. Ben Hasan'a dedim ki: "*Senin için korkuyorum.*" Hasan : "*Allah beni onların gözlerinden sakındıracaktır.*" dedi. Câbir'in yanına gittik. Hasan ona: *Ey Eba Şa'sa Lailahe illallah de.*" dedi.

Câbir, Hasan'a "Rabb'inin bazı alametleri geldiği gün" mealindeki ayeti okudu. İki bu ayeti okudular.

Hasan Câbire dedi ki:

- İbâzîyye seni kendilerine lider seçmişler."

Câbir:

- *Onlardan olmaktan Allah'a sığınırım, ben onlardan beriyim,* dedi.

¹⁷¹İbn'i Sa'd a.g.e, cilt, 7 s.134; El Cührî, Ali b.Muhammed b.Amr, **el İbadiyye Ve Men Hecü-l Bahs İnde-l Müerrihin ve eshabi'l Makalat**, Mektebetü Cebelil Vaîd, s. .51

Hasan :

-*Nehrevan ashabi hakkında ne dersin, dedi?*

Câbir:

-*Onlardan olmaktan Allah'a sığınırım ve ben onlardan beriyim, dedi.*¹⁷²

İbâzî araştırmacı Bekkuş bu konuda şunları söyler: Üstad İvâz Halifat'ın "*Neşetü'l-Hareketi'l-İbâzîyye*" adlı kitabında yaptığı bu iki rivayete cevap vermeden önce kitabta zikretmediği birkaç şeye işaret etmek istiyorum.

Birincisi Şehristanî "*el-Milel ve'n-Nihal*" adlı eserinde Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd'i Hâricî mezhebinin bir fırkası olan İbâzî âlimlerinden saymıştır.¹⁷³

İkincisi İbn Hacer el-Askalanî cerh ve ta'dilin imamı ve Ğasnad âlimi olan Yahya b. Ma'in'den ihraç etmiştir ki Câbir b. Zeyd İbâzî'dir.¹⁷⁴

Üçüncüsü Câbir b. Zeyd ile İbâzîler arasındaki alakayı inkâr etmek, bilinçli bir çalışma ve kasıtlı bir saptırmadır. Birçok asırdan beri, bu hareketi saptırma gayretleri mevcuttur. Bu iddialar sadece Câbir için değil İbâzî olmayan kaynaklara bakıldığında başkaları içinde benzeri şeyler söylenmiştir. Şöyle ki:

- Câbir b. Zeyd'in şöhretine, âlimlerin, fıkıh ve hadis ilmine önem verenlerin yanındaki konumuna rağmen el-Esili onun hakkında şöyle der: "O tanınmayan Mısırlı bir şeyhtir."¹⁷⁵ Umarım ki bu şuna benzer, beni tanıdıkları halde bu kimdir, demeleri gibidir.

- Abdullah b. İbaz'a nipetle denilmiş ki, o ölmeden önce bütün sözlerini terk etmiş, İtizala dönmüş ve hakkı söylemiştir.¹⁷⁶

- İbâzî olan Halil b. Eham hakkında şöyle denilmiştir: Eyyub'un meclisini nasip edinceye kadar Halil b. Eham İbâzî görüşlerini savunuyordu.¹⁷⁷

- Harura'daki Hâricîler'in reisi olan Abdullah b. Kevva hakkında da şöyle denilmiştir: "Abdullah b. Kevva mezhebini terk etmiş ve Ali'nin arkadaşlığına

¹⁷² El-Cührî, **el- İbadiyye Ve Men Hecü-l Bahs İnde-l Müerrihin ve eshabi'l Makalat** s.54; İbn'i Sa'd, **a.g.e**, cilt 7 s.135.

¹⁷³ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim Şehristanî, **el-Milel ve'n-Nihal**, Beyrut, 1975. cilt1 s.137

¹⁷⁴ Askalanî, **Tehzibu-t Tehzib** cilt2 s.38

¹⁷⁵ Muhammed b. Ali E-ş Şevkanî **Neylü-l Evtâr**, Tab'â Saniye Babü-l Hâlebi Mısır 1952 cilt5 s.56

¹⁷⁶ **El- Hurûl İyn** s.173

¹⁷⁷ Askalanî, **Tehzibu-t Tehzib**, cilt, 3 s.163

geri dönmüştür.’’¹⁷⁸ Eğer buna benzer örnekleri araştırırsak uzun bir liste orataya çıkar, biz bununla iktifa ediyoruz.

İbâzî bilginler kendi liderleri hakkında söylenen bu tarz menfi anlatımları devrin siyasi şartlarına bağlarlar. İvâz Halifat’ın Câbir’in fırka ile ilişkisi hakkında söylediklerini İbâzî ler tatmin edici bulmazlar. Şöyle ki:

1) Câbir b. Zeyd’in samimi dostu olan Hasan-ı Basrî’nin Câbir b. Zeyd’i ölüm döşeğinde ziyaret etmeden önce onu tanıyor olması ve inançlarından haberdar olması lazımdır. Hasan’ın Câbir’e bu tür sorular sorması için ölüm döşeği münasip bir vakit değildir.

2) Rivayetin sahibi Sabit el-Benanî hasta olan Câbir b. Zeyd’i ziyaret eden Hasan-ı Basrî’nin kıssasına ilaveten iki rivayeti daha zikreder. Bu iki rivayette İbâzîyye’den hiçbir şekilde bahsetmez ve Hasan-ı Basrî’nin Câbir b. Zeyd’e İbâzîler’den ve Nehrevan ehlinden herhangi bir şekilde soru sorduğuna dair bir imâ bile yoktur.

3) İbâzî kaynaklar Sabit el-Benanî’den gelen rivayetler ile çok az bir ihtilafla bu içerikle Sünni kaynaklardan gelen rivayetleri de zikrederler. Fakat Hasan-ı Basrî’nin bu manada Câbir b. Zeyd’e soru sorduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Bu konuda İbâzî kaynaklarda yer alan rivayeti zikretmekte fayda vardır.

Ebû Süfyân der ki: ‘Câbir ölüm döşeğine girince Câbir’in yanına Sabit el-Benanî gelir. Sabit ona şöyle der: ‘Ya Eba Şa’sa bir arzun var mı?’ Câbir ona şöyle cevap verir:‘Benim arzum ölmeden önce Hasan-ı Basrî’yi görmektir.’ Sabit çıkar Hasan’ın yanına gider. Câbir’in sözlerini Hasan’a iletir. Hasan-ı Basrî o zamanlar Basra valisi olan Haccac b. Yusuf es-Sekafi’den saklanmaktaydı. Hasan-ı Basrî Sabite der ki:‘ Câbir’e nasıl gidebilirsiniz.’ Sabit Hasan’a şöyle der:‘Sana taylasanımı(abamı) vereyim onu giy sonra katırıma bin ben de senin arkana bineyim. Öyle umuyorum ki bir şeylere maruz kalmayız.’ Hasan da öyle yaparak Ebû Şa’sa’nın yanına gider. Ebu Şa’sa o zaman hastalıktan dolayı uzanmaktaydı. Hasan Câbir’in üzerine kapanarak şöyle der:‘Ya Eba Şa’sa La ilahe illallah de.’ dedi. Câbir göz kapaklarını kaldırarak şöyle dedi:‘Sabah ve akşam cehennem ateşine atılmaktan Allah’a sığınırım.’ Yine Hasan:‘Ya Eba Şa’sa La ilahe illallah de.’ dedi. Câbir, yine

¹⁷⁸Askalâni, a.g.e, cilt, 3, s. 329

‘Sabah ve akşam cehennem ateşine atılmaktan Allah’a sığınırım.’ dedi. Sonra Câbir Hasan’a dedi ki: ‘Ya Eba Sait (Hasan) ‘‘Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb’inin gelmesini yahut rabbinin bazı alametlerinin gelmesini mi bekliyorlar. Rabbinin bazı alametleri geldiği gün önceden inanmamış ya da imanından bir hayır kazanamamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki bekleyin şüphesiz biz de beklemekteyiz.’’’¹⁷⁹

Hasan dedi ki: ‘‘Vallahi bu fakih bir âlimdir.’’ Sonra Câbir, Hasan’a der ki: ‘‘Ey Eba Sait, ölüm döşegindeki mümin hakkında Hz. Peygamber’den rivayet edebileceğin bir hadisi naklet.’’ Hasan şöyle dedi: ‘‘ Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir: ‘**Mümin ölüm döşegine girince ciğerinin üzerinde bir serinlik hisseder.**’ Câbir: ‘‘Allahu Ekber, Allah’a ant olsun ki ciğerimin üzerinde bir serinlik hissediyorum.’’ dedi. Ta ki ruhunu Halık’na teslim edinceye kadar.

Ebû Süfyân devam eder: ‘‘Câbir vefat edince Katade gelerek (O zamanlar Katade’nin gözleri görmez olmuştu.) kendisini Câbir’in kabrine yaklaştırmalarını istedi. Onu Câbir’in kabrine yaklaştırdılar elini kabrin üzerine koydu ve şöyle dedi: ‘‘ Bugün Arab’ın âlimi öldü.’’’¹⁸⁰

4) Bütün bunlara ilaveten İbâzî kaynakların çoğunluğu Câbir b. Zeyd’in İbâzîyye mezhebinin müessisi ve tartışmasız imamı olduğunda icma ederler. İbâzîyye ile olan irtibatından dolayı Haccac onu zindana atmıştır. Daha sonra onu Umman’a sürgün etmiştir.

5) İmam Ebu’l-Hasan el-Eşarî ve İbn Ebî’l-Hadid’den her birisi aynı şeyi söyler. İbâzîler, Câbir b. Zeyd’i öncülerinden birisi olarak kabul etmektedirler ve bunlardan hiçbirisi bu sözü reddetmeye kalkışmamışlardır.’’ Bu Câbir b. Zeyd’in İbâzîlerle irtibatlı olduğuna dair İbâzî olmayan iki müelliften gelen destekleyici bir delildir. Bu görüşün saçma olduğuna dair ellerinde burhan ve delil olsaydı mutlaka o delilleri ileri sürerlerdi.¹⁸¹

¹⁷⁹Enâm Suresi ayet 158

¹⁸⁰Dercînî, **a.g.e**, 206-Dercînî, **a.g.e**, cilt, 2 s.207; Harisî, **a.g.e**, s. 100 Savafî **a.g.e**, s.49; Bekkûş, **a.g.e**, s.30-Muammer **a.g.e**, s.112 Karkış, **a.g.e**, s.130 El –Halilî, **a.g.e**, 46

¹⁸¹Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim Şehristânî (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, **Beyrut**, 1975.s 137Bekkûş,**A.g.e**, s 28

6) Bazı Sünni kaynaklarda varit olan Câbir b. Zeyd'in İbâzî hareketi ile olan irtibatını inkâr etmesini, sahih olarak farz etsek dahi bu, İmam Câbir'in İbâzî olmadığı delili olamaz. Bu, İmam Câbir'in birçok defa bazı münasebetler dolayısıyla yaptığı dini takiyedir denilebilir. Onun dışında İbâzî olmayan imamlar da bazen dini takiyeyi kullanmışlardır. Kitman (gizlilik) döneminde İbâzîler de dini takiyeyi meşru görmüşlerdir.¹⁸²

- İbâzî mezhebine bağlılığı ile bilinen Hint binti Mühelleb'in, Câbir b. Zeyd'in kendisini İbâzî mezhebine davet etmediğini söyleyen rivayete gelince bu rivayet Câbir b. Zeyd'in İbâzîyye ile bağlantısının olmadığına bir delil olarak ileri sürülemez. Çünkü bu fırkanın mensupları o zamanlarda kendilerini İbâzîyye ismi ile adlandırmıyorlardı. Belki kendilerine Cemaat-ı Müslimin veya Ehl-i Dave adını takmışlardı. Bunun için Hint Binti Mühalleb, Câbir b. Zeyd'in kendisini İbâzîyye'ye davet etmediğini, kendisine İslam'ın ilkelerini ve inanç esaslarını öğrettiğini söylemesi haklı ve doğru bir sözdü. Bunun yanında şunu da eklemek istiyorum; Hint Binti Muhalleb, Câbir b. Zeyd'in ve halefi Ebû Ubeyde'nin çağdaşydı. Yani Hint Binti Mühalleb yaşadığı dönemde İbâzîyye hâlâ kitman ve sırrıyet aşamasındaydı.¹⁸³ Kendisine sorulduğunda davetin sırlarını ortaya çıkarmak, arkadaşlarının isimlerini söylemeye kalkışmak akıllıca bir davranış olmayacaktı. Muhalifleri tarafından sorguya çekilirken hem kendisinin hem de hocası Câbir b. Zeyd'in İbâzîyye ile olan irtibatını inkâr etmesi gayet doğaldır.

- Şunu da zikretmek kayda değerdir, davet ehli kendilerine kötülük yapanlara ve davalarının sırlarını keşfetmeye kalkışanlara karşı suikast yapmayı vacip görüyorlardı.¹⁸⁴ O zaman ihlâslı ve fena fi'd-da've olan bir kadının arkadaşlarına kötülük yapması mümkün müdür. Bütün bunlardan sonra Câbir b. Zeyd'in kendisini İbâzîyye'ye davet ettiğini inkâr etmesi gerçek manada Câbir'in İbâzîyye'den ve Nehrevan ehlinden beri olduğuna nasıl delil olabilir?

- Bu tahlil ve sunumdan sonra görünen o ki bazı Sünni kaynaklarda varit olan Câbir b. Zeyd'in İbâzîyye ile olan bağımlı inkâr etme meselesi bazı hadis ravileri tarafından uydurulmuştur. Çünkü onlar Câbir b. Zeyd'i büyük bir âlim ve

¹⁸²Bekkûş, a.g.e, s 30

¹⁸³Bekkûş, a.g.e, s 31

¹⁸⁴Savafî el-İmam Câbir b. Zeyd el - Umanî ve Âsaruhi fi'd-Da'ves 155Bekkûş,A.g.e, s 39

güvenilir bir muhaddis olarak görürlerdi. Câbir b. Zeyd'in hadis rivayetinde cerh edilmemesi için İbâzîlikle itham edilmemesi gerekirdi. Özellikle hadis tenkitçileri bidat ehlinin rivayetlerini reddetmişler. Hâricî fırkalarını ve Şia'yı bidat ehlinden saymışlardır. Yine ihtimal dâhilindedir ki hadis tenkitçileri dini takiiyeyi kullandığı için Câbir b. Zeyd'in gerçek itikadını bilmiyorlardı. Bu yüzden Câbir b. Zeyd'i İbâzîyye'ye nispet etmede kuşkuya düşmüşlerdir.¹⁸⁵

1. Câbir b. Zeyd ve İbâzî Hareketi

İmam Câbir, Abdullah b. Vehb er-Rasibî ile Nehrevana katılmamıştır. Hicri birinci yüzyılın son çeyreğinde Ebû Bilal Mirdas b. Üdeyye et-Temimî ve arkadaşlarının Basra'ya iltica etmelerinden sonra Câbir b.Zeyd bu cemaatle irtibata geçti. Câbir b.Zeyd'in İbâzî hareketi ile olan bağlantısı gençliğinin ilk yıllarına dayanır. Câbir, yirmili yaşlarından önce bu hareketin lideri olan Abdullah b. Vehb er-Rasibî ile diyaloga geçer. Câbir'in kendisinden (Rasibîden) ilim aldığı ve sohbette bulunduğu rivayet edilir.¹⁸⁶ Fakat Câbir b.Zeyd'in bu cemaatle olan bağlantısı tam bir gizlilik ve dikkat çekmeyecek şekilde idi. Câbir, Ubeydullah b. Ziyad'ın Basra'ya olan valiliği süresince arkasında cuma namazını kılmıştır. Bu noktada eleştirildiğinde ise şöyle cevap verir: “Cuma namazı Müslümanları bir araya getiren ibadet ve uyulması gereken bir sünnettir.”¹⁸⁷ Bazı âlimler h. 38 miladi 657'de Nehrevan'da öldürülen Abdullah b. Vehb er-Rasibî'den sonra Basra'da Ka'ade cemaatinin imamı Câbir b. Zeyd'dir, demişler.¹⁸⁸ Tarihçiler Ziyad b. Ebîh döneminde Câbir b. Zeyd'in İbâzî cemaatine katıldığını pekiştiren iki olayı zikrederler.

Birinci olay, Câbir b. Zeyd'in İbn Abbas'la bir araya gelmek için Mekke'ye çokça gidip gelmeye olan iştiağını belirten rivayettir. Bu rivayet şöyledir, her zaman Ka'ade cemaatinden olduğu bilinen Fekas b. Esved b. Kays adındaki şahısla Mekke'ye gider ve İbn Abbas'la buluşurdu. Mekke'ye gittiği yılların birisinde arkadaşı Fekas b. Esved olmadan hocası olan İbn Abbas'a gider.

İbn Abbas ona sorar: “Arkadaşın nerde?”

¹⁸⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâzîyye* s.93-95 Bekkûş, *A.g.e.*, s.27-31

¹⁸⁶ Savafî el-İmam Câbir b. Zeyd el - Umanî ve Âsaruhu fi'd-Da'ves.149 Bekkûş, *A.g.e.*, s.36

¹⁸⁷ Savafî el-İmam Câbir b. Zeyd el - Umanî ve Âsaruhu fi'd-Da've s.150

¹⁸⁸ Muhammed Ali, Debûz *Târihu'l- Magribi'l-Kebîr*,. 1923 cilt 2 s.392 Karkış, *Umman vel-Hareketü-l İbadiyyes*.140

Câbir der ki:“O İbn Ziyad’ın zindanıdadır.”

İbn Abbas Câbir’e: “O müttehemdi.”(İbâzi olmakla itham edilmişti.)

Câbir: “Evet.” dedi.

İbn Abbas: “Allahumme bela.” (Allah’ım bizi İbn Ziyad’ın şerrinden koru.) dedi.

İbn Abbas Câbir’e sordu :“Sen de onlardan değil misin?”

“Evet, Allah’ım sen bizi İbn Ziyad’ın şerrinden koru.” dedi.¹⁸⁹

İkinci olayı Ebû Süfyân Mahbup b. Rahil rivayet eder. Ka’ade cemaatinden Ebû Süfyân Kanber adında yaşlı bir adam, Ubeydullah b. Ziyad tarafından tutuklanır. Ka’ade cemaatinden birisinin ismini vermek için 400 kırbaçla cezalandırır. Câbir b. Zeyd der ki: “Ben o esnada Ebû Süfyân Kanber’e yakındım. Benim hakkımda, ‘Bu da onlardandır.’ demesinden korkuyordum. Sonra Allah onu korudu ve benim ismini vermedi.”¹⁹⁰

Bu iki rivayetin dışında da Ka’ade cemaatinin ve Câbir b. Zeyd arasındaki bağlantıyı gösteren birçok delil vardır. Burada Câbir b. Zeyd ile Nehrevan olayından sonra Basra’daki Ka’ade’nin imamı olan Ebû Bilal Mirdas b. Uddeyye et-Temimî arasında sevgiye dayalı ve çok sağlam bağlara işaret eden rivayetler vardır. Ebû Süfyân Mahbup b. Rahil rivayet eder:“Câbir ile Ebû Bilal Mirdas b. Hudeyr et-Temimî hacetmek ve sahabe-i kiramla buluşmak için Mekke ve Medine’yi sık sık ziyaret ederlerdi. Ziyaretlerinin birinde Hz. Ayşe’ye (r.a) uğrarlar. Cemel’deki tavrından dolayı Hz. Ayşe’ye itapta bulunurlar.” Ebû Süfyân Mahbup b. Rahil şunu da ekler: “Müminlerin annesi Hz. Ayşe yaptıklarından dolayı Allah’tan mağfiret diler ve tövbe eder.”¹⁹¹ Câbir b.Zeyd ve Ebû Bilal Mirdas b. Udeyye et-Temimî İmam Ali’yi (k.v) sevap üzere Hz. Ayşe’yi ise Cemel vakasında Talha ve Zübeyr’in yanında yer almakla hatalı buluyorlardı. Hz. Ayşe’ye olan bütün saygı ve sevgilerine

¹⁸⁹şemmâhî, A.g.e, cilt1 s.96Karkış, *Umman vel-Hareketü-l İbadiyyes*.140Caberî *Resailul İmam Cabir b.Zeyd el-Ezdis*.25Halilî *Sikolociyetü-l İmam Câbir b. Zeyd s.92*Savafî *el-İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi’d-Da’ves*.37

¹⁹⁰şemmâhî, A.g.e, cilt1 s.96Karkış, *Umman vel-Hareketü-l İbadiyyes*.140Caberî *Resailul İmam Cabir b.Zeyd el-Ezdis*.25Halilî *Sikolociyetü-l İmam Câbir b. Zeyd s.92*Savafî *el-İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi’d-Da’ves*.37

¹⁹¹Dercîmî, *Tabakât*cilt2 s.224Bekkûş,A.g.e, s.37El -Halilî *Sikolociyetü-l İmam Câbir b. Zeyd s.70*Harisî *el-Ukûdü l-Fiddiyye fi Usulî l-ibâziyye s.107*el-İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi’d-Da’ves.150

rağmen içtihatlarına olan özgüvenlerinden dolayı kendilerine göre doğru olan bu gerçeği söylemekten geri kalmadılar.

Câbir b. Zeyd ile Ebû Bilal arasında güvenilir irtibat hızla geliyordu. Ebû Bilal Mirdas, Câbir'in ilmine ve zekâsına hayrandı. Allah'ın Câbir'e çokça verdiği ilminden ve geniş marifetinden feyz almak için gündüzden gece yarısına kadar Câbir'in sohbetinde kalırdı. Beyanu'ş-Şura adlı kitabın yazarı Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime et-Temimî'den rivayet eder, Ebû Ubeyde şöyle der: "Ebû Bilal kalkamayacak duruma gelinceye kadar gece yarılarında ağlardı. Ebû Bilal'in kardeşlerine olan bağlılığı ve sevgisi o dereceye varmıştı ki gece karanlığı çöktükten sonra Ebû Şâ'sa'nın yanından çıkar. Sonra sabah ezanından önce gelir ve Câbir ile sabah namazını kılardı. Câbir ona şöyle derdi: "Ey kardeşim sana çok acıyor ve senin için üzüleniyorum." Ebû Bilal Câbir'e: "Yemin olsun ki sana kavuşma özlemimden dolayı içimde esen rüzgârlar sana gelinceye kadar devam ediyor." diye cevap verir.¹⁹²

Rivayetlerden çıkarabileceğimiz kanaat şudur, Câbir'in yıldızı İbâzî hareketinin semasında Ebû Bilal Mirdas'ın öldürüldüğü h. 61'den önce parlamıştı. Hatta bazı rivayetler Ebû Bilal'in Câbir'le istişare etmeden ve rızasını almadan hiçbir işe kalkışmadığını söylemişlerdir.¹⁹³ Eğer bu rivayet doğruysa Ka'ade cemaati daha ilk merhalede Basra'da davetlerinin gelişmesi için Câbir b. Zeyd'i hareketin başına getirmede ittifak etmişlerdir. Çünkü Ka'ade cemaati İmam Câbir'in zekâsına ve dini konulardaki derin ilmine bilhassa tefsir ve hadisteki vukufiyetine itimat ediyorlardı.

Erken bir dönemden itibaren Ka'ade hareketinin liderliğine getirildiği genel kabul gören imam Câbir b. Zeyd'in İslam tarihinin o döneminde herhangi bir siyasi olaya karıştığına dair tarihi kaynaklardan elimize gelen bir veri yoktur. Ka'ade'ye imam veya lider olmak bir yana onlarla bir bağlantısının olduğu dahi bilinmiyordu. İbâzî yazarlara göre İmam Câbir itikadını gizliyordu. Arkadaşları da bu noktada ona

¹⁹² Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye* s.91Harisî *el-Ukûdü'l-Fiddiyye fi Usuli'l-ibâziyyes*.107Bekkûş,*A.g.e*, s.38Caberî *Resailul İmam Cabir b.Zeyd el-Ezdiezdis*.22el-İmam *Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi'd-Da've* s.152

¹⁹³er-R-akişi *Misbahüz-Z elam* s.19Savafî *el-İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi'd-Da've*s.152Bekkûş,*Fıkhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 38

yardımcı oluyordu. Öldürülmesin veya başına istenmeyen bir şey gelmesin diye onun önderliğini gizli tutuyorlardı. Ta ki davaları henüz beşiğindeyken boğdurulmasın.¹⁹⁴

Câbir b. Zeyd, ilkelerini ve fikirlerini yaymak için özel bir metot seçti. Öğrencileri ve müritleri vasıtasıyla takiiye metodunu kullanarak fikirlerinin revaç bulması için ilmi yaymaya çalıştı. Bu konuda şöyle rivayet edilir: Câbir arkadaşlarına, müntesiplerinden birisi mezhebi terk eder mezhebin ilkelerini ayıplamadan, karalamadan veya sırlarını ifşa etmeden vazgeçerse, ona eziyet etmeden ondan teberrî etmelerini ve kanı helal olmayan muvahhit muhaliflerden addetmelerini emrederdi. Fakat tabilerinden birisi, fırkadan çıkıp onları ayıplar itikatlarını karalar ve sırlarını ifşa ederse katli vacip ve kanı helal olur.¹⁹⁵

Hardele'nin kıssası bunun delilidir. Ebû Süfyân Mahbub b. Rahil şöyle der: “İbâzî bir delikanlı Ebû Şâ'sa'nın yanına gelir. ‘Hangi cihat daha faziletlidir?’ diye sorar. Câbir:“Hardele'nin katli.” diye cevap verir. Çünkü Hardele Müslüman cemaatle uğraşıyordu. Delikanlı Hardele'yi tanımıyordu. Müslümanlardan bir adam (İbâzîlerden), delikanlı yanlılıkla başka bir adamı öldürmesin diye elini Hardele'nin omzuna koyarak Hardele'yi delikanlıya gösterdi. Delikanlı zehirli hançeri Hardele'nin omuzlarının ortasına vurarak onu öldürür.¹⁹⁶

Eğer bu rivayet doğru ise Câbir b. Zeyd, zalim ve despot kuvvetlere karşı siyasi suikastları gerekli görüyordu. Sonra Câbir b.Zeyd egemen otoriteye karşı düşmanca bir tavır takınmaktan kaçınmış ve daima uzlaşmacı bir siyaset izlemiştir. Bazı arkadaşlarının İbn Ziyad döneminde Emevî valilerinden çok eziyet görmelerine rağmen, kendisinden Irak topraklarına hükmeden Haccac tarafından herhangi bir eziyete maruz kaldığına dair bir şeyler nakledilmemiştir.

Câbir b. Zeyd çabasının bir kısmını Muhalleb ailesini kendi hareketine katmak için ikna etmeye ayırmıştır. Bu kabile Irak'taki Umman Ezdlilerin lideriydi. Bunlar devlet mekanizmasına sızmışlardı. Devletin önemli organlarında yer almada önemli mesafe kat etmişlerdi.¹⁹⁷

¹⁹⁴

¹⁹⁵Savafi **a.g.e**, s.155 Harisî, **a.g.e**, s.101_102 Bekkûş, **a.g.e**, s.39

¹⁹⁶Şemmâhî, **a. g.e**, . S.25 **A.g.e**, s.39

¹⁹⁷Bekkûş, **a.g.e** s 35Halîfât, **a.g.e**, s 101

Muhalleb ailesinin, Câbir b. Zeyd'in hareketine katılmaları onu Emevîlerin şerrinden korumuş, liderliğinin gizli kalmasına sağlamış ve herhangi bir eziyete maruz kalmasına engel olmuştur. Haccac ile Muhalleb ailesinin arası bozuluncaya kadar bu böyle devam etti. Haccac, Muhalleb ailesini gözden çıkarınca Câbir'in sırrı da ortaya çıktı ve zindana girmesine neden oldu. İmam Câbir'in çabası Muhallebîlerin sadece erkeklerini harekete katmaya ikna etmekle sınırlı kalmadı. Bu ailenin hanımlarını da harekete kazandırmaya çalışıyordu. Elimizde İbâzî hareketinin saflarına Muhalleb ailesinden birçok sayıda kadının da katıldığına dair malumat vardır. Bu kadınlar İbâzî harekete yardımcı olmak için büyük çaba harcamışlar ve hareketin muhtaç olanlarına mali yardımda bulunmuşlardır.¹⁹⁸

İmam Câbir'in hareketi Umman'a ve Umman dışındaki diğer İslamî beldelere kadar uzandı. İmam Câbir her tarafa davetçiler gönderdi ve bu sayede hareketin sınırları Umman'dan Yemen Hadramevt ve Horasan'a kadar yayıldı. İbâzî daveti Ezd veya Temim kabilesiyle sınırlı kalmadı. Belki evrensel bir İslami harekete dönüştü. Farklı unsur ve birçok sayıdaki kabileleri cezp ederek bu hareketin içine Ezd ve Temim kabilesinin dışında Mevali ve Horasanlılar da katılmış oldu. Câbir b. Zeyd'in halifesinin, İbâzî harekete katıldıktan sonra Basra'da Ezd mahallesinde oturan ben-i Temim kabilesinin Mevalilerinden birisi olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû kerime olması yadırganacak bir durum değildir.¹⁹⁹

2. Fırka'nın Abdullah b. İbâz'a Nispet Edilmesinin Sebebi

Fırkanın Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin sebeplerine geçmeden önce Abdullah b. İbâz hakkında kısa bir malumat vermemiz konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

İbâzi kaynaklarda Abdullah b. İbâz hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. O, imamü'l-Müslimîn veya imam-u Ehli't-Tahkik ve'l-Umde|| olarak adlandırılmıştır.²⁰⁰ Onun dönemindeki ilk faaliyetler, başından beri gizli dinî bir cemaat şeklinde gerçekleştiğinden dolayı, İbâzîlik mezhebinin tarihsel gelişiminde bu döneme gizlenme (kitman) devri de denilmiştir. Bundan dolayı İbâzîlik Basra'da

¹⁹⁸Bekkûş, a.g.e, s. 40*Halîfât*, a.g.e, s 100

¹⁹⁹Bekkûş, a.g.e, s. 40

²⁰⁰Dercînî, a.g.e, II, 214; Şemmâhî, A.g.e, , I, 72

Emevi yönetiminin dikkatinden kaçmıştır. Fığlalı'nın de dediği gibi Taberî ve ibni Esîr gibi tarihçilerin eserlerinde Basra İbâzîliği hakkında yok denecek kadar bilgi oluşundan da anlaşılır.²⁰¹ Abdullah b. İbâz görüşlerinin büyük bir kısmını Abdullah b. Abbâs ve Câbir b. Zeyd'den aldığı için Basra'da aşırı Hâricî grupların faaliyetlerine karışmamış, Sünnet çizgisinin sınırları içerisinde kalanları etrafında toplayıp sakin bir hayat yaşamıştır.²⁰² Abdullah b. İbâz'ın şahsında yürütülen münakaşa, onun fırkanın tesisindeki rolüyle ilgilidir. İbâzî müelliflerinin çoğuna göre fırkanın kurucusu ve görüşlerini sistematize eden kişi Ebû Şâ'sa Câbir b. Zeyd arka planda kalırken, Abdullah b. İbâz fırkanın propagandasından sorumlu birisi olarak ön plana çıkmıştır.²⁰³

Câbir'in görüşlerini her ortamda açık bir şekilde anlatan ve müdafaa eden Abdullah b. İbâz olduğundan fırka ona nispeten İbâzî olarak isimlendirildi. İbâzîler'e göre fırkalarının Câbir b. Zeyd'e rağmen İbâzîye şeklinde meşhur olmasının bazı sebepleri vardır. Bunlar:

- 1-Abdullah b. İbâz'ın ateşli propagandacı kişiliği,
- 2-Emevîlerin bilinçli ve sistematik saptırma politikaları,
- 3-Mururu zamanın İbâzîler'e galebesi,
- 4-İbâzîler'in Câbir b. Zeydi koruma çabası,

5-Abdullah b. İbâz'ın mensup olduğu kabilenin sayısal olarak çok ve siyasi olarak da güçlü olması.²⁰⁴

a. Abdullah B. İbâz'ın Ateşli Propagandacı Kişiliği

Ali Yahya Muammer, Kasım b. Sait eş-Şemmahi'den nakleder: "Mezhebimizin İbâzîye olarak isimlendirilmesinin sebebi, Abdullah b. İbâz'ın bidâtçıların ve makalat ehlinin, Rabb'imizin şeriatında uydurmuş oldukları yalan ve iftiralara karşı cihat etmesi ve savaş açmış olmasıdır. Hakikatleri gerçekleştirmeye ve yanlış olan aklı kadiyeleri (önermeleri) tashih etmeye olan gayretidir. Abdullah b. İbâz, Allah (dini) hakkında tavizsizdi. Çok mahir ve usta felsefecilerle münazaraları

²⁰¹ Fığlalı, **a.g.e.** 90.

²⁰² Dercîni, **Tabakât**, II, 214; Kalhâtî, **a.g.e.** cilt, II, 471.

²⁰³ Ateş, Orhan, **Günümüz Umman İbâziyesi**, ss.46-49

²⁰⁴ Ateş, Orhan, **İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı** s.73,

vardı. Gerekli gereksiz konuşan her gevezenin onun karşısında gizlenmek zorunda kaldığı kesin ve kat'î bir delili vardı. Hayrette kalmış her şaşkın ve zalimin nefsinin sindiren Abdümelik b. Mervan'la bir kelamı (mektubu) vardı. İbâzîyye (Abdullah b. İbâz'ın) sözünü söyleyen arkadaşları diğer Müslümanlara (firkalara) üstün geldiler. Bu manada fırka onun adıyla isimlendirildi. Ancak mezhebin uyulan imamı, yol gösterici kılavuzu, mezhebin banisi ve hamisi, mezhep ilkelerinin tedvininde ve sağlamlaştırılmasında faziletin kaynağı Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Ummânî'dir (r.a). Abdullah b. İbâz ise Câbir'in ardılı ve ikizidir (mecazî manada). Abdullah b. İbâz bela ve musibetlerde Câbir b. Zeyd'in görüşünden çıkmazdı. Câbir b. Zeyd'in vefatından sonra Abdullah b. İbâz dini gayretin en belirgin ve en yüce vasıflarıyla ortaya çıktı. Abdullah b. İbâz hakkı gerçekleştirmedi, doğru yoldan sapan despot ve zalimleri engellemedi, arkadaşlarına atılganlığın ve cesaretin öncüsü olmalarını telkin ederdi. Ta ki sadık, hakkı gerçekleştiren bu fırka-i naciye varlık aşamasının her iki merhalesi olan kitman (gizlilik) ve zuhur (açıklık) devrinde yüce Allah'ın inayeti ile korundu. Nifak ve münafıklara zulüm ve zalimlere karşı şiddetli, Allah'ın sevmediği münker ve suçlara düşman olan keramet sahibi bu fırkaya hiç kimse kötülük yapmaya güç yetiremeyecektir.”²⁰⁵

Ahmet b. Hamet el-Halili şöyle der: “Şeyhimiz Halilî (Allah ömrünü uzatsın.) der ki: “Abdullah b. İbâz, Hulafa-i Raşidinin üzerinde olduğu menhece bağlı olanların müdafasının sorumluluğunu üstlenmişti. Bunlar ise Muhakkime-i Ula'ya dayanıyorlardı. Bununla beraber İbâzîler bu lideri kendilerine şeriatı imam addetmemişlerdi. Abdullah b. İbâz ancak bu cemaat adına konuşmuş ve sözcülüğünü yapmıştır. Bu yüzden cemaat ona nispet edilmiş ve daha sonra İbâzîyye lakabıyla meşhur olmuştur. Bunun için fıkıh kitaplarında tek bir fikhî meselenin ona nispet edildiğine rastlayamazsınız. Abdullah b. İbâz ancak cemaat adına konuşan ve cemaati, devlet otoritesi karşısında temsil eden kişidir. Abdullah b. İbâz'ın bu şekilde ortaya çıkması insanların cemaati bu adama nispet etmek için İbâzîyye demelerine sebep oldu. Bu mezhebîn gerçek tasarlayıcısı büyük sahabe Abdullah b. Abbas'ın (r.a) en büyük öğrencilerinden olan Ebû Şâ'sa Câbir b. Zeyd'dir.”²⁰⁶

Abdullah b. İbâz'ın Abdümelik b. Mervan'a Yazdığı Mektup:

²⁰⁵Muammer, **a.g.e**, s.117; Savafî, **a.g.e** s.166-167; Halilî **a.g.es** 86

²⁰⁶Dercînî, **a.g.e**, s. 205; Halilî, **a.g.e**, s. 23; Bekkûş, **a.g.e**, s44

Abdullah b. İbâz'ın İbâzîyye fırkasının ateşli propagandacısı olduğunu gösteren en büyük kanıt Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervan'a göndermiş olduğu mektubudur.

Rivayet edildiğine göre Abdülmelik b. Mervan, Sinan b. Asım adındaki adamının eliyle Abdullah b. İbâz'a bir mektup yazar. Mektubunda, İbni İbâz'ın mensup olduğu mezhebini, Osman b. Affan'ın İslamdaki ilklerden olması hasebiyle faziletini, Muaviye'nin durumunu, Muaviye'nin hasımlarına karşı galip gelmesini, bunun da onun doğru yolda olduğunu, Allah'ın onunla beraber olduğunu, zaferini çabuklaştırdığını, Osman'ın kanını talep etmekle hüccetini izhar ettiğinin bir delili olduğunu ve bu konular hakkında ne düşündüğünü yazmasını talep eder.

Sonra Abdülmelik, İbn İbâz'ı dinde aşırıya gitmekten sakındırarak, Hâricîler'in dinde ne kadar aşırıya gittiklerini arz eder. Daha sonra şöyle devam eder: “Nasihatini umacak, sözlerini kabul edecek ve görüşünle amel edeceğim. Bana nasihat etmekten teenni gösterme. Allah (c.c) şöyle buyurur: ***İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayet yolunu kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder***²⁰⁷

Ve yine Allah (c.c) şöyle buyurur: ***Allah kendilerine kitap verilenlerden onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler. Onu az bir dünyalığa değiştirdiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötü***.²⁰⁸

Abdullah b. İbâz, Abdülmelik b. Mervan'a cevaben bir mektup kaleme alır. Emevî halifesine cevap olacak ve bizlere de İbâzî mezhebine ışık tutacak bazı pasajlarını zikretmekle yetineceğiz.²⁰⁹

Abdullah b. İbâz'ın mektubu birçok soruya cevap vermektedir:

²⁰⁷Bakara ayet 159

²⁰⁸Ali imran ayet 187

²⁰⁹Ebû'l-Kasım b.İbrahim, Berradi, **Kitabû'l-Cevâhiri'l-Münteka fi itmâmi ma Ehalle bihi Kitâbu't-Tabakât**, Kâhire, 1302/1885.s.156-157; Harisî a.g.e s.122-138; Siyâbî, Sâlim b. Hamûd **izaletü'l-Vuesâ, Etbâu Ebî's-Şa'sâi** Vizâretü't-Turâsi'l-Umân, Thk. Seyyide ismail kâşif, 1.baskı, Matâbi-i Sicili'l-Arab, Kâhire,1979. s.83-101Dr., Ammâr, Talibî **Arâu'l-Havâric**, Kahire, 1978 e s.197-201

1)Abdullah b. İbâz'ın mektubu şu şekilde başlar: “Abdullah b. İbâz'tan Abdülmelik b. Mervan'a, Amma bâd. Sana selam olsun. Mektubun bana geldi. Sana bir mektup yazmamı emretmişsin. Ben de sana bir kısmını kabul edeceğin, bir kısmını da reddedeceğin bir mektup yazdım. Ancak senin reddedeceğin şeyin Allah tarafından da reddedileceği anlamına gelmez.

2)Bundan sonra mektup Osman b. Affan hakkındaki kanaatini belirten görüşüyle devam eder. İbn İbâz bu konuda şöyle der: “Evet senin de zikrettiğin gibi Osman b. Affan İslam'a ilk girenlerdendir. Ne var ki Allah (c.c) kulları fitneye girmekten müstağni kılmamıştır. Fitneye gireni de kendisi istemedikçe çekip çıkarmamıştır.”

Allah (c.c) Muhammed'i (s.a.v) peygamber olarak gönderdi. Ona bir kitap indirdi. O kitapta her hükmü beyan etti ve Allah (c.c) şöyle buyurdu: “**Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın.**”²¹⁰ Hz. Muhammed (s.a.v) Rabb'inin emri ile amel etti. Allah tarafından kendisine gönderilen kitaba bağlı kalarak Allah'ın dilediği zamana kadar yaşadı. Sonra Allah (c.c), Müslümanları Hz. Muhammed'in getirdiği kitaba (Öyle ki o kitaba tâbi olanlar hidayet bulmuşlardır.) varis kıldı. Muhammed'den (s.a.v) sonra bu işi Ebû Bekir sonra da Ömer üstlendi. Her ikisi de münafıklara karşı çok şiddetliyidiler ve idare işini çok ciddiye aldılar. Kendilerinden öncekine (Peygambere (s.a.v)) uydular ve Allah'ın kitabıyla amel ettiler.

Sonra Osman iş başına geldi. Allah'ın dilediği kadar İslam'ın bilinen hükümleri ile amel etti. Ta ki yeryüzünün hazineleri ona açılıncaya ve dünya önüne serilinceye kadar bu böyle devam etti. Daha sonra kendisi önceki iki halifenin yapmadığı bazı şeyleri ihdas etti. İnsanlar da henüz peygamberin ve iki halifesinin uygulamalarından pek uzaklaşmış değillerdi.

Osman b. Affan kendinden önce iki halifenin yapmadıklarını yapmaya başlayınca insanlar ona geldiler, onunla konuştular. Allah'ın kitabını, peygamberin sünnetini ve kendinden önceki her iki halifenin uygulamalarını hatırlattılar.

Mektubun beyanına göre insanların hatırlatmalarını, yol göstermelerini ve akıl verme sözlerini işitince onlara olumlu cevap vermek ve teklif ettikleri şeyleri

²¹⁰Bakara, ayet 187

yapmak ona çok zor geldi. Yanına gelenlerin bir kısmını dövdürttü ve bir kısmını da hapse attı. Onlarda onu halifelikten azlettiler. Yaptığı işlerden dönmeyinceye kadar ona itaatin caiz olmadığını düşünüyorlardı.

Osman b. Affan'a karşı geldikleri şeylerden birisi de kardeşini insanlara amir yapması ve malı da zenginler arasında dönüp dolaşan bir devlet (meta) haline dönüştürmesiydi. Bu şekilde Osman, Allah'ın yoluna ve iki arkadaşının da yoluna muhalefet etmiştir. Böylece mektup uzayıp gider.

Müslümanlar Osman'ın son yaptıklarını duyunca yine ona giderler. Kendisine yaptıklarını ve Allah'ı hatırlatırlar. Osman, Müslümanların söylediklerini dinler Allah'a (c.c) tövbe eder ve hakka döner, onlarda bunu kabul ederler.

Yanına gelenler gittikten sonra Osman yaptığı anlaşmayı bozar. Mektup Osman'ın devlet malında yaptığı tasarrufat, bazı şeyleri engellemesi ve idaresi konusunda geniş izahatlarda bulunur. Osman b. Affan'ın böyle bir yola girmesi ve bu yolda ısrar etmesi, en seçkin sahabeleri (r.a) kendinden uzaklaştırması, bir kısmını sürgün etmesi ve nasihatlerini dinlememesi suikasta uğramasına ve katledilmesine sebep olur.”

3) Bundan sonra mektup Muaviye b. Ebû Süfyân'ın durumunu ele alır ve şöyle devam eder: “Amma Muaviye hakkındaki ‘Allah onunladır, zaferini çabuklaştırdı, Osman'ın kanını talep etmekle haklıydı ve düşmanlarına karşı galip geldi.’ sözlerine gelince. Eğer sen dini değerleri ve dindarlığı devleti ele geçirmek ve dünyaya galip gelmekle değerlendiriyorsan, biz bu değerlendirmeye itibar etmiyoruz.

Bazen Allah (c.c) Müslümanları kâfirlere galip kılar. Müslümanlar bu galibiyetten sonra nasıl amel edecekler diye Allah (c.c) onları gözler. Bazen de müminleri imtihan etmek için müşrikleri galip kılar. Uhud gününde Müslümanların müşriklerden ne çektiğine bir bak. Osman'ı öldürenler, Osman'a ve taraftarlarına karşı bunu nasıl başardıklarına (yaptıklarına) bir bak. Ali'nin Basra ehline -ki onlar Osman'ın taraftarlarıydılar- nasıl galip geldiğine bak. Bu yüzden dindarlığı, devleti ele geçirmek olarak değerlendirme.

Sonra Muaviye, emirliği Hasan b. Ali'den satın aldı ve verdiği sözlerden hiç birini yerine getirmedi. Muaviye'nin ne yaptığını benden başkasına sorma. Çünkü ben onun zamanına yetiştim, hayatını ve amelini gördüm.

Ganimet paylaşımında insanlar arasında Allah'ın taksim ettiği payı ondan daha fazla terk eden birisini görmedim. Onun kadar Allah'ın verdiği bir hükümle hükmetmekten vazgeçeni de görmedim. Allah'ın akıtmasını haram kıldığı kanı onun kadar akıtanı da görmedim. Sonra şarap içen melûn ve fâsık oğlunu kendisinden sonra halife tayin etti. Bu onu tanımak için yeter. Muaviye ve Yezid'in yaptıkları hiçbir akıl sahibine saklı değildir.”

4)Sonra mektup dinde ğulûvv (aşırıya gitme)töhmetini def etmeye yöneliktir. İbn İbâz mektubuna şöyle devam eder: “Dinde aşırıya gitmekten beni sakındırıyorsun. Dinde aşırıya gitmekten Allah'a sığınırım. Eğer bilmiyorsan ğulûvvun ne demek olduğunu sana beyan edeceğim. Dindeki ğulûvv, Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemek, apaçık olan Allah'ın kitabının ve peygamberinin sünneti dışında başka bir şeyle amel etmektir. Allah'a isyan edildiğinde hiddetlenen, Allah'ın hükmüne razı olan, Allah'ın kitabına ve peygamberin sünnetine ve müminlerin yoluna davet eden kimse dinde aşırıya gidenlerden sayılmaz.”

5)Bundan sonra mektup Muhakkimei- Ula meselesini zikreder ve mektup şöyle devam eder: “Haricîlere karşı gelmemi, onlara itiraz etmemi yazmışsın (Mektubun akışından da anlaşıldığı gibi Hâricîler'den kasıt Muhakkimei- Ula'dır). Onların Allah'ın dininde ğulûvva yani aşırıya gittiklerini sanıyorsun. Müminlerin yoluna uymadıklarını ve İslam ehlerinden ayrıldıklarını zannediyorsun. Ben sana gittikleri yolu beyan edeceğim. Onlar Osman b. Affan'ın ihdas ettiği bidâtleri reddeden ashabıdırlar. Zübeyr ve Talha verdikleri sözü bozduklarında, Muaviye ve arkadaşları bağı olduklarında, Abdullah b. Kays ve Âmr b. Âs hakeme başvurduklarında o zaman onlar bütün bunlardan ayrıldılar. Allah'ın hükmü varken beşerin hükmünü kabullenmekten kaçındılar. Onlar kendilerinden sonra gelen statükocu olanlara en şiddetli düşman ve onlardan en fazla ayrılanlar oldu.

Dinlerinde (mezheplerinde) dostlar edindiler, peygamberin sünnetine uydular, buna razı oldular, bunun için yola çıktılar, buna davet ettiler ve bundan dolayı ayrıldılar. Bunları tanıyan ve bunların hallerini bilen kimseler çok iyi bilirler ki onlar en güzel şekilde amel eden ve Allah yolunda en güzel bir biçimde savaşanlardır.”

6)Sonra mektup Ezârîka'dan bahseder ve Abdullah b. İbâz şöyle der: “ Ben İbn Ezrak'tan, yaptıklarından ve ona uyanlardan beriyim. Onlardan Allah'a

sığınırım. Çünkü Nafi b. Ezrak, İslam'ın temel ilkelerinin çerçevesinden çıktı. Bize görüldüğü kadarıyla dinde olmayan şeyleri ihdas etti, mürtet oldu ve İslam'dan sonra küfre düştü. Biz onlardan beriyiz ve Allah'a sığınırız.”

7)Sonra mektup Müslüman cemaatin (İbâzîyye'nin) üzerinde olduğu sahih menheci beyan etmekle devam etmektedir. Abdullah b. İbâz mektupta şöyle der: “Mektubuna cevap yazmamı ve Allah'ı hatırlatarak sana nasihat etmemi istemişsin. Sana ümmetin haberini vererek beyanda bulundum. Sana nasihat etmem, üzerimde bir haktır. Nimetine nankörlük edeyim diye Allah (c.c) beni kendisine kul seçmedi. Yapmadığım bir şeyle (amelle) insanları aldatayım veya sakındırdığım bir şeye ise muhalefet edeyim diye Allah (c.c) bana bir ayrıcalık tanımamıştır.

Sizleri Allah'ın kitabına ve Peygamber'in (s.a.v) sünnetine davet ediyorum. Helali helal, haramı da haram kabul edesiniz diye herhangi bir konuda insanlara zulmetmeyiniz. İhtilaf ettiğimiz şeyde Allah'ın kitabı hakem olsun. Allah'ı dost edinenleri dost edinelim (tevella) ve Allah'ın beri olduğu kimselerden de teberrî edelim (teberra). Allah'ın indirdiği kitabında itaat etmemizi istediği kimseye itaat, isyan etmemizi istediği kimseye de isyan edelim. İşte bu menheç Peygamberimizi (s.a.v) üzerinde gördüğümüz menheçtir.

Bu ümmet (ehl-i Da've ve l-İstikâme) Allah'ın (c.c) kitabı ve Peygamber'in (s.a.v) sünneti terk edilmediği sürece kan dökmez. Allah (c.c) şöyle buyurur: ***Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek Allah'a mahsustur. İşte bu Allah benim rabbimdir. Ona dayandım ve ona yöneldim.***²¹¹

Asıl gidilecek yol Kur'an yoludur. Ben o yola tabi oldum. O yolu terk eden asla hidayet bulmaz. Allah (c.c) şöyle buyurur: ***Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.***²¹²

Nefsine tabi olmaktan ve bu yoldan ayrılmaktan sakın! İnsanlar dünya ve Ahiret'te ancak iki imama uyarlar, ya hidayet imamına ya da dalalet imamına.

Hidayet imamı Allah'ın kitabına uyan, ganimet mallarını Allah'ın istediği şekilde taksim eden ve Allah'ın emrine göre hüküm veren kişidir. Allah (c.c) şöyle

²¹¹Şura ayet 10

²¹²Enâm ayet 153

buyurur: *‘Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdir.’*²¹³ Bunlar Allah’ın kendilerine itaat etmeyi emrettiği ve onlara isyanı yasakladığı olan imamlardır.

Dalalet imamları ise Allah’ın indirmediği ile hükmeden, Allah’ın istemediği şekilde ganimet malını taksim eden ve Allah’tan bir delilleri olmadan arzularına göre hareket eden ve arzularına uyan kimselerdir. Allah(c.c) bunlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *‘Onları(insanları) ateşe çağıran öncüler kıldık. Kıyamet günü onlar yardım görmeyeceklerdir.’*²¹⁴ Ve yine Cenabı Allah bunlar hakkında: *‘(Fakat evrensel uyarıcılık görevini sana verdik.) O hâlde kâfirlere boyun eğme ve bununla(Kuran’la) onlara karşı olanca gücünle büyük bir savaş ver.’*²¹⁵ Allah(c.c) yine şöyle buyurmaktadır: *‘Sabah akşam Rabb’lerine onun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.’*²¹⁶

8) Abdullah b. İbâz mektubunu şu sözlerle sonlandırır: “Bu size hakkı söyleyen kitabımızdır (mektubumuzdur). Haktan sonra ancak dalalet gelir. (Hakkı kabul etmemek sapıklıktır.) Kendini nasihat almaktan mustağni kılma ve Allah’ın kitabı hakkında şüpheye düşme. Bana tekrar mektup göndereceğini yazmışsın. Allah hakkı için mektubumu meşgul olmadığın bir vakitte ve sakın bir kafayla oku. Basiret gözü ile ona bak ve mektubumun manalarını dikkatlice tefekkür et. Eğer yapabiliyorsan (gücün yetiyorsa) mektubuma cevap ver. Delil ve şahitlerini Allah’ın kitabından getir. O zaman senin sözlerini tasdik ederim. Dünyayı bana sunma. Benim dünyaya ne ihtiyacım ne de rağbetim vardır. Fakat benim, ölümden sonrası ve din hakkındaki nasihatine ihtiyacım vardır. Çünkü böylesi bir nasihat nasihatlerin en iyisidir. Allah (c.c) kendisine itaatte, bizleri bir araya getirmeye kadirdir. Allah’ın

²¹³Enbiya ayet73

²¹⁴Kases ayet 41

²¹⁵Furkan ayet 152

²¹⁶Kehf ayet 28

itaatinde bulunmayanda hayır yoktur. Allah'ın rızası onun itaatinde bulunur. Tevfik Allah'tan'dır. Sana selam olsun.”²¹⁷

Raşit halifeler ile Emevîlerin siyasetinden bahseden ve her iki siyaseti mukayese eden bu mektubun Abdullah b. İbâz tarafından Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'a gönderildiğine dair bir kısım âlimler kuşku içindeler. Mektubun perde arkasındaki asıl sahibi Câbir'in kendisidir derler ve şunu ileri sürerler: “Bu mektup Câbir b. Zeyd'in, Şiilerden birine göndermiş olduğu mektubun ya taklidi ya da ondan çok alıntı yapılmıştır.” Mektup hicri ikinci, miladi sekizinci asrın ortalarında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Bu iddianın sahibi görüşünü pekiştirmek için şunu söyler: “Bu mektubun metninden ipucu arayan kimse, bu mektubun Abdullah b. İbâz tarafından yazıldığını uzak görür bilhassa cemaatin içinde Câbir b. Zeyd gibi çok önemli bir şahsiyet varken, zira Câbir b. Zeyd cemaatin içinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden bu görüşün sahibi bu olaya şöyle inanır: “Tam bir gizlilik içinde mektuplaşma yolu ile Câbir b. Zeyd'le irtibatta olan Abdülmelik b. Muhalleb b. Ebî Sufra'ya Câbir b. Zeyd tarafından gönderilen mektup olabilme ihtimali vardır. Bu da mektubun Abdullah b. İbâz'ın yaşadığı dönemin ürünü olduğunu kabul ettiğimiz takdirde mümkündür.”²¹⁸

b. Emevîler'in Bilinçli Ve Sistemik Saptırma Politikaları

İbâzî fikrine davet edenlerin iddialarından yola çıkarak şu soruyu sorabiliriz: “Niçin Emevîler Ehl-i Da've ve'l-İstikâme mezhebini, o mezhebin asıl imamı, fakihî, âlimi, müftüsü ve mezhebi kristalize eden Câbir b. Zeyd'e değil de Abdullah b. İbâz'a nispet etmişlerdir?” Cevap olarak şunu diyebiliriz: “Emevî komutan ve emirlerinin mümtaz vasfı olan zekâ, siyasi tecrübe, dehâ, aldatma, tuzak kurma ve diplomatik maharetleri onları bâtil köprüsünden geçirirken hakka uğramaya iltifat etmemeyi ve şeytanca planlar kurmayı onlara öğretmişti. Bu Sıffin tahkim olayında açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Emevîler insanların dikkatini bu cemaatin üzerine çekmemek için fırkayı Câbir b. Zeyd'e değil de Abdullah b. İbâz'a nispet etmek istediler. İmam Câbir b. Zeyd'in; zeki, âlim ve hadiselerle geniş bir pencereden

²¹⁷ Savafî, a.g.e. 221- 226 Berradi, *Kitabü'l-Cevâhiri* l-Münteka fi itmâmi ma Ehalle bihi *Kitâbu't-Tabakât* s.156-157 Harisî, a.g.e s.122-138 Siyâbî, a.g.e s.83 -101; a.g.e, s.197-201

²¹⁸ Michael Cook, *Early Muslim Dogma*, Cambridge University Press, p.p 51-65, 1981 Karkış, a.g.e, s.162

bakıyor olması, İslam dininin farklı ilim dallarında mesela fıkıh, tefsir, hadis ve fetvada derin bir vukufiyete sahip olmasından dolayı gönüller ona meyledebilirdi. Bu yüzden Emevîler, cemaati ona değil de Abdullah b. İbâz'a nispet etmeyi siyaseten daha uygun buldular. Çünkü İbn İbâz, Câbir kadar ne âlim ne de meşhurdu.”²¹⁹

Kâbe-i Muazzama'yı mancınıklarla yerle bir etmekten çekinmeyen, Abdullah b. Zübeyr'i gözünü kırpmadan katleden Haccac b. Yusuf es-Sekafî gibi bir adamın Câbir b.Zeyd'i öldürmeyerek zindana atmakla yetinmesinin sebebi ne olabilir? Onu öldüremez miydi? Pekâlâ öldürebilirdi. Fakat Haccac ve efendileri şunu çok iyi biliyorlardı, Câbir'i öldürmek ileride başlarına bela olurdu. İlk başlarda siyasi olarak ortaya çıkan, daha sonra geniş kapsamlı bir dini harekete dönüşen bu cemaatin gerçek imamının Câbir b. Zeyd olduğunun itirafı olacaktı. Emevî valisi Haccac bu tehlikeyi fark ederek onu hapse atmakla yetindi. İnsanların kafalarını karıştırmak için mezhebi büyük âliminden soyutlamak istiyordu. Ve bu mezhebi de halkın teveccühünü kazanamayan diğer aşırı (Ezârîka, Necedât, Sufriyye) fırkalar gibi göstermek istiyorlardı.

İmam Câbir b. Zeyd'in toplum tarafından çok sevilmesi, saygı görmesi, Hasan-ı Basri gibi fetva merci olarak kabul edilmesi ve onlarca sahabenin onun hakkındaki iltifatları, onu Emevîlerin gözünde çok tehlikeli kılıyordu. Eğer bu cemaat Câbir b. Zeyd'e nispet edilseydi halk tarafından çok rağbet görebilirdi. O zaman insanların kafalarını karıştırmak pek kolay olmayacaktı. İstibdat ve saptırma oyunları ile ayakta kalan ve birçok düşman ve muhalifi olan Emevî hanedanı daha da zor durumda kalabilirdi.²²⁰

Emevîlerin cemaati Abdullah b. İbâz'a nispet etmeleri dikkatlice hesap edilmiş, zekice atılmış bir adımdır. Emevîler bu cemaate değer katacak bir yer vermek istemedikleri gibi haritasını da uzatmak istemiyorlardı.

c. Mururu zamanın İbâzîler'e galebesi,

Meşhur İbâzî âlimlerinden olan Nurettin Salimî manzum olan *Keşfü'l-Hakike Limen Cehile't-Tarike* adlı kitabında şöyle der: “Abdullah b. İbâz'ın hayat hikâyesinin güzel ve meşhur olmasından dolayı mezhebi ona nispet etmişler.

²¹⁹el -Halilî a.g.e. s. 89

²²⁰Halilî a.g.e s. 86-90

Muhaliflerimiz bize bu ismi verdiler. Ne var ki biz de bu isme razı olduk. Aslında biz dinin usul ve furûnda yüce makamlara sahip selefi salihinin (Câbir b. Zeyd'in) yolundayız.²²¹

Ehl-i Da've, Ehl-i İstikame ve Cemaat-i Müslimîn adlarını benimseyen fırka mensupları her ne kadar İbâzî şeklindeki adlandırmaya ilk başlarda karşı çıkmışlarsa da fırkanın İbâzî şeklinde anılmasına engel olamamışlardır. Daha önce zikredildiği gibi Abdullah b. İbâd'ın öne çıkan mücadeleci kişiliği sebebiyle fırka Abdullah b. İbâd 'ın kişiliği ile bütünleşmiştir.

Dönemin Emevî devlet adamlarının bilinçli saptırma politikaları da olayın bu şekilde sonuçlanmasına sebep olmuştur. Fırka müellifleri üçüncü asrın son çeyreğine gelinceye kadar İbâzî ismini kullanmamakta ısrar etmişlerdir. Fakat onlar da mururu zamanın etkisi ile İbâzî ismini istemeyerek de olsa sonunda kullanmak zorunda kalmışlardır. İbâzî müellifler kitaplarında fırkanın gerçek isminin Ehlü'd- Da've ve'l-İstikâme Cemâatü'l- Müslimîn ve Ehlü'l- Hak ve'l- İstikame olduğunu ısrarlı bir şekilde belirtmelerinin de pratikte hiçbir faydası olmamıştır.²²²

Sünnî kaynakların birçoğu İbâzîyye mezhebini, hayatının büyük bir kısmını Basra'da geçiren ve ben-i Temim kabilesine mensup olan Abdullah b. İbâz'a nispet eder. Abdullah b. İbâz, tercihe şayan kavle göre yaşça Câbir'den küçük olmasına rağmen Câbir'in muasıdır.

Bu konuda bilinmesi gereken iki hakikat vardır. Birincisi, bu cemaat kendisine İbâzîyye ismini vermemiştir. Belki kendilerine ehl-i Da've, ehl-i Hak ehl-i İstikame, Muhakkime ve Cemaatü'l-Müslimin isimlerini münasip görmüşlerdir. İbâzîyye ismi kendilerine ancak hicri üçüncü asrın sonlarına doğru muhalifleri tarafından verilmiştir.²²³

İkincisi, İbâzîyye ismi daha çok Emevîler tarafından kendilerine verilmiştir. Çünkü Abdullah b. İbâz, Ka'ade'nin âlimlerinden en cesur olanlarından, onlar adına konuşan ve tartışmaya giren kişidir. Emevîler bu cemaati Câbir b. Zeyd'e nispet etmek istememişler. Câbir'in konumundan dolayı nefisler ona meyletmesin ve dikkatler onun üzerine gitmesin diye Abdullah b. İbâz'a nispet ettiler. Abdullah b.

²²¹Savafi, **a.g.e, s 163**; Sâlimî, **a.g.e, s. 48**

²²² Halîfât, İvaz Muhammed, **a.g.e, s. 15.**

²²³Halîlî **a.g.e, s..86**

İbâz; cesaret, ihlâs ve takvada Câbir'den daha düşük değildi. Ancak ilimde onun kadar geniş kapsamlı ve derin değildi.²²⁴ Bu cemaatin İbâziyye ismi ile anılmasının birçok sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi Abdullah b. İbâz'ın ehl-i Da've ve Cemaatü'l- Müslimin adına Abdülmelik b. Mervan'a göndermiş olduğu mektuptur. Ka'ade cemaati kendilerini gizlemeye çok özen gösterirlerdi. Diğer Hâricî fırkaları gibi alenen ortaya çıkmadı. Ka'ade hareketinin ilk olarak açıkça ortaya çıkması Abdullah b. İbâz'ın cemaat adına Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'a cemaatin görüşlerini açıkça beyan eden mektubu olmuştur. Bu cemaatin halifeye bu görüşlerin sahibi olduğunu ifşa eden birisine nispet edilmesi kadar doğal bir şey yoktur.

d. İbâzîler'in Câbir b. Zeydi Koruma Çabası,

Ka'ade cemaatinin Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin bir diğer sebebi de cemaatin hakiki imamlarını koruma gayretidir. Hareketin ayakta kalabilmesi için Câbir b. Zeyd'in hayatta kalması gerekiyordu. Çünkü Emevîler muhaliflerini fiziki olarak ortadan kaldırmaktan hiç çekinmiyorlardı. Bu yüzden cemaat sulta'nın (otoritenin) dikkatini çekmeyecek bir şekilde gizlice Câbir b. Zeyd'in direktifleriyle hareket etmeye özen gösterirdi. Bu konuda Rakişî şöyle der: “Bize ulaşan haberlere göre Müslümanların (Ka'ade'nin)²²⁵ önderlerinden Ebû Bilal Mirdas b. Hudeyr ve başkaları, dinleri hakkında imamları olan Câbir b. Zeydi'l-Ummanî'nin emri dışına çıkmazlardı. Ancak onun görüşlerini aldıktan sonra bir şeylere karar verirlerdi. Davaları ölmesin ve kendilerine yardımcı olsun diye onu (Câbir'i) savaştan saklamaya özen gösterirlerdi.²²⁶

Ehl-i Da've ve Ve'l-İstikâme cemaati Emevîlerin korkusundan Câbir b. Zeyd'in imamlığını gizleme gereğini duyunca Abdullah b. İbâz cemaatin siyasi ve idari sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmıştır. Daha sonra cemaat, hareketin tanzimi için imamlarına yardımcılarını gerekli olduğuna kanaat getirdi. Mesela Ebû Davud Hâcîp et-Taî, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime ve başkaları.

Basra'daki cemaatin bilfiil gerçek imamı Câbir b. Zeyd'di. Ağzından çıkan her söz cemaat için emirdi.²²⁷

²²⁴Debûz, **a.g.e**, cilt, 2 s.298-299; Savafî, **a.g.e**, s.162

²²⁵Karkış, **a.g.e**, s 134

²²⁶Er Rakişî. **a.g.e**, s.30 Savafî **a.g.e**, s.166 Savafî, **a.g.e**, s 152

²²⁷Şemmâhî, **a.g.e**, cilt 1 s.90-92 Dercînî, **a.g.e** cilt 2 s 48-Halifât **a.g.e**, s.16

Muhammed Karkış Umman Ve'l-Hareketü'l-İbâdîyye adlı kitabının 134. sayfasında şöyle der: “Görünen o ki Câbir b. Zeyd h. 61, m. 680 senesinde Ka’ade cemaatine imam olur. O yıl Ebû Bilal Mirdas b. Hudeyr b. Uddeyye ve arkadaşları Basra’da huruc (ayaklanma) ederler. Ebû Bilal ve arkadaşları Ubeydullah b. Ziyad’ın kuvvetleri tarafından katledilirler. Nitekim daha önce Ebû Bilal, Câbir b. Zeyd’in ilmüne ve fikirlerine hayran kalarak onu cemaatine lider yapar. Onunla istişare yaptıktan sonra ayaklanmayı başlatır.”²²⁸

e. Abdullah b. İbâz’ın Temî m Kabilesine Mensup olması

Ka’ade hareketinin Abdullah b. İbâz’a nispet edilmesinin bir sebebi de, Abdullah b. İbâz’ın mensup olduğu Ben-i Temim kabilesidir.²²⁹ Ben-i Temim kabilesi Basra’nın en önemli kabilelerinden birisidir. Valiler kabilenin gücünden ve siyasi nüfuzundan dolayı onlarla kavgalı olmaktan veya onlara kötülük etmekten çekinirlerdi.²³⁰ Doktor Recep Muhammed Abdülhalim bu teze çok şiddetli bir şekilde karşı çıkarak şöyle itirazda bulunur: “Câbir b. Zeyd’in kabilesi olan Ezd kabilesi, Abdullah b. İbâz’ın kabilesi olan Ben-i Temim kabilesinden daha güçlüydü.” O gün Basra sakinlerinin büyük bir çoğunluğu Ezd kabilesindendi. Hatta Mühallebîlerin Basra’sı denirdi. Muhalleb b. Ebû Sufra, Irak ve Basra’da ki Ezd kabilesinin lideriydi. Hatta genel anlamda doğudaki Ezdlilerin reisiydi. Ezd kabilesinin çok güçlü olmasının bir delili de Emevî devletini tehdit eden Hâricîlere karşı koyan, onları mağlup eden Ezd kabilesi ve lideriydi. Basra’daki en fazla siyasi nüfuza sahip olan Ezd kabilesiydi. Buradan yola çıkarak şunu diyebiliriz; Câbir b. Zeyd, Ben-i Ümeyye’den saklanacak kadar zayıf bir insan değildi. Fakat hakikatte, Câbir b. Zeyd o zaman Basra’daki Ka’ade’nin başı değildi. Ancak Ka’ade’nin lideri Ebû Bilal’dan sonra Abdullah b. İbâz’dı. Bunun için o dönemde Câbir olayların sahnesinde bulunmuyordu.²³¹ İbâzî kaynaklar arasında Câbir’in Ka’ade’ye imam olmasının zamanı noktasında ihtilaf olsa da Ka’ade’ye imam olmasında ihtilaf yoktur.

²²⁸Şemmâhî, a.g.e, cilt 1 s.90-92 Dercînî, Tabakât cilt 2 s 48-Halifât, a.g.e, s.16

²²⁹Ateş, Orhan, tez ve el kitabı sayfa no ver... İslam mezhepleri tarihi el kitabı s.73,

²³⁰Savafî, a.g.e, s.164 Halilî, a.g.e, s. .90

²³¹Receb, a.g.e, s.18-19

D. İmam Câbir'in Harekete Kazandırdığı Muhalleb Ailesi

Şüphesiz Muhalleb ailesinin bazı fertlerinin İbâzîyye mezhebine olan bağlılık ve sadakatleri bilinen bir durumdur. Bu aileye mensup birkaç kişiden bahsetmek istiyorum.

1. Muhalleb b. Ebî Sufra

Muhalleb b. Ebî Sufra, Musâb b. Zübeyr döneminde Basra'nın valisidir. Ezârîka fırkasıyla savaşmak için gönderilir. Tam on dokuz yıl onlarla savaştıktan sonra onları mağlup eder. Daha sonra Emeviler Abdullah b. Zübeyr'in idaresine son verdikten sonra Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan, Muhalleb b. Ebî Sufra'yı Horasan'a vali olarak tayin eder. Muhalleb b. Ebî Sufra orada vefat eder.²³² Ancak Muhalleb'in iki oğlu olan Abdülmelik ve Yezid, Abdülmelik b. Mervan'a karşı babalarının aksine huruc ederler.

2. Yezid b. Muhalleb b. Ebî Sufra

Yezid babasının vefatından sonra onun yerine geçerek Horasan'a vali olur. Sonra Haccac b. Yusuf es-Sekâfi önce onu azleder, daha sonra hapse atar. Yezid bir yolunu bulup hapisten kaçarak Şam'a gider. Süleyman b. Abdülmelik halife olunca, Yezid'i önce Irak'a sonra Horasan'a vali olarak tayin eder. Ömer b. Abdülaziz döneminde tekrar hapse atılır, daha sonra hapisten çıkar. Onunla ve Iraklıların Emiri Mesleme b. Abdülmelik arasında birçok kez savaş çıkar. Son savaş Yezid'in ölümü ile sonuçlanır.²³³

3. Halebiyyetü'l-Muhallebiyye

Şemmâhî, Ebû Sufyan'dan nakleder: "Halebiyyetü'l-Muhallebiyye Mekke'de, hac mevsiminde Ebû Hamza b. Âvf'la beraber çok önemli bir rol oynar. Ebû Hamza'nın önemi şuradan gelmektedir: Ebû Hamza,²³⁴ Umman'da doğmuştur. İbâzîler'in hatibi olan komutanlarından biridir. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime

²³² Zırıklî, **a.g.e.**, s.VII, 315.

²³³ Zırıklî, **a.g.e.**, VIII, 189-190.

²³⁴ Topal, Cennet, **Harici Edebiyatı ve Ebu Hamze eş-Şârî'nin Hatipliği** / haz. Cennet Topal.-- (Yüksek Lisans).-- Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, (Danışman: Doç. Dr. Muhittin Uysal)

onu Belc b. Ūkbe ile Yemen'deki, Necde Talibü'l-Hak adındaki idareciye gönderir. Daha sonra Mervan b. Muhammed'e karşı isyan eder. Hicri yüz otuzda öldürölür.²³⁵

E. Câbir b. Zeyd'in Mektupları ve Mektuplaştığı Kişiler

1. Mektuplaştığı Kişiler

Şeyh Ferhat b. Ali el Ca'berî bu davetçiler hakkında şunları söyler: "Câbir b. Zeyd'in mektuplaştığı bu davetçileri tanımak için İbâzî olan ve olmayan birçok kaynağı araştırdık. Fakat sadece Hâris b. Âmr hakkında kısa bir malumat, Abdülmelik b. Muhalleb hakkında bazı detaylar ve Salim b. Zekva'nın Sire'sinden başka herhangi bir malumata ulaşamadık. Diğerlerinin hayatları hakkındaki malumatı az da olsa risalelerden çıkarabiliriz.²³⁶

Hepsinin ortak özelliği Basra'daki Ehlü'd-Dâve ve'l-İstikâme cemaati tarafından davanın yayılması için seçilmiş olmalarıdır. Şunu unutmamalıyız ki İbâzîler, İslam dünyasının herhangi bir yerinde hak imameti ikame edebilsinler diye İslam âleminin her tarafında fikirlerini yaymak için Ehlü'd-Dâve ve'l İstikâme adını seçtiler. Bu davetçiler tarafından İmam Câbir'e yöneltilen sorulardan anlaşıldığı kadarıyla bu davetçiler fetva verme derecesine ulaşmamışlardır. İmam Câbir'i fetvanın kaynağı olarak addediyorlardı. İmama arz edilen davaların çoğu işkalden hâli değildi. Bu da hareketin komuta merkezinden uzak bölgelerde davanın sorumluluğunu taşımanın ne kadar zor olduğunu gösterir. Bilhassa aynı fikri taşımayan farklılıklarla diyaloga geçildiğinde bu zorluk daha da çok anlaşılır. Şu durum bilinen bir gerçektir: Hicri birinci asrın ikinci yarısı fikren kemale ermemiş fikhî ve kelamî medreselerin tesis edileceği görüşlerin en büyükleri o dönemde ortaya çıktı. Risâlelerin dili ve fetvaların üslubu, bu davetçilerin çok kültürlü ve ilmi birikime sahip olduklarını gösterir. Bilhassa bu cevabatlardaki hitabet dili çok yüksek belagat ve fesahat örnekleriyle doludur. Sorulan sorulara verilen cevapların delil zikredilmeden arz edilmesi, davetçilerin metni tahlil edebilme kabiliyetine sahip olduklarını gösterir. Önemli olan imamın verdiği cevabın neticesinden davetçinin mutmain olmasıdır. Nitekim risâlelerin birçoğunda İmam Câbir davetçilerin

²³⁵ Şemmâhî, a.g.e, s. 98-101.

²³⁶ Câbir, a.g.e, s. 56.

göndermiş oldukları mektuplara verdiği cevaplarda müşterek bir tabir kullanmaktadır. O da şudur: “İçinde iyi olduğunu belirttiğin mektubun bana geldi.” Verilen bu malumatlar davetçilerin ortak yönleridir. Sadece her bir davetçinin kendisine özgü özellikleri tanıtmak kaldı.²³⁷ İmam Câbir’in mektuplaştığı kişiler şunlardır:

I. Tarif b. Huleyd

İmam Câbir b. Zeyd üçüncü ve on dördüncü mektupları kendisine göndermiştir. Tarif b. Huleyd Ehl-i Beyt’ten bir adamdır. İmam Câbir on dördüncü mektupta onun hakkında şöyle der: “Bu da Allah’ın siz Ehl-i Beyt’e verdiği, İslam’daki şeref, Ehl-i Beyt’ten razı olma ve kendilerine güvencidir.” Tarif b. Huleyd, Ehl-i Beyt’ten olduğu gibi malı mülkü olan, servet sahibi bir kişiydi. Bu durumu imama selef akdinden ve alışveriş hükümlerinden sormasından anlamaktayız. İmam, onu emire (yöneticiye) cariyeye satmaktan sakındırıyor. “Emirin (yöneticinin) yanındaki cariye satış hükmünü biliyorsun. Sevdiğim şey şudur: “Eğer cariyeyi satacaksan bilinmeyen bir yerde sat.” Tarif b. Huleyd siyasi hayattan uzak değildi. Bilakis siyasetin gözde adamlarındandı. Emire satılacak cariye kendisine ait bazı sırları Emir’e söyleyebilme ihtimalinden dolayı İmam Câbir ona şöyle diyordu: “Şüphesiz emirlerin durumu bildiğin gibidir. Biz onlardan korkuyoruz, bizim için bahane arıyorlar.” Tarif b. Huleyd’in İmam Câbir’e sorduğu sorudan anlaşılıyor ki Tarif çok önemli bir işin başındaydı. Zira imamdan hediye hükmünü soruyor ve imam da şöyle cevap veriyor: “Kendilerine fayda vermeye güç yetiremediğin bir topluluğun kendilerine fayda vermeni umarak sana hediye vermelerini soruyorsun? Onlardan hediye kabul etme. Çünkü onlar bunun için sana hediye veriyorlar. Bunu yapmadığında bu ihanet olur. Şüphesiz sen başına getirildiğin işte emanette emin kılınmışsın. Hiçbir şekilde emanete zarar vermeden bir topluluğa yaptığın bir iyiliğe karşı sana hediye vermelerinin bir sakıncası yoktur.”²³⁸

²³⁷ Câbir, **a.g.e.**, s. 56-57.

²³⁸ Câbir, **a.g.e.**, s. 136.

II. Hâris b. Âmr

Beşinci mektup kendisine gönderilmiştir. Nami, İbn Hibban'dan şöyle nakleder: “Hâris Kûfe'deki davet ehlinin en öncülerindedir.”

İmam Câbir, Hâris'in fıkhıta yüksek bir dereceye ulaştığına şahitlik ederek şöyle der: “Allah seni mantığı sabit, görüşü faziletli, akıllıların en hayırlısı olanı kılsın. Allah'a hamd olsun ki din ve nasihat fikhında, Allah'ın seni belirli bir noktaya getirdiğini, içinde işlerin faziletini umduğun durumun son safhasına ulaştığını haber veriyorum.”²³⁹

Hâris b. Âmr'ın Ehlü'd-Da've ve'l-İstikâme cemaatinin iç tanziminde yüksek bir yere sahiptir. Buna işaret eden delil imam Câbir'in şu sözüdür: “Yanımızdaki konumunu zikretmene gelince biz bunu biliyor ve yapılan her şeyi göz önünde bulunduruyoruz.” İmam onun hakkında yine şöyle der: “Sen bizim seyyidimiz, eski dostumuz ve yaşlı olanımızsın.”²⁴⁰

Hâris b. Âmr'ın yüce Allah'ın kendilerine din ve dünya şerefini bahşettiği birçok yardımcıları vardı. Bu konuyla alakalı mektupta şu ibare geçmektedir: “Eğer (bunun delili) onda(o işte) Allah'ın insanlardan din ve dünya şerefini nasip ettiği on yardımcını, o işe uygun kılınmışsa bu onun içindir (yapılan her şeyi dikkatte aldığımız içindir).”²⁴¹

Hâris b. Âmr'ın ikamet ettiği bölgede Ehlü'-Da've ve'l-İstikâme hareketi büyük bir tehlike altındaydı. Zira İmam Câbir, Hâris'e ulaşan mektupları imha etmesini ve kendisinden bir şey rivayet etmemesini isteyerek şöyle diyordu: “Sen öyle bir yerdesin ki adımı zikretmeni istemem. Sana yazdıklarımın hiçbir şeyi rivayet etme!”²⁴² Bununla şu gerçek ortaya çıkmaktadır, fakihler durumların karmakarışık olduğu bölgelere davet edilmeden önce kendileri o bölgelere davetçiler göndermişlerdir.

²³⁹ Câbir, **a.g.e**, s. 98.

²⁴⁰ Câbir, **a.g.e**, s. 98.

²⁴¹ Câbir, **a.g.e**, s. 98.

²⁴² Câbir, **a.g.e**, s. 102.

III. Anife

Kendisine altıncı mektup gönderilmiştir. Anife ismi hakiki bir isim midir? Yoksa hareketin ona verdiği bir lakap mıdır? Bilemiyoruz. İmam Câbir'in altıncı mektupta kendisine verdiği ikinci fetvadan şunu seziyoruz, Anife Horasanlı bir kadındır. Horasan'da Ehlü'd-Da've ve'l-İstikâme hareketinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Horasandan çıktıktan sonra tekrar Horasan'a geri döner. Bu durumu altıncı mektuptaki şu ibareden anlamaktayız: "Horasan toprağından ve kocası olan bir kadını zikretmene gelince, diyorsun ki kadın Horasan toprağından çıkar. Kendileri de kible ehli olmalarına (Müslüman) rağmen, kible ehline savaş açmış olan bir yere gider ve orada evlenir. Bu da onların dinidir (mezhep inancıdır). Sonra kadın Horasan'a döner ve bakar ki ilk kocası vefat etmiştir. Bu kadın tövbe ettikten sonra bir Müslüman erkeğın onunla evlenmesi uygun mudur?"²⁴³

İmam Câbir'in kâmil bir tevazu ile fetva arama metodunu arz etmesi, bu davetçi kadının fıkıh ehlinden olduğunu gösterir. Çünkü İmam Câbir şunu söylemektedir: "Mektubun bana geldi. Mektubunda iyi olduğundan ve bütün işlerde Allah'ın seni güzel imtihan ettiğinden bahsediyorsun. Bunun üzerine Allah'a hamd ediyor ve bizden razı olacağı nimetlerin, sevabının tamamını istiyoruz. Sorduğın soruda gönlünü tatmin edecek şeyi (cevabı) sana tebliğ etmemi istediğın mektubun bana geldi. Bu (gönlünü tatmin edecek cevap) ancak Allah ve minneti sayesinde olur."²⁴⁴

İmam Câbir'in Anife'ye göndermiş olduğu mektuptan bu davetçinin devlet yönetiminde herhangi bir siyasi veya idarî görev üstlendiğini çıkaramıyoruz.

IV. Nafi b. Abdullah

İmam Câbir yedinci mektubu kendisine göndermiştir. Nafi b. Abdullah'a gönderilen mektup, bize Nafi'nin davetçilerden biri olduğundan ve iki taraf arasında iyi ve güzel ilişkilerden başka bir şey ihsas ettirmiyor. Nafi, İmam Câbir'e yemin verdirerek ihtiyaçlarını kendisine yazmasını talep eder. İmam Câbir ona verdiği cevapta şunları söyler: "İhtiyaçlarımı sana yazmam için bana yemin ettiriyorsun ve

²⁴³ Câbir, **a.g.e**, s. 107.

²⁴⁴ Câbir, **a.g.e**, s. 107.

bunun seni sevindireceğini haber veriyorsun. Allah fazlından sana nimetlerini artırsın, senin verdiklerine karşılık Allah müminlere verdiği (sevabın) tamamı kadar sana da (sevap) versin. İhtiyacım Allah'ın sana afiyet vermesi sevdiğin gibi yaşamakla gözümün nurlanmasıdır.”²⁴⁵

V. *Yezid b. Yesar*

Kendisine sekizinci mektup gönderilen kişidir. Sekizinci mektuptan Yezid b. Yesar'ın Umman'da mali bir işte sorumluluk aldığını anlıyoruz. Zira imam mektupta Yezid b. Yesar'a şöyle demektedir: “Şüphesiz mektubun bana geldi. Allah'ın seni Umman ehlinin başına yönetici (mali işlerden sorumlu) olarak getirmekle imtihan ettiğini söylüyorsun. Başına getirildiğin işte, adaletli davranmaya çok hırslı olduğunu haber veriyorsun.” İmam Câbir, bu konuda Yezid b. Yesar'a nasihat ederek şöyle der: “Ömrüme ant olsun ki eğer bunu yaparsan senden başkası senin kadar mutlu olamaz. Eğer adaleti kaybedersen, bunun vebalini de senden başka kimse çekmez. Eğer bu sorumlulukla, Allah'ın, meleklerin ve müminlerin yanındaki şerefe ulaşmak istiyorsan bu yolda çaba harca. Çünkü iş başına getirilen hiçbir yönetici yoktur ki, sorumluluğunu taşıdığı işte iktisatlı davransa ve adaletle hükmetse yaptığı işin şerefi kadar Allah ona ahiret şerefini de bahşetmiş olmasın.”²⁴⁶

İmam Câbir, Yezid b. Yesar'ın böyle bir sorumluluğu üstlenmesine karşı gelmez, bilakis şerefli bir iş olarak değerlendirir ve şöyle söyler: “Ömrüme ant olsun ki, eğer şeytan seni onda, fesada götürmemiş ise çok şerefli bir işin başına getirilmişsin. Şüphesiz şeytanın aldatması, kendi aşiretine ve başkalarına zulmeden birine yardımcı almandır.”²⁴⁷

Sonra İmam Câbir, onu Müslümanların mallarında hevasına mağlup olmamasını tavsiye ederek şöyle der: “Bu işin en tehlikeli yanı bir idarecinin Müslümanların mallarında nefsi arzularına mağlup olmasıdır.”²⁴⁸ Yezid b. Yesar'ın malî işlerden sorumlu olması hasebiyle kendisine intikal eden meselelere çözüm bulmak için mümkün olduğu kadar kendini fetva aramaya mecbur hisseder ve imam

²⁴⁵ Câbir, **a.g.e**, s. 112.

²⁴⁶ Câbir, **a.g.e**, s. 116.

²⁴⁷ Câbir, **a.g.e**, s. 116.

²⁴⁸ Câbir, **a.g.e**, s. 116.

Câbir'e müracaat eder. Sadece imam Câbir'in fetvaları onun gönlünü tatmin edebilirdi. Câbir b. Zeyd'in Yezid b. Yesar'a gönderdiği fetvaların tamamı muamelat konuları hakkındadır. Yezid b. Yesar'ın Umman'da malî işlerden sorumlu yüksek rütbeli bir memur mu, vali mi olduğu noktasında mektupta bir açıklık yoktur. Yapılacak yeni araştırmalarla belki bu konu aydınlatılabilir.

VI. *Abdülaziz b. Sâ'd*

Kendisine dokuzuncu mektup gönderilen kişi Abdülaziz b. Sâ'd'dır. Kendisine gönderilen mektuptan anlıyoruz ki, Abdülaziz b. Sâ'd, dinî açıdan çok riskli durumlarla karşı karşıya gelmiştir. Allah (c.c) ile dünya arasında tercih yapmak zorunda kaldığında, yüce Allah'ı tercih etmiştir. Zira kendisi, İmam'a gönderdiği mektupta Allah'ın onu ne kadar güzel müdafaa ettiğinden bahseder. İmam Câbir de cemaati tehlikeye sokacak bu ince ve nazik durumlardan dolayı korku ve endişeye kapılır. Cemaat yeteri derecede tedbirini alsın diye, Abdülaziz b. Sâ'd'ın bölgesinde meydana gelen her olayı kendisine bildirmesini ısrarla talep eder. İmam Câbir mektubunda, Abdülaziz b. Sâ'd'dan şunu ister: "Sizin tarafınızda meydana gelen olayları bana yaz."²⁴⁹ İmam Câbir aynı zamanda şu duayı yapmasını da ister: "Dünya ve ahiretin sıkıntılarını bizlerden gidermesini Allah'tan dile."²⁵⁰ Ayrıca mektup bu davetçinin açıklamak istemediği bir sorumluluğu üstlendiğine de işaret eder. Çünkü mektupta İmam şöyle diyor: "Şüphesiz mektubun bana ulaştı. Mektubunda Allah'ın seni ne kadar güzel koruduğundan bahsediyorsun. Bir işin başına getirildiğini ve o işte Allah'ın senin hakkında takdir ettiği şeylerden korkmadığımı söylüyorsun."²⁵¹ Abdülaziz b. Sâ'd'ın İmam Câbir'e yöneltmiş olduğu tek sorudan anlıyoruz ki üstlenmiş olduğu bu sorumluluk çok önemli malî bir vazifedir. Çünkü merkezi idare tarafından bölge liderlerine (Dehhakin) ve toprak ağalarına gönderilen yetkilinin nasıl davranması gerektiğinden sual sormaktadır. Bu da bize bu davetçinin zekât ve vergi toplama memuru olduğu kanaatini vermektedir. Mektuptaki bu kapalılık ve gizem yadırganacak ve garipsenecek bir durum değildir. Çünkü cemaat o zamanlar kitman (gizlilik) döneminde olduğu için, Abdülaziz b. Sâ'd'a gönderilen mektupta ne mekân ismi ne de zaman belirtilmiştir.

²⁴⁹ Câbir, **a.g.e.**, s. 119.

²⁵⁰ Câbir, **a.g.e.**, s. 118-119.

²⁵¹ Câbir, **a.g.e.**, s. 119.

VII. Malik b.Useyd

Malik b. Useyd'e onuncu ve on beşinci mektup gönderilmiştir. Bu iki mektuptan anlıyoruz ki, İmam Câbir bu davetçiyi çok önemsemekte ve ona değer vermektedir. Öyle ki on beşinci mektupta kendisine yapmış olduğu nasihatte İmam Câbir şöyle demektedir: “Allah’a sımsıkı sarıl. O ne güzel mevla ve ne güzel yardımcıdır. Kim Allah’a tutunursa dosdoğru bir yola hidayet edilmiştir. Kalbinle Allah’tan sakın. Yalnız Allah için amel (salih olan amel) yap. Şüphesiz ne zaman Allah için hayırlı bir amel yapsan senden (sevabını) gidermez. Kim ki Allah’tan başkası için bir amel yaparsa Allah ondan ganidir (muhtaç değildir). Amelinden hiçbir şeyi Allah ile bir başkası arasında taksim etme. Davetinde ve amelinde ona karşı ihlâslı ol. Her kim ki, insanlar onu kınıyorken Allah ile karşılaşır ve Allah’ın övgüsüne mazhar olursa Allah (amelini) kabul eder. Allah onu övdüğünde ise (ondan razı olduğunda) insanlar da onu över. Ve her kim ki insanlar onu överken Allah’ın kınamasına maruz kalmış bir şekilde Allah ile karşılaşırsa insanlar onu kabul eder daha sonra Allah onu kınadığı zaman insanlar da onu kınar. Çünkü onun dönüşü Allah’adır. Allah kıyamet gününde insanlar arasında hükmederken her kula ihlâs ve niyetine göre verdiği mükâfat ve mücazâtı ona da verir. Ve bu hüküm de adalettendir. Allah indindeki sevap ve iyiliklerini hatırla. Çünkü Allah’a doğru gidişte bir vaat vardır. Allah fazlından onu arttırır ve nasıl şükrettiğinin bilgisini Allah’ın senin üzerindeki nimetlerinin nasıl tezahür ettiğini biliyorsun. Allah’ın senden hüccet (söz) aldığı bir iş için yaratılmışsın. Mazeretini geçersiz kılacak ve seni uyaracak şeylerde (peygamber ve kitap) sana ulaştı. Emredildiğin şeyi anladın, nehyedildiğin şey de sana beyan edildi. Yaratılıştaki gaye için nasıl amel ettiğini ve Allah’ın senin üzerindeki nimetlerine karşılık nasıl davrandığını ortaya çıkarması içindir.”²⁵²

Yine İmam’ın verdiği fetvaların birisinden anlıyoruz ki, Malik b. Useyd son amildir (önemli memur). Çünkü İmam’a seferdeki namazın hükmünü sormaktadır. İmam ona şu cevabı verir: “İster amel (yönetici) ol ister olma, ikamet ettiğin evine dönünceye kadar namazlarını ikişer rekât ile kıl (kısaltarak).”²⁵³ Bunu pekiştiren

²⁵² Câbir, a.g.e, s. 138.

²⁵³ Câbir, a.g.e, s. 140.

ikinci bir delil de hac için izin istediğini ancak kendisine izin verilmediğini zikretmesidir. Hac kapısı o gün bütün Müslümanlara açıktı. Ancak bazı hareketler içerisinde sorumluluk alan yetkililerin izne ihtiyacı olabilirdi. Malik b. Useyd'in Umman'da Ehlü'd-Da've ve'l-İstikame hareketinin (cemaatinin) sorumluluğunu üstlendiğini pekiştiren bir başka delil ise İmam Câbir'in kendisinden Umman'ın soylu develerinden bir deveyi istemesidir. Bu konuda on beşinci mektupta şu satırlar yer almaktadır: “Umman develerinden bir deveyi bana satın alman için sana yazayım diye (emredeyim) mektup göndermişsin. Bunu uygun görüyorsan yap. Umman'ın soylu develerinden bir deveyi bana getirirsen hoşuma gider. Cilvesi, yürüyüşü ve güzelliği hoşuna giden asil bir deveyi benim için satın al. Ben artık yaşlandım. Huyu güzel olan bir deveye sefer için ihtiyaç duyuyorum. Eğer gönderilmesi kolaysa dilediğin kişiyle bana gönder. Ve satın aldığın fiyatı bana yaz. İnşallah deveyi getirecek adamla ücretini gönderirim.”²⁵⁴

Malik b. Useyd'in cemaatin içinde sorumluluk aldığını hatta Umman'daki cemaatin emirliğini yaptığını mektuptan çıkarabiliriz. Çünkü Malik b. Useyd, kendisi ve cemaatten birisinin arasında geçen husumeti İmam'a arz etmektedir. İmam, onu ve hasmını hareketin içinde kendisinden daha üstün yer alan başka birisine havale etmiyor, ancak onu kendi nefesine hâkim olmasını emrederek şöyle der: “Mektubum sana geldiğinde nefsinin hâkimi sen ol. Sen ve hasmın, Allah'ın kitabında bir araya gelin. Sonra her biriniz kendi hikâyesini, Allah'ın kitabına arz etsin. Eğer işinizi birleştirdiyse (uzlaşmışsanız) buna devam edin. Yok, eğer sizi birbirinizden ayırdıysa, (birinize hak verdiyse) diğeriniz arkadaşına hakkını versin. İkiniz de zulüm etmeyiniz. Haksız olan, hak sahibi arkadaşının hakkını itiraf etsin. Şüphesiz tartışma ve kavga ikiniz için de tehlikelidir.”²⁵⁵

Son olarak şundan da gafil olmayalım. İmam Câbir, ona ihtiyar (özgür iradesi ile seçme) sorumluluğunu yükler. Her iki mektupta da onu ihtiyata davet eder. Çünkü verdiği fetvayı şu sözlerle sonlandırır: “Seni şüpheyeye düşüren şeyden uzak dur. Seni şüpheyeye düşürecek bir şey başına gelirse ondan vazgeç. Şüpheyi ehline bırak.”²⁵⁶ İmam Câbir'in Malik b. Useyd'de yaptığı bu ısrar ve telkinler şunu gösterir, Malik b.

²⁵⁴ Câbir, **a.g.e.**, s. 138-139.

²⁵⁵ Câbir, **a.g.e.**, s. 120.

²⁵⁶ Câbir, **a.g.e.**, s. 123.

Useyd ihtiyar ve tercih ehliydendi. Buna rağmen hem kendisi için hem de kendisi ile beraber cemaatin içinde yer alan diğer üyeler için daima imamdan fetva ister ve gönülleri ancak imamlarının fetvaları ile mutmain olurdu.

VIII. Salim b. Zekvan

Salim b. Zekvan çok meşhur bir siret kitabına sahip olmasına rağmen, onun hakkında fazla bir malumat yoktur. Şemmâhî'nin verdiği bilgiye göre; Sâlim, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin çağdaşı olup Câbir b. Zeyd ile de mektuplaşmıştır.²⁵⁷ Dercinî ise onun hicrî birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarında yaşadığını, Câbir b.Zeyd'in talebelerinden hatta kâtiplerinden birisi olduğunu belirtir.²⁵⁸ Ayrıca Sâlim'in Ömer b. Abdülaziz'e bey'at eden grup içerisinde yer aldığını belirtir. Kitabının adı *es-Siyeru'l-İbâzîyye* olmakla birlikte Sâlim b. Zekvân'ın Sire'si şeklinde meşhur olmuştur. *Sire*'yi önemli hale getiren husus, Sâlim'in çok erken sayılabilecek bir dönemde mezhebî ve dinî açıdan muhaliflerine göre İbâzîyye'nin konumunu tarif etmesidir. İbâzîler, Sâlim'in gayretlerini İslâm'ın birliğine yapılan bir çağrı vesikası olarak değerlendirirler.

Sire'de yer alan bazı konu başlıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Mukaddime
- 2- Peygamberlerin tevhit çağrısı
- 3- İnsanlar arasında eşitlik
- 4- Allah'ın kitabına bağlanmanın önemi
- 5- Resullere iktida
- 6- Müşrik Arapların durumu
- 7- Müşrik Mecusilerin durumu
- 8- Ehl-i Kitap

²⁵⁷ Şemmâhî, **a.g.e**, I, 109.

²⁵⁸ Ateş, **a.g.e**, s. 23.

9- Aşırı Havâric'in durumu

Sîre'nin Mürcîe ile ilgili kısmını Türkçeye çeviren ve içerdiği bilgileri bir makaleye dönüştüren Kutlu²⁵⁹, Şemmâhî'nin verdiği bilgileri çelişkili bulur. Şöyle ki: Sâlim b. Zekvân'ın hem Câbir b. Zeyd ile mektuplaştığı hem de Câbir'den yaklaşık elli yıl kadar sonra vefat eden Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin (145/762) çağdaşı olduğu ifade edilmektedir.²⁶⁰ Kutlu, Sâlim b. Zekvân'ın Câbir b. Zeyd'in çağdaşı oluşunu daha tutarlı görür. Çünkü Libyalı yazar en-Namî, Câbir'e ait *Risaleler* koleksiyonu içerisinde Sâlim'e yazılmış bir risaleden bahseder. Sâlim'in Sîre'sinde (70/689) yılından sonraki Hâricilikle ilgili olaylara yer verilmemesi, Mürcie'nin ilk teşekkülü hakkında bilgi olmaması ve konuyla ilgilenen bazı Batılı araştırmacıların da kendisi gibi düşünüyor olması Kutlu'nun görüşlerini destekler mahiyettedir.²⁶¹ Sâlim b. Zekvân'ın *Sîre*'sinde gerek muhaliflerine karşı İbâzîler'in tutumunu izah etmesi, gerekse aşırı Havâric'ten bahsetmesi, onun Ezârika'nın teşekkül ettiği döneme yetiştiğini göstermektedir. Zira Havâric'in iman anlayışı ve muhaliflere karşı tutumu olarak izah edilen fikir ve davranışlar, Ezârika'nın Muhakkime'den ayrılmasından sonra Nâfi' b. el- Ezrâk (65/685) tarafından ileri sürülen görüşlerdir.²⁶²

Salim b. Zekvan on birinci mektubun alıcısıdır. Ancak kendisine gönderilen on birinci mektuptan bazı şeyler çıkarabiliriz. Mektupta Salim b. Zekvan'ın ilmi konumuna vurgu vardır. Çünkü İmam Câbir ona şöyle söylemektedir: “Ömrüme ant olsun ki, cehaleti mazur görülen kişilerin konumunda değilsin. Bil ki; asıl aldanan, Allah'ı kandırmaya kalkışandır.”²⁶³ Mektup şuna da işaret etmektedir, Salim güvenli bir yerde değildir. Bunun için yüce Allah'a şöyle dua etmektedir: “Allah bize ve sana

²⁵⁹ Bkz. Sönmez, “Sâlim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserinden Mürcie ile İlgili Kısmın Tercümesi”, A.Ü.İ.F.D, XXXV, Ankara 1996, s. 467–475.

²⁶⁰ Râşidî, Mübârek b. Abdullah, **el-İmam Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî**, Umman 1992, 48; Ateş, **a.g.e**, s. 23. Müellif, Ebû Ubeyde'nin vefat tarihini hicri (145-157) arası gösterir. Bu durumda vefatları bakımından Câbir b. Zeyd ile arasında en fazla otuz yıl vardır.

²⁶¹ Bkz. Câbir, **a.g.e**, s. 124-126. Câbir b. Zeyd tarafından Salim b. Zekvân'a gönderilen bir mektub vardır. Yaklaşık iki sayfalık mektubun baş kısımları Allah'a hamd Hz. Peygamber'e salâvat ve nasihatlarla doludur. Son kısımda Zekvân tarafından kendisine sorulan üç sorunun cevabı verilmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Sâlim bir mektup maharetiyle bu soruları kendisine sormuştur.

²⁶² Bkz. Ateş, **a.g.e**, s. 24

²⁶³ Câbir, **a.g.e**, s. 124.

afiyet versin. Bütün kötülükleri senden ve bizden defetsin. Şüphesiz biz bununla ferahladık ve bu hoşumuza gitti.”²⁶⁴

İmam Câbir, Salim b. Zekvan’dan kendisine ait hiçbir yazılı materyali saklamayıp hepsini imha etmesini talep ederek şöyle der: “Bil ki senin yanında bana ait bir mektubu yok etmeden yanında bırakman hoşuma gitmez. Sana yazdığım hiçbir şeyi benden rivayet etme. Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun.”²⁶⁵

IX. Numan b. Seleme

Numan b. Seleme on ikinci ve on üçüncü mektubun sahibidir. Biz bu iki mektuptan şunu rahatlıkla çıkarabiliriz: Numan b. Seleme, beytü’l-maldan sorumluydu. Ancak nerde ve hangi devlette, merkezi idarede mi ya da bazı vilayetlerde mi bilemiyoruz. Her iki mektuba da damgasını vuran tema, nasihat ve korkutan uyarılarıdır. Bu da Numan b. Seleme’nin başında bulunduğu işten dolayı dinî açıdan zorda olduğunu ihsas ettirir. Bu olayın Numan b. Seleme’nin Ehlü’d-Da’ve ve ve’l-İstikâme hareketine katılmadan önce veya sonra olması mümkündür. Ancak önemli olan şey şudur: İmam Câbir onu nasuh tövbeye davet eder ve yine İmam Câbir kendisini başında bulunduğu işten dolayı imtihanı geçmek, dinî ve dünyası için endişe ettiği durumlardan kurtulmak istiyorsa, insanları arazilerinde, tarlalarında herhangi bir şeye zorlamamalarını tavsiye eder. İmam, on üçüncü mektupta kurtuluşun ve tövbenin yolunun Müslümanların beytü’l-malında güzel tasarrufta bulunarak, adil davranmaktan geçtiğini söyler. Yine İmam Câbir, Numan b. Seleme’den vergileri hafifletmeyi, Müslüman olsun zimmî olsun verebilecekleri kadar onlardan vergi almasını talep eder. Mahiyeti altında bulunan ahaliden intikam alırcasına, onları malî baskı altına almamasını talep eder. Ayrıca kendisinden Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye’nin istediği şekilde malı Müslümanlar arasında taksim etmesini talep eder.²⁶⁶

Numan b. Seleme’ye gönderilen bu iki mektuptan şunu anlıyoruz: İmam Câbir ve davetçileri arasında çok iyi ve güzel münasebetler vardı. Onlar, içine

²⁶⁴ Câbir, **a.g.e**, s. 125.

²⁶⁵ Câbir, **a.g.e**, s. 126.

²⁶⁶ Câbir, **a.g.e**, s. 133.

düştükleri bütün hatalarını açıkça imamlarına arz eder, imamları da davetçilerin masum olmadıklarının idraki içerisinde tövbeye olan ihlâslı niyetlerini beyan ettikleri takdirde Allah'ın kendisine verdiği ilim ve hikmetle onlara doğru yolu göstermekten geri durmazdı.

Mektuplardan çıkaracağımız sonuçlardan birisi de şudur: Numan b. Seleme, başında bulunduğu işte çok zor durumdaydı ve malî konularda adil olmayan tasarrufata merkezi idare tarafından zorlanıyordu. Zira on üçüncü mektubun hatimesinde bu davetçinin ne kadar zor durumda olduğunu gösteren şu dualar yer almaktadır: “Allah'tan bizleri ve seni hatalardan ve fitnelerden korumasını istiyoruz ve yine ondan istiyoruz ki bizleri ve seni her şer sahibinin şerrinden himaye etsin. Yine ondan diliyoruz ki bizden ve senden bize kötülük yapmak isteyen insi ve cinni şeytanların şerrini defetsin. Allah'ı boğazlarına salıyoruz (Allah'ın gazabı onlara musallat olsun). Ve yine ondan diliyoruz kulaklarını, gözlerini ve organlarını alsın. Dilediği şeyle onlara karşı bize kâfi gelsin. Ta ki bizden razı olacağı şükürle işin sonucunu tanıyana kadar yardımını devam ettirsin.”²⁶⁷

X. Abdülmelik b. Muhalleb b. Ebî Sufra

Abdülmelik b. Muhalleb b. Ebî Sufra el-Ezdî el-Âtki, Arapların en cesur olanlarından ve eşraflarındandı. Kardeşi Yezid'le beraber İbn Mervan'a karşı huruc etti. Abdülmelik, kardeşi Yezid ile Irak'taki savaflara katılarak hicrî yüz ikide öldürülür.²⁶⁸

On altı ve on yedinci mektuplar kendisine gönderilmiştir. Abdülmelik b. Muhalleb hakkında on altıncı ve on yedinci mektuptan çıkarabileceğimiz sonuçlardan birisi, İmam Câbir'in yanında Abdülmelik b. Muhalleb'in çok iyi bir hatırı olduğudur. Her ikisi de Ezd kabilesindendirler. İmam Câbir on altıncı mektupta ona Eba Osman künyesi ile hitap etmektedir. Yüce Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetleri hatırlatarak şöyle der: “İnsanlar arasından hiçbirisini Allah'ın bunu sana vermeyi -ki güç kuvvet Allah'tandır- kendinden daha fazla müstahak kılma. Allah'ın sana özel ve siz Ehl-i Beyt'e genel olarak yaptığı şeyde insanlar arasından hiçbirisini

²⁶⁷ Câbir, **a.g.e.**, s. 133.

²⁶⁸ Hayrettin b. Mahmut ez-Zırıklî, **el-A'lâm**, 15. bs. Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 2002, IV, 165.

rızasına tabi olmayı ve gazabından uzak durmayı senden daha fazla hak eden birisini arzulamaz.²⁶⁹

Mektupta geçen Ehl-i Beyt tabirinden tam olarak ne kastedildiğini anlayamadık. Ancak ikisinin de Ezd kabilesine mensup olmaları, akraba olabilme ihtimaline işaret olabilir. Aralarındaki hareki (örgütsel) bağ çok daha güvenilir ve sağlamdır. Çünkü İmam Câbir on altıncı mektupta ona şöyle söylemektedir: “Allah bize ve size nimetlerini tamamlasın, bize ve size keremini arttırsın. Sizi müdafaa etmesi, size afiyet vermesi ve sağlıklı kalmanızla gözümüzü nurlandırsın. Allah’ın onunla minnet ettiği, nimetlerinden size afiyet vermesi, sizi müdafaa etmesi öyle bir şeydir ki şükürünü hakkıyla yerine getiremeyiz.”²⁷⁰

On altıncı mektubun başında ve sonunda İmam Câbir, düşmanlarını sindirmesi ve onlara karşı Allah’ın yardımı için şu duaları yapar: “İşimizde düşmanlarımızı sindirecek ve gözümüzü aydınlatacak şeyi bize gösterece kadar, Allah bize ve size nimetlerini tamamlasın, bize ve size keremini arttırsın. Sizi müdafaa etmesi, size afiyet vermesi ve sağlıklı kalmanızla gözümüzü nurlandırsın. Allah seni ıslah etsin. Duaları kabul eden ve kullarına yakın olan Allah’tan istiyoruz ki gözümüzü nurlandıracak, onunla bizleri müdafaa edecek bir kimseyi, bize nasip etsin ve gösterece.”²⁷¹

İmam Câbir’in beddua ettiği ortak düşman Muhalleb ailesine karşı kuvvet toplayıp savaş açan ve Câbir b. Zeyd’i önce zindana atıp sonra sürgün ederek onun en güzide talebelerini hapse tıkayan Haccac b. Yusuf es-Sekafi ve Emevi idarecileridir. İmam Câbir, sorumluluk makamında olan bu davetçiye kıyamet gününün büyük mesuliyetini hatırlatarak şu nasihati yapar: “Şüphesiz Allah, kıyamet gününde azametinden göstereceği şey ile kullarının bir kısmını diğer bir kısmı ile meşgul edecektir. Meleklerin ve diğer kulların hesap edemedikleri kadar Allah, onlara erdeminden (nimetler) gösterecektir. Onlardan her bir nefsin başına gelen şeyden dolayı biri diğerinden uzaktır. Ta ki her biri yalnız kendisini müdafaa eder. O zaman her mahlûk nefsinin kurtuluşuna razı olur. Helaka giden, aleyhine hüküm

²⁶⁹ Câbir, **a.g.e**, s. 150.

²⁷⁰ Câbir, **a.g.e**, s. 144.

²⁷¹ Câbir, **a.g.e**, s. 144.

verilen ve husumetinde gedik bulunmayan (Allah'a karşı hiçbir mazereti olmayan) kişidir.²⁷²

İmam Câbir'in, Abdülmelik'e verdiği cevaplara gelince, şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Abdülmelik b. Muhalleb, soru sormada seçici davranan ve fıkıh ilmine vukufiyeti olan birisidir. İmamdan başkalarının görüşünü değil, yalnızca kendisinin görüşünü sormaktadır. İmamın verdiği fetvaların, gönlüne su serptiğini söyleyerek şöyle der: "Bana yazarak bundan sorduğunu iddia ediyorsun. Diyorsun ki senden önceki fakihlerden işittim ve onlar işi tam yerinde yapmadılar, taşı gediğine koymadılar ve rivayeti yanlış yaptılar."²⁷³ İmam Câbir, Abdülmelik'in talebi doğrultusunda cevaplar seçer. Doğruyu ve sevabı araştırmada titiz davrananlara dakik ve tatmin edici cevaplar verirdi.

2. Mektupların Genel Bir Değerlendirmesi

Bu mektupları iyice teftiş eden kişi, bu mektupların aynı tarzda bir tek kalemden çıktığını müşahede eder. İkinci mektup dışında hepsi besmele ile başlamaktadır. İkinci mektubu diğer mektuplardan ayıran herhangi bir üslup farklılığına rastlayamıyoruz. İkinci mektupta bismelenin olmaması mektubu istinsah eden nasihin hatasından kaynaklanmış olabilir.

Mektupların hiçbirinde "salât" tabirinin olmaması dikkatimizi çekmektedir. Herhangi zahirî ve mantikî bir neden bulamadık. Ancak şunu söyleyebiliriz: İmam Câbir salâtın yerine bilhassa fetvalarında sünnet tabirini kullanmaktadır.

Besmeleden sonra şu sözü gelir: "Câbir b. Zeyd'ten falan kişiye." Ancak Abdülmelik b. Muhalleb'e gönderilen on altıncı mektup bu kuralın dışındadır. Bu mektup (16.mektup) diğer mektupların aksine şöyle başlamaktadır: "Abdülmelik b. Muhalleb'ten Câbir b. Zeyd'e." Aynı kişiye gönderilen on yedinci mektupta, daha önceki mektupların üslubunun kullanılması bize bu farklılığın, aralarında (Câbir b. Zeyd ile Abdülmelik b. Muhalleb arasında) bir şifre olduğu kanaatini vermektedir.

²⁷² Câbir, a.g.e, s. 151.

²⁷³ Câbir, a.g.e, s. 148.

Bundan sonra bütün mektuplarda “Sana selam olsun.” tabiri, bazen nekire (belirsiz) bazen de mârife (belirli) şeklinde kullanılır. Bazen de âdet olduğu üzere selam kelimesi çoğul sığası ile gelmektedir. Sekizinci mektupta ise “Seninle beraber Allah’a hamd ederim.” cümlesinden sonra selam tabiri gelmektedir. Bu da çözülmesi zor olan bir remze (şifreye) işaret olabilir.

Daha sonra sekizinci mektup dışında bütün mektuplarda selamdan sonra Allah’a hamd gelmektedir. Hamd tabirinden sonra on ikinci mektup dışında bütün mektuplarda “Allah’tan sakınmanı sana tavsiye ederim.” sığası gelir. On ikinci mektubun tamamında takvaya vasiyet tabiri yoktur. Aynı şahsa (Numan b. Seleme’ye) gönderilen mektup diğer mektuplarda olduğu gibi takvaya vasiyet tabiri mevcuttur. Acaba niçin aynı şahsa gönderilen iki mektup arasında bariz bir fark bulunur. Bu da bu bir şifre olabilir mi? Sorusunu aklımıza getirmektedir.

Mektuplar kısa ve uzunluğuna göre altıncı mektup dışında yine selamla son bulmaktadır. İmam Câbir; ikinci, onuncu ve on üçüncü mektupta “es-Selamu âleyke” tabiri ile iktifa etmiştir. Üçüncü, dördüncü, sekizinci, dokuzuncu, on ikinci, on dördüncü, on altıncı ve on yedinci mektuplarda “ve rahmetullahi” kelimesini eklemiştir. Beşinci, yedinci, on birinci ve on sekizinci mektuplarda ise “ve berekatuhu” cümlesi ile selamını kemâle erdirmiştir. Acaba bu farklı selam üslubu birer rumuz (şifre) olmasın mı? Pekâlâ mümkündür.

Mektupların uzunluğu on dört satır ile seksen yedi satır arasında değişmektedir. Başka bir ifadeyle en kısa mektubu on dört satırdan az ve en uzun mektubu ise seksen yedi satırdan daha uzun değildir. İmam Câbir b. Zeyd mektup gönderdiği kişinin durumunu sormak veya kendi durumunu karşı tarafa bildirmek için en az üç, en çok dokuz satır ibare kullanmıştır.

Mektupların hatimesini gayet kısa tutmuştur. Mektubun hatimesi için en az bir en çok dört satır ibare kullanmıştır. Bazen de mektuplar için hatime kullanmamıştır. Mesela birinci, altıncı, onuncu, on ikinci, on üçüncü, on beşinci ve on yedinci mektuplar için hatime yazmamıştır.²⁷⁴

²⁷⁴ Câbir, a.g.e, s. 27-28.

İmam Câbir b. Zeyd talebelerine ders esnasında bir şeyler yazmamalarını emrettiği halde nasıl olurda bu mektuplar günümüze kadar gelebilmiştir. Ali Yahya Muammer şöyle diyor: “Bir gün İmam Câbir ders esnasında bir öğrencisinin bir şeyler yazdığını görür. İmam Câbir uyulması zorunlu bir sünnet veya muhkem bir ayetin dışında herhangi bir şeyi yazmaktan öğrencisini men eder. Kendi reyine gelince kendi şahsi görüşüne pek itibar etmezdi. Çünkü sabah dayandığı delilden daha güçlü bir delili akşam bulabilirdi. Zayıf delil ile tutunduğu görüşünden döner daha güçlü olan delil ile hükmederdi. Belki öğrencisi zayıf delil ile bulduğu sonucu halk arasında yayabilirdi. Bu yüzden İmam Câbir öğrencilerine ders esnasında bir şeyler yazmalarını nehyederdi.”²⁷⁵

Ahmet b. Hamet el-Halilî der ki: “Eksik ve sınırlı tahlil edebilme kabiliyetime rağmen şu soruyu sormam garipsenecek ve yadırganacak bir durum olmamalı. Allah’ın kudreti sayesinde İmam Câbir’in farklı memleketlerdeki dava arkadaşlarına göndermiş olduğu mektuplara muttali olduktan sonra İmam Câbir’in tabilerine ve dava arkadaşlarına mektuplarını yakmalarını veya yok etmelerini emretmesine rağmen nasıl olur da fetva, nasihat, irşat, dersler ve ibretlerle dolu olan bu mektuplar günümüze kadar gelebilmiştir. Ben de kendime bu soruyu soruyorum “Acaba tâbileri ve dava arkadaşları imamlarına isyan mı etmişler? Ve ya onlar onu dinlememişler mi? Doğal olarak cevabımız hâşâ onları böyle davranmaktan tenzih ederiz. Bu konuyu tartıştığım üstatlardan birisi ile vardığımız sonuç şu oldu: İmam Câbir b. Zeyd’in cevabat ve risalelerinin günümüze kadar gelmesi davetçiler yolu ile değil, güçlü hafızaya sahip öğrencileri yolu ile günümüze kadar gelebilmiştir. Tarihi rivayetlerle sabit olan gerçek şu ki, İmam Câbir b. Zeyd’in ilmini farklı bölgelere taşıyanlar (hameletü’l-ilim)²⁷⁶ zekâ ve yüksek ilmî makama sahip olan seçkin talebeleri olmuştur. Bunların başında Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime, Dimam b. Saip, Ebû Nuh Salih ed-Dihan, Câfer es-Semmak, Ebû Mevdut Hacip et-Taî ve Ebû Harun el Ğitrifü’l-Cummanî vb. olmuştur. Okuyucuyla beraber şu sonuca varmak istiyorum, bu cevabat ve risaleleri muhafaza edenler davetçiler değil İmam Câbir’in

²⁷⁵ Muammer, **a.g.e**, s. 114.

²⁷⁶ İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinden getirilen gençlere Hameletü’l-ilim adı verilmektedir. Bu gençler eğitildikten sonra tekrar aynı bölgeye gönderiliyordu. Bu halkada görev yapan gençlerin, geldikleri bölgeyle alakalı getirdikleri bilgiler, bu mecliste değerlendiriliyordu. Sonra da bölgelere göre da’vet stratejisi belirleniyordu Ateş, **a.g.e**, s. 212.

talebeleri olmuştur. İmamlarının ilmini hafızalarında ve yakıcı anlarında depolamışlardı. Bu ilmi mirasa sahip olmamızı onlara borçluyuz.”²⁷⁷

Bu ilmi mirası teknik olarak nasıl elde ettiğimizi İmam Câbir b. Zeyd’in ilmi mirasının başında gelen Divân’ından bahsederken ele almıştık.²⁷⁸

Bu mektuplar hicri birinci asrın ilmî faaliyetlerini yansıtan örnek ürünlerindedir. Bu mektupları kaleme alıp süsleyenin vefat tarihini dikkate aldığımızda hicri birinci asrın ikinci yarısına denk gelmektedir. Her mektubun zamanını fiili olarak belirlemek zordur ama yazma tarihini tahmin etmek mümkündür. Bu risaleleri uzun süre ve dikkatlice tefekkür eden kişi açıkça İslam fihhının teşekkül sürecini ve araştırma fırsatını da elde etmiş olur. Çünkü bu tür mektuplar kısa ifadelerle ilmî birçok manayı gösterir. Fakih, dayandığı kaynaklara işaret etmez. Çoğunlukla kaynaklarını saklı tutar. Bu da bize göre iki sebebe dayanır: Birincisi o dönem telif edilen eserlerde kaynakları belirtmek geleneği yoktu. Ancak kaynakları belirtme geleneği fikhî ihtilafın meydana geldiği hicri ikinci asrın ortalarında teşekkül etti. Hicri ikinci asrın ortalarına gelindiğinde her mezhep sahibi, fetvasını desteklemek için kaynak belirtme gereğini duydu.²⁷⁹

İkincisi bu fetvalar terminolojik dil ile gönderenden gönderilene mektuptur veya açıklama isteyen âlime gönderilen risaledir. Eğer açıklayan (âlim) kaynakları bilse bu kâfidir. Açıklayan âlimin kaynak belirtmemesi onun o konunun cahili olduğunu göstermez ve hafızasında bolca delilin olmadığına da alâmet değildir.

Bu iki delile şunu da ekleyebiliriz: Hicri birinci yüzyıldan ikinci yüzyılın başlarına kadar o dönemin fakihlerinden nakledilen fetvaların çoğu böyleydi. (Yani kaynak belirtme gereği duyulmazdı.) Çünkü bu fetvalar çoğunlukla tartışmasız ve niçin sorusuna maruz kalmadan kabul edilirdi. Zira bu fetvalar doğrudan âlim,

²⁷⁷ Câbir, **a.g.e.**, s. 96.

²⁷⁸ Muammer, **a.g.e.**, s. 114.

²⁷⁹ Câbir, **a.g.e.**, s. 7.

muttaki, verâ sahibi, dinlerine ve peygamberine çok yakın olan zatlardan sadır oluyordu.²⁸⁰

Bu yüzden bazılarına göre İbâzîyye mezhebinin referansını İmam Câbir'e nispet etmek iki sebepten dolayı zordur. İlk sebep, o dönemde henüz mezhepler tam anlamıyla teşekkül etmemişlerdi.

İkinci sebep, birinci asrın fakihleri bir fırkanın veya belli bir mezhebin imamı değillerdi. Belki tüm Müslümanların imamıydılar. Bu son sebep İmam Câbir'in fetvalarını kendisinden sonra tedvin edilen birçok Şii ve Sünni kitaplarında yer almasına neden olmuştur. Yine bu son sebeple İmam Câbir'in fetva ve fikhî görüşleri, Şii ve Sünnilerin önemli bir kaynağı haline gelmesine neden olmuştur.²⁸¹

Fakat kör mezhebî taassup Müslümanları nesil nesil zayi ettikleri bol ve zengin miraslarından mahrum bıraktı. Mezhep taassubuna yakalanmadan önceki Müslüman nesiller kendi aralarında diyaloga önem verir, meseleler üzerine tefekkür eder, yeni fikirler üretir ve bu fikirler ışığında dinlerini muhafaza ederlerdi.

Resailü'l-İmam Câbir b. Zeydi'l-Ezdî adlı kitabının yazarı şunu der: "Mektupların dipnotlarında birçok İslam mezhebinin birbirine benzeyen ortak noktalarına işaret ettim. Özellikle Zeydî, Mâlikî ve Şafîî mezhebinin Câbir b. Zeyd'in fikirleri ile örtüşen noktalarına dikkat çektim. Çağdaş İslam mefkûresinin yenilenmesinin tek yolunun bu olduğunu umarak yaptım. Öyle bir yenilenme ki fiili olarak bilinçlendirici, dini sorumluluk içinde, ilmi, kültürel, medeni ve tarihi bir yenilenme olsun. Ne gariptir ki etrafımızdaki diğer din mensupları tarihin karanlığında kaybolmuş cüz'î meseleleri hakkında bile dakik ve çok derin bir araştırma yapmaktadırlar. O tali meseleler üzerinden binlerce sene geçmesine rağmen işin peşini bırakmıyorlar. Çünkü onlar o meseleleri, dinî ve tarihî meselelerinden bir parça olarak değerlendiriyorlar. Buna mukabil selef ve ecdatlarımızın meydana getirdikleri devasa medeniyet ve tarihî mirasımızı ne acıdır ki kaybettik. Dünya ve ahiret yolculuğunda bizi zinde tutacak kaybolan mirasımızı bulmak için ufak bir gayret dahi bize kâfi gelebilir. İslam'ın dünya görüşünü altın

²⁸⁰ Câbir, **a.g.e**, s. 8.

²⁸¹ Câbir, **a.g.e**, s. 8.

çağındaki gibi olmasa da ihya etmek ferdi çaba ile belki mümkün olmayabilir. Ama İslam ümmetini uyandırmanın ve bilinçlendirmenin nüvesi olabilir.”²⁸²

²⁸² Câbir, **a.g.e**, s. 7-8.

SONUÇ

Sünni kaynakların yanında ağırlıklı olarak günümüz İbâzî kaynaklarının temel alındığı bu çalışmada görüldüğü gibi İbâzîyye, İslam tarihinde ilk teşekkül eden Muhakkime fırkasının günümüze kadar varlığını devam ettirebilen tek koludur. Muhakkime ve ona bağlı olarak İbâzîyye'nin kime nispet edildiği konusu spekülasyonlara neden olmuştur.

Aslında İbâzîler, dinin usul ve furûnda mezhebin uyulan imamı, yol gösterici kılavuzu, mezhep ilkelerinin tedvininde ve sağlamlaştırılmasında faziletin kaynağı Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Ummânî'yi kabul ederek yüce makamlara sahip selefi salihinin (Câbir b. Zeyd'in) yolundayız, derler. Abdullah b. İbâz ise Câbir'in takipçisidir. Abdullah b. İbâz önemli meselelerde Câbir b. Zeyd'in fetvaları doğrultusunda hareket ederdi. Câbir b. Zeyd'in vefatından sonra Abdullah b. İbâz, dinî gayretin en belirgin ve en yüce vasıflarıyla ortaya çıktı.

İbâzîyye fırkasının mensupları Abdullah b. İbâd'a nispetle yapılan adlandırma konusunda nispeti doğru ve onur verici bulmakla beraber, İbâzîyye şeklindeki bir adlandırmanın kendi tercihleri olmadığını ifade ederler. İbâzîler'in kendilerine yakıştırdıkları isim **Ehl-i Da've** ve **Ehl-i İstikame** ve **Cemaat-i Müslimîn'dir**. İbâzîler'e göre fırkalarının Câbir b. Zeyd'e rağmen İbâzîyye şeklinde meşhur olmasının bazı sebepleri vardır. Bunlar: Abdullah b. İbâz'ın ateşli propagandacı kişiliği, Emevilerin bilinçli ve sistematik saptırma politikaları, Mururu zamanın İbâzîler'e galebesi, İbâzîler'in Câbir b. Zeyd'i koruma çabası ve Abdullah b. İbâz'ın mensup olduğu kabilenin sayısal olarak çok ve siyasi olarak da güçlü olmasıdır.

İmam Câbir, Abdullah b. Vehb er-Rasibî ile Nehrevan'a katılmamıştır. H. birinci yüzyılın son çeyreğinde Ebû Bilal Mirdas b. Üdeyye et-Temimî ve arkadaşlarının Basra'ya iltica etmelerinden sonra Câbir b.Zeyd, bu cemaatle irtibata geçti. Câbir b.Zeyd'in İbâzî hareketi ile olan bağlantısı gençliğinin ilk yıllarına dayanır. Câbir, yirmili yaşlarından önce bu hareketin lideri olan Abdullah b. Vehb er-Rasibî ile diyaloga geçer. Câbir'in kendisinden (Rasibî'den) ilim aldığı ve sohbette bulunduğu rivayet edilir. Fakat Câbir b.Zeyd'in bu cemaatle olan bağlantısı tam bir gizlilik içerisindeydi. Bazı âlimler hicrî otuz sekiz, miladî altı yüz elli yedide Nehrevan'da öldürülen Abdullah b. Vehb er-Rasibî'den sonra Basra'da Ka'ade cemaatinin imamı Câbir b. Zeyd'dir, demişler.

İbâziyye fırkasının fikri müessisi sayılan Câbir b. Zeyd diğer fırkalarla ve Emevi yöneticileri ile güzel ilişkiler kurmaya çalıştı. Ziyad b. Ebîh, Ziyad'ın oğlu Ubeydullah ve Haccac'ın Basra'ya olan valilikleri süresince arkalarında cuma namazını kılmıştır. Bu noktada eleştirildiğinde ise şöyle cevap vermiştir: “Cuma namazı Müslümanları bir araya getiren ibadet ve uyulması gereken bir sünnettir. Onun bu gayreti kendisinden sonra gelen İbâzîler'in diğer Haricî fırkaların aksine şiddetle uzak durmalarına neden oldu. Emeviler döneminde yoğun baskılara maruz kalmalarına rağmen ilim vasıtası ile fırkayı geliştirmeyi sürdürmüşler ve şiddetle uzak durma prensibinden taviz vermemişlerdir. Tüm baskılara rağmen başa geçen İbâzî imamların entellektüel birikimleri sayesinde ilmi çalışmalardan uzaklaşmamışlardır.

Tarihi kaynakların hiçbirisi İmam Câbir'in Irak'ta Haccac'a karşı yapılan ayaklanmaların herhangi birisine katıldığına dair bize bir veri sunmuyor. Ne İbn-i Eş'as'ın ayaklanmasında ne de defalarca Hâricîler'in yaptıkları ayaklanmada yer almıştır. Aynı zamanda tarihî kaynaklar ne Basra'da ne Irak'ta İbâzîler'le Haccac arasında herhangi kanlı bir vakayı kaydetmemiştir. Bu tarihi verilerden yola çıkarak çok rahat şunu söyleyebiliriz: İmam Câbir'in hareketi Allaha davet, ilmi yayma ve zuhura münasip vakit gelinceye kadar davetinin (İbâziyye'nin) ilkelerini gizlice tanzim etme çerçevesinde idi.

Tarihçiler, Ziyad b. Ebîh döneminde Câbir b. Zeyd'in İbâzî cemaatine katıldığına pekiştiren iki olayı zikrederler.

Birinci olay: Câbir b. Zeyd'in İbn Abbas'la bir araya gelmek için Ka'ade cemaatinden olduğu bilinen Fekas b. Esved b. Kays adındaki şahısla Mekke'ye gitmesi ve Mekke'ye gittiği yılların birisinde arkadaşı Fekas b. Esved olmadan kendisi ve hocası İbn Abbas arasında geçen diyalogdur.

İkinci olay: Ka'ade cemaatinden Ebû Süfyân Kanber adında yaşlı bir adamın, Ubeydullah b. Ziyad tarafından tutuklanarak, Ka'ade cemaatinden birisinin ismini vermek için dört yüz kırbaçla cezalandırılması esnasında Câbir b. Zeyd'in, "Ben o esnada Ebû Süfyân Kanber'e yakındım. Benim hakkımda, 'Bu da onlardandır.' demesinden korkuyordum. Sonra Allah onu korudu ve benim ismini vermedi." demesidir.

Bu iki rivayetin dışında da Ka'ade cemaati ve Câbir b. Zeyd arasındaki bağlantıyı gösteren birçok delil vardır. Bunlardan birisi: Câbir ile Ebû Bilal Mirdas b. Hudeyr et-Temimî'nin, Hz. Âişe'yi (r.a)ziyaretleri esnasında Cemel'deki tavrından dolayı Hz. Âişe'ye itabta bulunmaları müminlerin annesi Hz. Âişe'nin de yaptıklarından dolayı Allah'tan mağfiret dilemesi ve tövbe etmesidir. Ebû Bilal Mirdas, Câbir'in ilmine ve zekâsına hayrandı. Allah'ın Câbir'e çokça verdiği ilminden ve geniş marifetinden feyz almak için gündüzden gece yarısına kadar Câbir'in sohbetinde kalırdı.

İkincisi: Hardele'nin kıssasıdır. İbâzî bir delikanlı Ebû Şâ'sa'nın yanına gelir. "Hangi cihat daha faziletlidir?" diye sorar. Câbir "Hardele'nin katli." diye cevap verdiği rivayet ve daha birçok rivayet vardır. Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç Câbir b. Zeyd'in İbâzîyye mezhebi üzerinde çok ciddi bir etkisinin olduğudur.

Câbir b. Zeyd, ilkelerini ve fikirlerini yaymak için özel bir metot seçti. Bu metot öğrencileri ve müritleri vasıtasıyla takiyyeyi kullanarak fikirlerinin revaç bulması için ilmi yaymak oldu. Haricilerle ilmi bir şekilde mücadele ediyordu. Bu konuda şöyle bir rivayet vardır. Hâricîler'den bir topluluk Câbir ile tartışmak istediler. İmam Câbir tevella ve teberra örneği ile onları ilzam ederek hepsini susmak zorunda bıraktı.

Abdullah b. İbâz da hocası Câbir b. Zeyd gibi şiddet yanlısı Ezârika'ya karşı sert tavır takınarak, aşırı fırkalara karşı gelerek mutedil çizgiyi takip etmiştir.

İbâzîlik ister Câbir b. Zeyd'e ister Abdullah b. İbâz'a nipel edilsin her iki durumda da şiddetten uzak durmayı benimseyerek, ilkelerini ve fikirlerini yaymak için Ashab-ı Suffa'dan sonra İslam tarihinde Hameletü'l-ilm adı verilen medreseleler kurarak günümüze gelebilmeyi başarmışlardır.

KAYNAKÇA

- ABDULHALÎM, Receb, , **el-İbâziyye fî Mısır ve'l-Magrib ve Alâkâtuhum bi İbâziyye Umman ve'l-Basra**, yy., Maskat 1990.
- A'VEŞT, Bekir b. Said, **Ezvâu'l-İslâmiyye Ale'l- Meâlimi'l-İbâziyye**, yy. Umman, ts.
- ACAR, H. İbrahim, "Talak", **DİA**, TDV yay., İstanbul 2010.
- ÂLÛSÎ, Mahmud (ö. 1270/1854), **Rûhü'l-Meanî fî Tefsîri'l-Kur'an el-Âzîm ve's-Seb'il-Mesanî**, Daru İhyai't-Türas el-Arabî, Beyrut ts.
- ALBAYRAK, İsmail, **İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hâricî (İbâdî) Algılamasına Dair Genel Bir Değerlendirme**, Usûl: İslâm Araştırmaları, 2005, sayı: 4, s. 7-38, Türkçe,
- ASKALÂNÎ, Ahmet b. Ali Muhammed, (ö. 853/1449), **Lisanü'l-Mizan**, 2. bs. Şirketu Alaüddîn, Beyrut 1971.
- ... **Tehzibu't-Tehzib**, Darü'l-Fikir, Beyrut 1984.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir (ö. 1973), **Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir**, Darü't-Tunusiye, Tunus 1948.
- ATEŞ, Orhan, **Gönümüz Umman İbâziyyesi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2007.

- ... **el-İbâziyye min Masâdiriha**, Algeria 2014
- ... **İbâzî Edebiyatı (Ebu'l-Kasım Berrâdî ve “er-Risale fi Ba'dı Kütübî'l-İbâziyye” Örneği)**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: XIII, sayı: 1,s.93-122
- ATEŞ, Orhan, Onat Hasan, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, 2. bs., Grafiker yay., Ankara 2013.
- ATTAR, Fahrettin, “Muhâlea”, **DİA**, TDV yay., İstanbul 2005.
- BAĞLIOĞLU, Ahmet, “**Temel Hak Ve Özgürlükler Bağlamında Mezhepsel Çoğulculuk**” Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları Yayın No. 105.
- BÂRÛNÎ, Süleymân b. Abdullah (ö. 1368/1940), **Muhtasarı Târîhi'l-İbâziyye**, yy., Umman 2003.
- BEKKÛŞ, Yahya Muhammed, **Fıkhü'l-İmâm Câbir b. Zeyd**, 1. bs.,Mektebetü'd-Dâmri, Umman 2014.
- BOZAN, Metin, **İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru4. ve 5.Asırlar**, 1. bs., İlâhiyat Araştırma-İnceleme, Ankara 2007.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), **el-Câmiu's-Sahîh**, 2. bs., Çağrı yay, İstanbul 1992.
- CA'BİRÎ, Ferhat b. Ali eş-Şârî, **el-Ba'du'l-Hadârî li'l-Akideti'l-İbâziyye**, yy., Maskat 1987.
- ... **Hayatun min Ecli'l-Hakk**, Matbaatu'l-Matâbi'iz-Zehebîyye, Umman ts.
- ... **Nefehât mine's-Siyer**, yy., Tunus 2001.
- CÂBİR b. Zeyd (ö. 93/711), **Resailü'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî**, 1. bs., thk. Ferhat b. Ali el-Ca'birî, Mektebetü'd-DÂmrî, Umman 2013.

- CESSAS, Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Razî (ö. 370/980), **Ahkamu'l-Kur'an**, thk. Muhammed Sadik el-Kamhavî, Daru İhyai't-Türas el-Arabî, Beyrut 1992.
- EL-CEYTÂLÎ, İsmail b. Musa (ö. 750/1349), **Şerhu Nûniyyet-i Ebî Nasr fi Usuli'd-Din**, yy., ts.
- DERCÎNÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd (ö. 670/1272), **KitabuTabakâti'l-Meşaihi bi'l-Magribi**, thk. İbrahim Tallay, Darü'l-Fikri'l-Ârabî, Beyrut ts.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed (ö. 1974), **İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi**, çev. Hasan Karakaya ile Kerim Aytekin, Hisar yay., İstanbul 1983.
- ERDEMÇİ, Cemalettin, **İbn Sellâm El-İbâdî Ve İtikadî Görüşleri** / haz. Cemalettin Erdemci.-- 1996. (Yüksek Lisans).-- Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı;
- ERTÜRK, Yahya, **Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbâziliğinde Hameletü'l-ilmin Etkisi** / haz. Yahya Ertürk.-- 2014. (Yüksek Lisans), Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş)
- EL-EŞ'ARÎ, Ali b. İsmâil (ö. 324/935), **Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn**, (thk. M. Muhyiddîn Abdulhamîd), Mektebetü'l-Misriyye, Beyrut 1990.
- el-Ezdî, Rebî' b. Habib el-Basrî (ö. 175/791), **el-Camiu's-Sahîh**, thk. Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî, Maskat 1997.
- EL-HÎN, Mustafa Said, Mustafa el-Buğa, Ali Şerbeci **el-Fıkh'ul Menhecî alâ Mezheb'il-İmam eş-Şafiî** çev. Ali Arslan, Arslan yay., İstanbul 1994.
- EL-İSBEHANÎ, Ebû Naîm Ahmet b. Abdillâh (ö. 430/1038), **Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Esfiya**, 4. bs. Darü'l-Kitab el-Arabî, Beyrut 1405.
- EL-KEVSERÎ, Muhammed Zahid (ö. 1951), **Te'nibu'l-Hatîb âla ma Sakehû fi Tercemeti Ebî Henîfete mine'l-Ekazîb**, yy. Beyrut 1981.

- ETTAFEYYİŞ, Muhammed b. Yusuf (ö. 1305/1886), **el-Fark Beyne'l-İbâziye ve'l-Havâric**, yy., Umman 1993.
- FIGLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", A.Ü.İ.F.D., XXII, Ankara 1978, ss. 245-275.
- **İbâziye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri**, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1976, cilt: XXI, s. 323-344; Türkçe
- HALÎFÂT, İvaz, **el-Usulü't-Tarihiyye li'l Fırkati'l-İbâziyye**, yy., Umman 2000.
- ..., **el-Usulü't-Tarihiyye li'l Fırkati'l-İbâziyye**, yy., Umman 2000.
- ..., **Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye**, yy., Umman 1987.
- HALİLÎ, Ahmet b. Hamed, **Sikolociyetü-l İmam Câbir b. Zeyd**, 1. bs., yy., Umman 2015.
- HAMEVÎ, Yakub b. Abdullah (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Buldân**, thk. Ferîd Abdulazîz, yy., Beyrut 1990.
- HİZMETLİ, Sabri, **İbâdilikte Azzabe**, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, cilt: XXIX, s. 285-301,
- İBN CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), **Sifetü'-Safve**, thk. Mahmud Fahûrî vd., 2. Bs., Darü'l-Marife, Beyrut 1979.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali (ö. 456/1064), **el-Muhella**, thk. Ahmet Şakir el-Mektebetü't-Ticari Beyrut ts.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Kesir ed-Dimeşkî (ö. 774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Mısır ts.
- İBN SA'D, Muhammed b. Munî' el-Basrî (ö. 230/845), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Daru Sadir, Beyrut ts.
- İBN TEYMİYE, Ahmet b. Abdülhalim(ö. 728/1328),**Mukaddimetu Usulu-t Tefsir**, thk.Adnan Zerzur, 1. bs., Darü'l-Kur'an, Kuveyt 1971.

KALHÂTÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî (ö. 1070/1659), **el-Keşf ve'l-Beyân**, thk. Josef van Ess, Beyrut 1971.

KARKIŞ, Muhammed, **Tarihu'l-İbâziyye fi İfrikiyye**, yy. Umman ts.

... **Umman ve'l-Hareketü'l-İbâziyye**, 2. bs. Mektebetü Maskat, Umman 1994.

KUTLU, Sönmez, **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul 2008.

MUAMMER, Ali Yahya (ö. 1980), **el-İbâdiyye fî Mevkibi" t-Tarih**, 3. bs., Mektebetü'd-Dâmri, Umman 2008.

... **el-İbâziyye Mehebun İslamiyuun Mu'tedilun, Saltanat-ı Umân 2011**, s. 21

EN-NÂMÎ, Amr Halîfe; Dalkılıç, Mehmet **Hâricîlerin "İtidal" Arayışı ve Sufriyye**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, sayı: 12, s. 19-49

NÂSİR, Muhammed Salih, **Menhecü'd-Da've İnde'l-İbâziyye**, yy. Umman 1997.

EN-NEVEVÎ, Ebû Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref (ö. 676/1277), **el-Mecmû' Şerhü-l-Muhezzeb**, Mektebetü'l-İrşad, Cidde ts.

ORAL, Kenan, **Hadis literatüründeki Hâricîlerle ilgili rivâyetlerin değerlendirilmesi** / haz. Kenan Oral.—2007, (YüksekLisans).-- Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, (Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Erul)

ÖNEMLİ, Kadri, **Erken Dönem İbazî Kaynaklarında İbazîyye'nin Dini ve Siyasi Görüşleri** / haz. Kadri Önemli.-- 2015. XI, 211;. (Doktora).-- Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Orhan Ateş)

SÂBÛNÎ, Nureddîn Ahmed b. Ebî Bekir (ö. 580/1184), **Mâtüridiyye Akâidi**, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara 1978.

SAİDÎ, Ahmet Elbû, **el-Canibu'l-Fikrî fi'l-Mezhebî'l-İbâzî**, yy. Umman 1984.

SÂLİMÎ, Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm (ö. 1332/1914), **Haşiyetü-l Camiu's-Sahih**, Matbaatu'l-Baruniyye, Kahire h.1326.

... **Bi Hücceti'l-EnvarŞerhu Envâru'l-Ukûl fi't-Tevhîd**, yy. Maskat 2003.

... **Şemsü'l-Usûl**, yy.,es-Sîb 2003.

... **Şerhu" l-Cami'i's-Sahîh**, 2. bs. Matabiu'l-Alemiyye, Umman ts.

... **Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehli Umman**, 2. bs. tlk. Ebû İshak, Matbaatu's-Şebâb, Kahire, 1961

SARIK, Hasan, **Kufeli Kurra'nın Hariciliğin Teşekkülündeki Rolü** / haz. Hasan Sarık.-- [t.y.]. (Yüksek Lisans).-- Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, (Danışman: Prof. Dr. Abdullah Bülent Ünal)

SAVVÂFÎ, Salih b. el-Ahmed, **el-İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fi'd-Da've**, 2. bs., Vizaretü't-Türasi'l-Kavmî ve's-Sekafe Umman 1989.

ŞAKSÎ, Hamis b. Saîd, **Menhecü't-Tâlibîn ve Belâğu'r-Rağibîn**, 1. bs. Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekafe, Umman 1982.

ŞEHRİSTANÎ, Muhammed b. Abdilkerim (ö. 548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, thk. Muhammed Seyid Geylanî, Darü'l-Marife, Beyrut 1404.

ŞEMMÂHÎ, Ahmet b. Said b. Abdülvahit (ö. 928/1522), **Kitabü's-Siyer**, thk. Ahmed b. Suûd es- Siyâbî, Umman 1987.

TOPAL, Cennet, **Harici Edebiyatı ve Ebu Hamze eş-Şârî'nin Hatipliği** / haz. Cennet Topal.-- (Yüksek Lisans).-- Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, (Danışman: Doç. Dr. Muhittin Uysal)

EL-VEHBÎ, Müslim b. Sâlim b. Ali, **El- Fikru'l-Akdî İnde'l-İbâzîyeti**,
Mektebetü'd-Dâmrî, Umman 2006.

EL-VERCİLÂNÎ, EbûYakub Yusuf b. İbrahim(ö. 570/1174), **ed-Delil ve'l-Burhan**,
Mektebetü'l-Barûniyye, Mısır 1306.

WATT, Montgomery (ö. 2006), **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem
Ruhi Fığlalı, Ankara 1981.

YILDIZ, Harun, **Hâricîlerin Doğuşunda Kurrâ'nın Rolü**, *EKEV Akademi Dergisi -
Sosyal Bilimler* -, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, s. 263-282, Türkçe;

EZ-ZIRIKLÎ, Hayrettin b. Mahmut (ö. 1976), **el-A'lâm**, 15. bs. Darü'l-İlm li'l-
Melayin, Beyrut 2002.